

Tartalom

LVI. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM

2002. AUGUSZTUS

MARNO JÁNOS: Verekedés után	3
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: (Lujza, nyiss ajtót!...); (Ál- momban ördögök görgettek...); (Alexandria...); (A hajnal kardja...); (Lázárykám, mi lelt?...)	10
BALOGH TAMÁS: Átlag regénye (Hegyek, völgyek kö- zött)	13
DOBOZI ESZTER: Tengert játszó; Szemközt; Mint a pingvinek, mint a fókák	24
ANNUS JÓZSEF: Elterített Pegazus (Tovább lapozható előszó; És a Polly?; Lengyelkedünk; Áldott ma- gyar homok)	26
KIRÁLY LEVENTE: Eventyr; Isopropanol; Dalra kelt ...	36
KISS OTTÓ: Gyorsmozi (Filmelőzetes)	38
ACSAI ROLAND: Szoknyás golyók; Mintha volna; De- nevér-préda; Báger	42
TANDORI DEZSŐ: Oberdackel-Törmellék	45

NÉZŐ

SZÍJÁRTÓ IMRE: Igék a megmaradásért (Jegyzetek a szlovéniai magyar irodalomról)	61
PAPP P TIBOR: A kisebbségek szereplehetőségei az interkulturális (irodalomközi) közvetítés terén (A probléma magvának [f]elvetése)	69
ZÁGOREC CSUKA JUDIT: Januári epigramma; Angya- lod lennék; Halász Albert	79

C. TOPLAK JÁNOS: Ithaka körül spirálisan (Zágorec Csuka Judit versére); (címtelenül); Politikai	82
BALAZSEK DÁNIEL: Röpke halállal; Ima; Röviden	85

ÖRÖKSÉG

OROSZ LÁSZLÓ: Kecskeméti diákévek	86
IMRE MIHÁLY: Az eklézsiaépítő emlékezete (Grezsza Ferenc 70. születésnapjára)	90

TANULMÁNY

POZSVAI GYÖRGYI: Az újra meg újra felfedezett Petelei	99
---	----

MŰVÉSZET

LELKES ISTVÁN: Lovakrul (Mihály Árpád rajzaihoz) ...	119
--	-----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MIHÁLY ÁRPÁD rajzai az 9., 23., 37., 44., 68., 81., 86., és a 98. oldalon

MARNO JÁNOS

Verekedés után

(Mednyánszky László azonos című festménye után)

*A könyökébe karmol. Így pihen
meg. Így veszi oltalmába őt a festék
bozótja. Piheg, mormolod, bár a kép
ezt nem igazolja. Nem mozdul.
Ki van feszítve. Megnézheted
magad. Verekedés után. 18-
98. (Kötőanyag.)
Félsz, hogy rosszul bánsz az idővel.*

*Visszahúzódik egy sarokba,
a sarok kivehetetlen, többet nem
is szólsz róla, vagy ha igen,
akkor is csak úgy, találomra,
is-is eséllyel. S ahogy ezt ő mind
előre tudja. Tekintete el-*

*vág. Tekintete metsző, elnéz
melletted, azt mondja: meg-
bántottál. És megvillantja reményét,
hogy megbántódtál te is.
Hogy van valami kölcsönös e
viszonyban, mely ferde.
A szája duzzadt.*

*S közben szólsz egy másik fes-
tővel, akinek leszakadt a
szája. De visszavarták még*

*időben, mi sem látszik rajta.
Könnyebben beszél, mint valaha.
Azt mondja, fényes nappal verték
le neki csúcsforgalomban,
a város szívében, egy óra
alatt.*

*Ott állt az óra alatt,
és elfordult volna éppen,
amikor utánaütöttek.
S a felső ajka leszakadt.
(Most együtt lógtok egy számítógépen.)*

*

*Ámul. Báméskodik, egy
ponton túlra, mely (pont) félreesik tőled.
S mintha egy ablak mellett ülne,
s még egy alak is fölkenve
oda, az üvegre,
és úgy nézed, hogy válik le a bőre.
A húst nem látod. Semmi belső-*

*séget – az mind beléd költözött;
át vagy hatva tőle;
létevel, melyről nincsen gőzöd.
Sőt, odakint azt is fölveted,
hogyan történt bármi köztetek,
arra ínye kötelezte őt.*

*Nem te. Te csak egyet-
értesz vele: torkig vagytok.
Nem eszel belőle
többet. Jóllaktál egyszer egyszer
s mindenkorra – egyelőre
így érzed. Majd felcsavarodik
a szívedre a beled, sár-
koszorúba fonja, a sárgába
egy kevés kéket forgat vissza, kész*

*vagy. Téglaport szórtál a ködbe,
ellaksz, nem szólsz róla többet.*

*

*Összezárva nyelő- és a lég-
csöved. Össze vagy zárva egy légy-
gyel, amely még árthat is neked.
(Beköphet; rossz híredet keltheti.)
Kék a füle, kék az ujja,
mintha benne nyilvánulna
meg a lélek. Amely itt a
tulajdon árnyékát boncolja.
A széketét, hogy azt ne mondja.*

*Kicsorgatva s elmázolva
szeméből a zöldet. Az övé
legyen barna. Mélyebb, mint a bűn
maga. S akkor egyszerre jön
itt a másik, mögötte vagy, mész
utána, s azt forgatod: Hol van az még?!
S mit adj néki? És amellet vagy a vég-
én, hogy ami tőled csak belefér,
s akkor a halált kezded szépen,*

*ezt följegyzed: kezded szépen
a halált is nemlétezőnek
tekinteni. S őnéki meg
anyagra nincs szüksége többé.
Egyre nézed a tekintetét,
és hallod, hogy nézettségi
indexe a világhálón
szebb reményre jogosítja.*

*

(mein Sohn)

*Kevesebb is voltál nála, mikor
megismerted. Zöldfülű. De már zaka-*

*tolt a fejed, másoltad őt nyakra-
főre, elébe vágva olykor a
természetnek. Ám az orrodat
még mindig túlnőtte akkor a szaga,
éjjelente ölted volna meg magad,
hogy mibe ütötted. Nem tévedtél.
Csak tenni is elmulasztottad – láttad
kinézni a sötétben, s akkor, hogy kan-
csal. És a szíved erre megtelt nappal.*

*

*Untad magad. És őt nemkülönben,
hogy már-már úgy fest, mint egy angyal.
Mintegy a természettől fogva. És
közben napról-napra szárnya-
szegettebben. Fogtad a vásznat
egyszer, hozzávágtd, és megmáasztad.
Nem voltál magadnál. Most viszont
lesheted őt egész világosban.*

*

*Ahogy megruházva ül egy zsákban.
Félreszabva mindene. Derékban,
oldalról kapod a fényt, október
16-án, a nemiség
alig izgat éppen. De azért fáj.
Drága tiszta lélek, nincs az a táj,
ami ne volna egyszer legalább
áthatva veled, veled magaddal
így nem is kísérletezek. Hol jársz
most valóban, az sem érdekel. Tör-
hetem a lábam, a fejem bármiben,
úgy is csak (minden kép) utánad megyek.*

*

*Markában tartja a könyökét.
Viszont a másikkal mintha még
lendületben lenne. Mondjuk egy ú-*

*n. ablakra nézve, amelyben, csukott
szemmel, megmutatkozik a környék:
feszes égbolt, s egy hústorony mögött
az egymásba hullámzó húshegyek;
a levegő páradús és nyers.
És mint ha egy gyufa serceg.*

*

*Nyúlskatulya. Ott rázod egy
kávézóban a század végén, át-
ellenben a Nyúlkaszárnya portájával.
S csak nem akarsz rágyújtani.
Másnapos vagy éppen. Szabad.
Erre azért nem szedsz mérget.
Tegnap kint jártál a temetőben,
s így esett ki, hogy ma mi van.
És rázhatod a fejedet
is, akkor sem fog beugrani.*

*Jársz vagy ötven körül pár év
múlva, s még akkor sem fogsz be-
vonulni. Máskor úgy eszmélsz,
hogy túl vagy rajta. Úgy is festesz. Nem
nyúlsz egy darabig ecsethez, tíz
ujjal böksz a levegőbe,
csak kiszúrsz egy hírt belőle
róla is... – Kiról? Ó, most hirtelen
mintha őhózzá sem fűzne
semmi; s ezt nyomban érdekesnek is*

*találod. Mert magaddal is
jársz így olykor; semmi közöd mondjuk mind-
járt a lábadhoz; távol áll tőled
útszéli szerelmekbe esni;
fáradtan kelsz, október 19.,
eszedbe sincs megelőzni estig
a korodat. Háború biztosan lesz,
ebben nem csalódhatsz, az új fiú*

*oly aprócska szakállcsokrot serkent
az ajka alatt. S szív is, de csak ultra*

*kentet. Majd éjszaka ismét útra
kelsz, feketék közt haladsz át
egy hídon, nem mozdulnak, szemük sár-
gája és kékje villan rád;
a pára is kék, csupán a víz
tömege barna sötét, de harsány
fehér arra lent, amerre habzik;
erődet veszi a látvány,
s meghányva-vetve így, a csontjaid
sem tartanak úgy össze már.*

*

(fern von der Heimat)

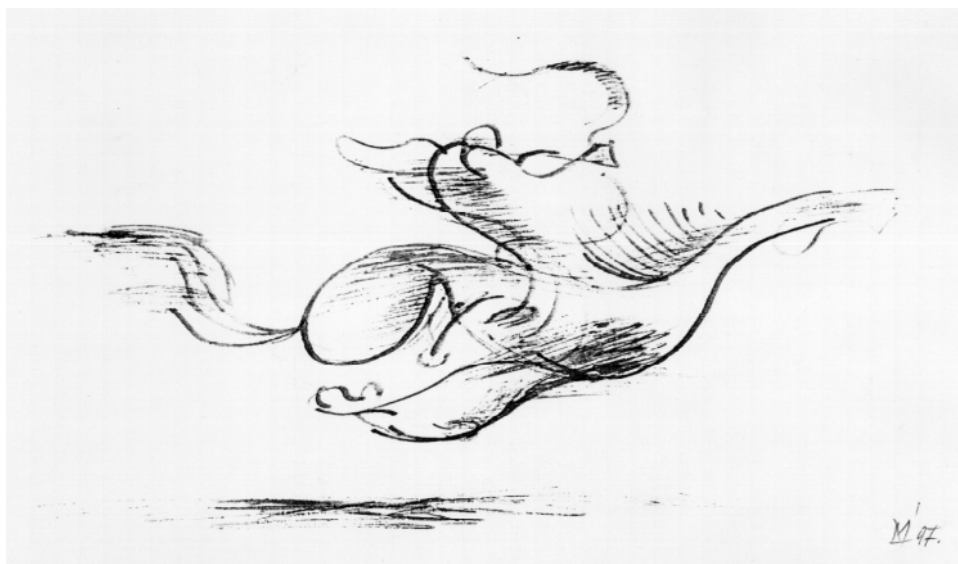
*S újfent a platzon, a mű-
teremfényben, egyszerre az szúr
szemet, hogy macska. És mintha agyag-
felhőkbe burkolózna, melyekben
megkapaszkodhat egyúttal. Nem
mondanád, hogy a sajátját fújja.
Cigánykölyöknek nézed. Tizenhat-
tizenhétnek. Egyedül aludtál,
a modelled lelépett, miután
megtetszett magának itt nálad a múlt
éjjel, és valami semleges témán
összekaptatok. Mintha föld nyelte*

*volna el. Még most sem kapsz levegőt.
Nem is aludtál, csak álmodtad, hogy
alszol. A zsebedben matattál, és
furcsának találtad, hogy mit keres
benne papírsebkendők mellett még
egy vászon. Aztán hamar leesett,
hogy a kulcsokat csavartad bele,
ki ne lyukassák nadrágod zsebé.*

*Nagyon vigyázol, egyszerre több
lépésedre, s úgy szólítod őt,
mintha fíjad lenne; s azután meg
mintha vonaton ülne. Az alag-*

*utat is ismered, amely a képet
megsárgítja nyomban, amint beléptek.
Megnő a zaj, nem szóltok egymáshoz
a meddő zihálásban. De sírva
fakadsz azon, hogy itt van; távol
az otthoni dolgoktól, amelyek oly
leverően tudnak hatni; gyerekkor;
nyálazott ujjal árnyaltad a rajzot,
amit egy újságból másoltál. Tél volt,
délután. Térded felhúzva az ágyban,
a deszkán kicsorbult egy rajzszög. Dühbe
jöttél, s tésztásra dagadt meg az arcod.*

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

(Lujza, nyiss ajtót!...)

*Lujza, nyiss ajtót! Szerelem vaczogtat –
Vetne bár sorsom jegesebb vidékre,
Eszkimó éjben s Kanadában őrlő
Hóviharokba!*

*Lujza, vágnék rád Szaharák hevében,
Számumot hörgő sivatag homokján
Is, hol elsüppedt karaván nyomában
Szikkad a csontváz!*

*Lujza, vágyom rád! Remegek, ne várass –
Százszor elvászott küszöbödre fekszem...
Szajha, engedj bé! Kutyamód hideg van –
Mégfagy a farkam!*

Részben Horatiusból: Carminum Liber I. 22.
Székely-Udvarhelyen, 1888. január 18-án

(Álmomban ördögök görgettek...)

*Álmomban ördögök görgettek döndülő, hatalmas, nyöszörgő hordókat.
Angyali vigyorral döngették dongáik, miközben valakik hörögtek.
Ördögök röhögtek gurítván, s én is csak röhögtem rettentő örömmel.
Mellettem egy csuklyás árnyék állt... Mintha a nagy Dante lett volna Andrea
Orcagna (vagy Giotto?) festmény, a Santa Maria Novella freskóján...
És akkor érczesen zengett fel, s fölöttem tágasan terült szét űr-szózat!
Egy verssor visszhangzott: „Viszik a húsbankárt kipotyog a lelke szaracén.”*

(Maros-Vásárhelyt, 1899. november 29-ről 30-ra virradólag álmodtam volt.)

(Alexandria...)

*Alexandria, őszelő,
Kávéházi urak s fiúk:
Antik, lány mosoly arcokon.
Fülledt fény gomolyog, s a füst
Édeskés, fanyar, izzadt.*

*Fürdöz, pezsdül a parti nép:
Nyüzsgő szír, arabus, zsidó.
Szó röppen – görög, angol is*

*Séták, végig a Corniche-on:
Sziklák, tengeri víg terasz.
Hömpölygés víz a Ramlehig,
Harsány, vad ragyogásban.*

*Alexandria, ég veled!
Serapeumi éjszakák,
Szfinxek, régi szerelmek – itt
Már csak tört romok, oszlopok,
Tátongó katakombák!*

*Alexandria!... Őszülő
Alexandroszod elköszön...*

(Alexandria, 1910 szeptemberében)

(A hajnal kardja...)

*A hajnal kardja fölhasítja álmunk
Bíborszegélyű, súlyos köntösét...
Pállott homályban kaftánok sűrögnek,
Zsírlo pofával sanda pátriárkák*

*Hajlonganak s hazudnak fagyubúzában.
A szemmaró füst fátyla émelyítő,
Miként mézédés gyilkosok szakállas
Siránkozása... Annyi itt a szentség!*

*Csak satnya lelkek szolga rettegése.
Romlásba dönt a düh liturgiája:
Méreggel ölnek, lesből hátba döfnek
A vak harag kenetteljes lotyói.*

*Rikolt, parádéz győztes gyávaság...
Akárha pestis, dől Ravenna fénye:
Dicső ragacs, ravaszdi borzadály...*

*A vér s a szenny... Bizáncban ébredünk:
A bűn s a gőg bemocskolt nászi ágyán...
A hajnal kardja fölhasítja álmunk
Gyászlepleit s a lágy bomlás palástját.*

(Álom-töredékek 1921. december 11-re virradólag.
– Verssé mégsem lehettek... Így hagyom már.

(Lázárykám, mi lelt? ...)

*Lázárykám, mi lelt? ... Miért is élsz te még?
Tiszttségbe jut ma bárki rongy, ha jól sürög,
Ha Róma söpredéke közt hazudni gyors,
Ha lopni tud, ha senkiházi törtető...
Lázárykám, mi lelt?... Akarsz-e élni még?*

(Catullus LII. után, 1922. december 17-én)

BALOGH TAMÁS

Átlag regénye

HEGYEK, VÖLGYEK KÖZÖTT

61. nap

Lassan megérkezik mindenki a kisváros, Bozót vasútállomására. Elsőnek Átlag, ő várja a többieket. Zopán és Beryll bőrönddel, Öcsi és Nóri hátizsákkal, Vunderbáró és öccse, Datolya utazótáskával, Zsozsó, Gyurmati és Limit külön-külön. Csak Zsola és Tia, Tató és Zsu, valamint Indigó, Geyza és Csongi hiányzik, no meg Nadine, aki a csomagfelelős, szülei Transporterével utaznak a nagyobb csomagok, a berakodás itt, a vasútállomáson történik majd meg. Jön is az autó, csomagok be, csak a kézipoggyászok maradnak és Átlag hátizsákja, amelytől nem hajlandó megválni, mint púp nőtt már hátához. Nadine később fog megérkezni az úti célhoz is, akárcsak Tató és Zsu, akik Nagyvárosból indulnak, és Szarvas, aki Középvárosból érkezik majd. Indigóék a fél éves Csongival kisfityóval jönnek. Hogy Zsola és Tia hol van, nem tudja senki, de mindenki szerint alszanak még. Így a tizenkilencfős csapat csak a hegyek között alakul majd igazán meg.

Akár tablókép is készülhetne róluk. Mindenki vidám, derűlátó, nagy életkedvvel néznek a kaland elé, mely majd igazán összekovácsolja őket. Párok szerelmét, barátok ismeretségét fogja elmélyíteni, új ismerősök garmadájához lesz majd szerencsájuk a tíz nap alatt, amit a Zemplén hegyei között töltenek el. Indul is a vonat, és átszállás nélkül jutnak el Miskolcig. A Tiszai pályaudvaron egy óra az átszállás, addig sört isznak, pogácsát esznek, és találkoznak Szarvassal. Szerencsen mozdonycsere, Átlag leugrik újabb sörökért, aztán már mindenki a tájat és az állomásokat nézi, el ne tévesszék a leszállás helyét. Nem vétik el, buszra szállnak, mert a község az állomástól még kilenc kilométer. Az erdészházi megállónál szállnak le, onnan már csak két perc séta, máris otthon vannak Hegykaliton, Átlagnál.

A kicsiny házikó a falu utolsó utcájának utolsó háza, egyik oldalán meredek hegyoldal, a másikon sűrű és magas sövény, mögötte szakadék. A kert nagy, ott fognak majd tábortüzet rakni és sátorozni is, mert a lak egyetlen szobáját fenntartják a kisgyermekes párnak. Miután felverik a sátrakat, cuccukat elrendezik, bekapcsolják az áramot és a szivattyút, feltöltik a hűtőt és kiszellőztetnek, Átlag vezetésével felfedező útra indulnak a faluba. A nagy-, közép- és kisvárosból érkezett emberek tudják, községbe érkeztek, de mennyivel romantikusabb a falubeli nyaralás, mint a községbeli. Vunderbárót hátrahagy-

BALOGH TAMÁS

Átlag regénye

HEGYEK, VÖLGYEK KÖZÖTT

61. nap

Lassan megérkezik mindenki a kisváros, Bozót vasútállomására. Elsőnek Átlag, ő várja a többieket. Zopán és Beryll bőrönddel, Öcsi és Nóri hátizsákkal, Vunderbáró és öccse, Datolya utazótáskával, Zsozsó, Gyurmati és Limit külön-külön. Csak Zsola és Tia, Tató és Zsu, valamint Indigó, Geyza és Csongi hiányzik, no meg Nadine, aki a csomagfelelős, szülei Transporterével utaznak a nagyobb csomagok, a berakodás itt, a vasútállomáson történik majd meg. Jön is az autó, csomagok be, csak a kézipoggyászok maradnak és Átlag hátizsákja, amelytől nem hajlandó megválni, mint púp nőtt már hátához. Nadine később fog megérkezni az úti célhoz is, akárcsak Tató és Zsu, akik Nagyvárosból indulnak, és Szarvas, aki Középvárosból érkezik majd. Indigóék a féléves Csongival kislányával jönnek. Hogy Zsola és Tia hol van, nem tudja senki, de mindenki szerint alszanak még. Így a tizenkilencfős csapat csak a hegyek között alakul majd igazán meg.

Akár tablókép is készülhetne róluk. Mindenki vidám, derűlátó, nagy életkedvvel néznek a kaland elé, mely majd igazán összekovácsolja őket. Párok szerelmét, barátok ismeretségét fogja elmélyíteni, új ismerősök garmadájához lesz majd szerencsájuk a tíz nap alatt, amit a Zemplén hegyei között töltenek el. Indul is a vonat, és átszállás nélkül jutnak el Miskolcig. A Tiszai pályaudvaron egy óra az átszállás, addig sört isznak, pogácsát esznek, és találkoznak Szarvassal. Szerencsen mozdonycsere, Átlag leugrik újabb sörökért, aztán már mindenki a tájat és az állomásokat nézi, el ne tévesszék a leszállás helyét. Nem vétik el, buszra szállnak, mert a község az állomástól még kilenc kilométer. Az erdészházi megállónál szállnak le, onnan már csak két perc séta, máris otthon vannak Hegykaliton, Átlagnál.

A kicsiny házikó a falu utolsó utcájának utolsó háza, egyik oldalán meredek hegyoldal, a másikon sűrű és magas sövény, mögötte szakadék. A kert nagy, ott fognak majd tábortüzet rakni és sátorozni is, mert a lak egyetlen szobáját fenntartják a kisgyermekes párnak. Miután felverik a sátrakat, cuccukat elrendezik, bekapcsolják az áramot és a szivattyút, feltöltik a hűtőt és kiszellőztetnek, Átlag vezetésével felfedező útra indulnak a faluba. A nagy-, közép- és kisvárosból érkezett emberek tudják, községbe érkeztek, de mennyivel romantikusabb a falubeli nyaralás, mint a községbeli. Vunderbárót hátrahagy-

ják, hogy a később érkezőket fogadja. Vunderbáró hatalmas szíve ekkortájt úgyis Nadine-ért dörömböl, természetes, hogy szívesen marad. Beköszönnek a szomszédoknak, Józsi bácsinak és Bözsi néninek, akik telente a házra néznek időnként, Zolinak, a gazdának, Balázs szomszédnak, akiről senki nem tudja, hogy a Balázs a kereszt- vagy a vezetékneve. A sarki romos házban lakó romacsaládnak is köszönnek, pedig őket nem ismerik. Egyedül a süket asszonynak nem köszönnek, csak intenek. A faluban mindenki ismer mindenkit, mindenki tud mindenkiről mindent, azt is előre tudták, hogy ők ma fognak megérkezni, hamar szárnya kél minden hírnek, ezért mosolyognak mindenkire, és igen udvariasak.

Alig tesznek meg pár métert a falu fő utcáján, fékez egy busz, Tató és Zsu száll le róla. Hejh, nagy az öröm, Tató Átlag legjobb barátja, régen látták már egymást, Zsu pedig nem Tató szerelme, hanem barátnéja, de bármi megtörténhet. Zsu kezében ketrec, benne fehérpatkány, úgy hívják, Pati. Ha kölykezik, a fia legyen Patison, javasolják azonnal a lánynak. Visszakísérik őket a házhoz, lepakolják a csomagjaikat, s újra elindulnak a felfedezőútra.

Négy kocsmá van a faluban, először mégis Béla bácsihoz mennek, két marmonkannával felszerelve. Béla bácsi nyugdíjas iskolaigazgató, Átlag régi ismerőse. Nála kóstolót kapnak a tavalyi termésből, még mosolygósabbak lesznek. Vesznek húsz liter bort, Átlag és Datolya, két markos legény viszi a kincset a négy kocsmá mindegyikébe, mert hát meg kell tekinteni a helyi nevezetességeket. A házikótól legmesszebb eső borozóban kezdik, ahol a két Berti a főnök, apja és fia. A csapat nagy feltűnést kelt, sok ismeretlen arc. Aztán az eszpresszóba térnének be, de nem férnek, így kint isznak egy-egy pohár bort. Céljuk, hogy összehasonlítsák Béla bácsiéval. Aztán jön a Kétjani, ahol két Jani a főnök, apja és fia, milyen meglepő. Ezután már csak a kiskocsmá van hátra, ahol boroznak egyet. Két korty között hangos hellózást és ordítást hallanak, „hééé”, megjött Zsola és Tia, akik valóban elaludtak, aztán rossz állomáson szálltak le, túlmentek, az ellenvonattal jöttek vissza, de elfelejtették a címet, így hát betértek a legelső üzemegységbe. Gyorsan megkóstolják a tájjellegű italokat, mint Unicum, Vilmoskörte és sör, boruk úgyis van estére. Így mennek haza, és látják már messziről, Indigóék is megérkeztek, Nadine nevetését is hallják, együtt hát a csapat, jaj de jó.

Estére azonban minden megváltozik. Az ital közben fejükbe száll, a fiúk a lányokkal, a lányok egymással is veszekednek. Tató és Zsu félrevonul, Indigóék Csongival már lefekvéshez készülődnek. A többiek még sértegetik egymást, csak Vunderbáró józan, szerelmetesen nézi Nadine-t, Átlag és Zopán ismerkedő beszélgetésre beül a verandára. Egész éjjel trécelgetnek, csak rímekben hajlandók megszólalni. Borozgatnak közben, egy decis román poharakból, melyek intimitása az aljukon található gümő, nem lehet hát őket letenni. Zopán közben annyira megsérti barátnőjét, hogy az gyalog indul haza az éj-

szakában. Datolya megy utána, de nem kell utolérnie, mert a lány már visszafelé jön. Tőle tudják meg, hogy hegyomlás miatt elzáródott a medence egyetlen kijárata: a Barna Máj egész oldala lecsúszott a völgybe, zárógátat alkotva oda. Az útkaparók majd jönnek valamikor, de aznap már biztosan nem.

62. nap

Reggel Átlag ébred elsőknek. A tegnap romjait pakolgatja, takarítgat, csak csendben, csak halkán, hogy senki meg ne hallja. Látja, amint Tató kimászik a sátorból, s a ház előtti utcai nyomóskúthoz igyekszik, kezében fogkrém és fogkefe, nyakában törölköző. A kapunál visszafordul. „Nem lehet kimenni”, mondja Átlagnak. „Be van zárva?”, kérdezi az. „Nem”, feleli Tató, „nincs kijárat”. Átlag is odamegy, látja, valóban. Éjszaka, míg aludtak, újabb omlás történt, s most hegyoldal, szakadék, sövény és sziklás föld tartja őket fogságban, teljesen elzárva a külvilágtól.

Lassan felébred mindenki. Vizük van még egy kannával, eleségük annyi, amennyit otthonról hoztak. A tegnap vett húsz liter bornak már csak töredéke van meg, Átlag és Zopán jól belehúzott az éjjeli rímes beszélgetés közben, a többiek is a tábortűznél. Nem esnek kétségbe, tudják, az útkaparók úgys ki szabadítják őket. Nagy kondér kávéfőzőnek, sok-sok tojásból rántottát sütnék. A kerti csapnál mosnak fogat és mosdanak, ügyelve, ne nyeljenek a vízből, mely tisztálkodásra alkalmas, de jobb nem inni belőle, ásott kútból jön, szivattyúval. Délelőtt az udvaron beszélnek meg az előző nap történeteket, bocsánatot kérnek egymástól vagy éppen most vesznek össze, délutánra nagy kártya- és sakkpartikat terveznek. Már teregetik szét a fűvön a hálózásokot, amikor elkezd esni az eső. Nagy, kövér cseppekben, egyre sűrűbben. Előbb a sátrakba vonulnak vissza, utóbb a verandára, a konyhába és az egyszem szobába húzódnak be, és egész délután játszanak. Ha valaki kettesben akar lenni párjával, bemehet a fürdőszobába vagy a parányi kamrába. „Zárt közösség és esik az eső, ez olyan, mint a Sátántangó”, mondja Zopán, és szoba kerül az is, hogy biztosan nem véletlen a hasonlóság, hiszen a regényből készült film egyes jeleneteit Bozóton forgatták, meg is kérdezte Átlagtól egy korábbi lakótársa, hogy Bozót tényleg úgy néz-e ki, mint a filmben.

Este már nem Krasznahorkai-hősök, sokkal inkább Bodor Ádám regényének szereplői. Az esőcseppekbe előbb elvétve, majd egyre nagyobb számban jégdarabok vegyülnek, borsónyitól diónagyságúig, az udvar végében álló budiba elmenni veszélyes vállalkozás. A fiúk persze könnyebb helyzetben vannak, kisdolgukat ők el tudják intézni az eresz alatt is, jégveréstől védve. A lányok pedig tartásuk vissza, esetleg fejükre fazekat vagy lábast téve induljanak útnak. Később a jégzuhanyt hóesés váltja fel, ömlik a fehérség, a sövényig sem látni, olyan sűrű a hideg. Világít a sötétben. Az eső előtt bementett hálózsa-

kokba bugyolálva magukat térnek nyugovóra, az egyszem szobában és a verandán, tizenkilenc fázó jóember, kik lám, valóban elférnek kis helyen is.

63. nap

Reggel Átlag ébred elsőnek. Átbotorkál az emberlabirintuson, senkire nem akar rálépni. A veranda ablakain kinézve hómezők lovagjának érzi magát, magányos harcosnak, aki egyedül száll szembe az elemekkel, hogy legalább a kapuig és a budiig ösvényt vágjon a hóba. Derékig eltűnik benne, és még mindig esik. Azt azért látja, hogy a kapu felé vezető utat nem kell megtisztítania, mert az útkaparók is elakadhattak valahol útközben, a torlasz kívülről még mindig megközelíthetetlené teszi a kicsiny házat, belülről az utcát. A budi felé kezd futóárkot vágni. Zopán ébred másodiknak, segítene Átlagnak, de ketten úgysem férnek oda, majd ha mindenki felkel, akkor váltogatják egymást a munkában. Zopán főz egy kanna kávé, azonban összekeveri a kancsókat, s víz helyett borból készíti. Hogy szándékos vagy véletlen a csere, sosem derül ki, a végeredmény azonban nem rossz, pikáns íze lett. A kávé illatára fészkelődni kezdenek a hálósák. Öcsi megy ki először Átlaghoz, bő sárga lével segítve a haladásban. De neki nagydolga is van, őt nem érdekli, gázol derékig a hóban az udvar végébe. A többiek, miután együttes erővel belevágták az ösvényt a fehér takaróba, reggelihez készülődnek, Öcsi nagy hanggal érkezik, kezében nejlonzacskó, benne szárított zöldség, „Idenézettek! Az udvarba szállt egy ufó, éppen amikor végeztem és léptem ki a budi ajtaján, s ezt nyomta a kezembe”, mondja, s mutatja a zacskónyi dzsangát. A különleges kávé maradékát így különleges cigarettával fogyasztják el, és körülöttük megváltozik minden.

Talán a bezártság teszi. A vész kezdetén Tató és Zsu azonnal félrevonul a fürdőszobába, Vunderbáró, Datolya, Zsozsó, Gyurmati és Szarvas a verandát foglalják el, álomszerű beszélgetésbe, kusza sakkipartiba és csapongó kártyajátszmákba merülnek. Indigó és Geyza Csongit teszik tisztába az egyszem szobában, a többiek mindenhol és sehol egyszerre. Zsola és Tia valahol nagyon összevesznek, kiabálnak egymással, Zsola elküldi Francba a lányt, de az nem tud odamenni, hegyomlás volt. Öcsi és Nóri is üvöltöznek, először úgy tűnik, csak egy szokásos balhé, a hosszú évek óta tartó kapcsolat csípős fűszere. Nóri elküldi Öcsit Francba, az el is indul, de félúton találkozik a visszafelé tartó Tiával. Zsola Nórit nézi, családban marad, gondolja, Öcsi azért Öcsi, mert az ő öccse, és magához rántja a lányt. Öcsi ugyanezt gondolja, és ugyanúgy tesz, mint bátyja, de ő Tiát rántja magához. Zopán Beryllet vonul el az egyszem szobába, a kamra ugyanis már foglalt Átlag és Limit által, akik rájöttek, nem azért voltak négy évig osztálytársak, hogy külön-külön fázzanak. Zopán és Beryll a család mellett ügyködnek, nincs gátlás, Indigó Zopán húga, Csongi az unokaöccse, Geyza a „sógora”. Nadine mint kisbolygó kering a verandabeli

férfiak körül. Vágni lehet a füstöt, odakint Vunderbárón kívül mindenki dohányzik. Nadine-t nem zavarja kétes látás, először Gyurmatit környékezi meg, aki pedig nem ér rá, éppen egy cseles lépés fölött gondolkodik. Nadine így Zsozsónál próbálkozik, de itt sem ér el beható sikert, hiszen Zsozsó lépte azt a cseles lépést. Datolya és Szarvas valami általuk kitalált játékot játszanak, kártya is van a kezükben, de lapot se nem húznak, se nem tesznek, nem érnek rá Nadine-ra. A lány egyedül a sarokban szomorkodó Vunderbárhoz nem megy oda, nem sűg szerelmes szavakat a fülébe, pedig onnan lelne egyedül viszonzásra. Inkább megsértődik és kimegy a budira, mert eszébe jut a dal, miszerint ott fog majd sírni, ahol senki se látja. Mikor könnyektől áztatott szemekkel visszatér, a változás hideg szelét hozza magával. Zopán sértegetni kezdi Beryllt az egyszem szobában, otthagyja a lányt, és a konyhában találkozik Átlaggal, aki megunt Limit húzódozását, hogy smárolni lehet, fogdosni is, de dugdosni mégsem. Átlag és Zopán kimennek a verandára, páros sakkot kezdenek Zsozsóval és Gyurmatival. Közben Zsola szakít Nórival, Öcsi is Tiával. Zsola a szabadon maradt Beryllyel bújik össze, Tia kimegy a verandára, benyúl Szarvas lábai közé, kezét melengetni. Szarvas feláll, visszakiséri Tiát a hálósákba. Datolya vigasztalni próbálja Nórit, s régi ismerősök lévén ők is egymásra találhatnak. Öcsit megkönyékezi Nadine, de Öcsi inkább egy újabb dzsangát választ, azzal jobban érzi magát, mint a musicalánnal. Nadine még mindig nem megy oda a szomorkodó Vunderbárhoz, inkább újra kimegy sírni oda, ahol senki sem látja. Limit leül a konyha sarkába és lelkiismeret-furdalásán enyhítendő egy boroskancsó után nyúl, abból iszik. Ezenközben Nadine visszatér, bemegy az egyszem szobába, Geyzát kerülgetni. Geyza nem elutasító a lánnyal, annyira nem, hogy Indigó és Csongi szeme láttára kap két kézzel a lány feneke után. Indigó mégsem mérges, legalább van alkalma megvigasztalni a magában szomorkodó Vunderbárót, akinek magánya azonnal feloldódik az ölelő karokban. Az idő itt mintha megdermedne a nagy hidegben. Aztán újra mozdul a mutató, Geyza káromkodva rohan ki az egyszem szobából, és kiabál, hogy nem bírja, ahogy szerelmeskedés közben Nadine előző férfiismerőseiről mesél, hogyan mászott be hozzájuk az erkélyen keresztül, hogyan bőgött miattuk, ha öt percet késtek. Nadine sírva siet ismét a hidegbe. Csongi egyedül marad az egyszem szobában, s nemsokára ordítani kezd. Szarvas otthagyja Tiát a hálósákban egyedül, ő megy be a gyermekhez, elvégre mégiscsak apuka ő is, nem marad érzéketlen a kisgyermeksírást hallva. Csongi megnyugszik, Szarvas mesél neki, mindenről, mert ő mindenhez ért. Amikor éppen a pilseni sörgyártás intimitásait ecseteli a csecsemőnek, akkor tér vissza Nadine, aki vigasztalódást keresve a férfiakban való csalódása miatt Tia mellé bújik, s máris leánysikolyoktól hangos a hálósák. Geyza Limitnél próbálkozik levezetni felébresztett férfiérzését, de a lány addigra már saját hányása mellett alszik. Geyza ezért csatlakozik a Szarvas távozása miatt egyedül maradt

Datolyához, hogy ők ketten is kitaláljanak néhány izgalmas kártyajátékot. Átlag, Zopán, Gyurmati és Zsozsó még mindig párossakkoznak, Vunderbáró már nem szomorú. Így telik el a nap, de hogy véget mikor ér, senki sem tudja, legkevésbé Limit, aki most talán azt sem tudja, mi az értelme az életnek, az időnek, a hónapnak, bezártságnak, amely, lám, micsoda lehetőségeket teremt.

64. nap

Reggel Átlag ébred elsőknek. Megpróbál tájékozódni a konyhában, ismerős neki a helyszín, mintha járt volna már ott. Az alvó hálósák marokkójátékszerűen egymáson, de Átlag most nem akar játszani. Egy kanna kávé főzéséhez készülődik, kávé van, a vízről ez nem mondható el. Bár előző nap a fehérborból főzött kávé élménydús eseménysort kezdett, most mégis kedve hozzá, de ha lenne, akkor sem tudna: most veszi észre, hogy a sarokban alvó Limit közelében csak üres kancsók vannak; a lány, miután szakított vele, megivott minden fellelhető italt. Átlag a fürdőszobába megy (a kádban Nadine és Tia pihennek szerelmesen összebújva), Limitre gyanakodva megvizsgálja az arcszezes üvegeket, de a lány azokra nem gondolt. Meg fogunk halni, gondolja Átlag, amikor eszébe jut, hogy élelmük sem maradt; a bezártság miatt megették az összes otthonról hozott elemózsiát, elfogyott az egész készlet, még keksz, negró vagy csoki sincs. Étlen-szomjan fognak veszni mind, vége a világnak, de nekik legalábbis biztosan. Minden-mindegy hangulatban önkielégítésbe kezd, minek végeztével sok-sok sejtnyi kis-Átlag érkezik meg Limit hajára. Ezután nyolc-kilenc éves, a kamrában talált, még a kicsiny ház előző tulajdonosa által vett újságokat olvas, rejtvényeket fejt, és a megoldások beküldésének értelmetlenségén gondolkodik.

Most Gyurmati ébred másodiknak. Megbeszéli a nagy nincstelenséget. Gyurmati műszaki főiskolára jár, érdeklődése ezért inkább a reál tudományok felé fordul. Ő jön rá, hogy a havat megolvasztva vizet kapnak, az majd lehet inni. „Nagy vagy!”, kiáltja Átlag, és erre a kiáltásra kezdenek mocorogni a többiek. Főznek egy kanna kávé, Öcsi cigarettájából nem kérnek, és ennek Öcsi nagyon örül, több marad, gondolja. A kicsiny házban ott folytatódik minden, ahol két nappal azelőtt ért véget, a tegnap mintha nem lett volna, lám, nincs bizonyíték arra, hogy volt, hiszen ma van. A párok visszarendeződnek, a család is újraalapul. Limit nem tudja, ki zselézte be éjjel a haját. Azt mondják neki, ő maga volt, punk akart lenni, mindenki tisztán emlékszik rá.

„Ha életben akarunk maradni, egyikünket fel kell áldozni”, mondja Átlag a verandabeli kisgyűlésen, „egy mindenkiért”, folytatja, és kifejti, szerintem meg kell enni valakit. A többiek bólogatnak, de ki legyen az? Csongi, bár legzsengőbb húsa neki van, két ok miatt nem jön szóba: mégiscsak csecsemő még, s mint ilyen, kicsiny, nem lenne elég mindenkinek. Vunderbáró és Datolya túl

zsíros, Öcsi és Zopán túl száraz. Zsozsó és Szarvas sokat dohányzik, a tüdőpörkölt így mérgező lenne. Indigó és Geyza szülők, mégiscsak a gyerek mellett a helyük. Tató, Gyurmati, Zsola és Átlag marad a fiúk, Beryll, Tia, Nadine, Nóri, Limit és Zsu a lányok közül. És persze Pati, de ki akar patkányt enni? Párokat mégsem kellene elválasztani, így Tató és Zsu, Zsola és Tia, Beryll, Nóri kihúzza. Gyurmati, Átlag, Limit és Nadine marad az utolsó körben szóbajöhető táplálékként. Átlag gyufahúzást javasol, a többiek elfogadják. Átlag három gyufaszálat vesz elő, az egyiknek letöri a fejét. Ő tartja mindenki elé a sorsukat jelentő fácskákat, neki sajnos már nem jut. Az, hogy a kondérba-jutást jelentő méreg nélküli pálcika Nadine-nak jut, nem lep meg senkit: Átlag Gyurmatinak és Limitnek jelezte, melyik a bibis húzomány. Elvégre osztálytársak voltak ők a gimnáziumban. A vesztes tehát Nadine, győztes a többi tizenhárca. Milyen jó, hogy jött ez a lány. Hogy itt van. Lassan már csak volt. Püspökfalat, pipicomb és pipimell lesz belőle.

Kora délutánra tervezik a lakomát. Délben azonban kisüt a nap, és az időközben gleccserré fagyott-tömörült hómező lassan megindul az udvarból az utca felé. Sodor magával mindent, kis fát és fűvet, virágágyást, földkupacot, viszi a kaput, és viszi a hegyomlás teremtette torlaszt is. Fogvatartójuk szótlanul törődik bele sorsába, s nyugodtan morzsolódik le. A társaság kiszabadul, Nadine megmenekül, mehetnek sört inni, az táplál is, mert folyékony kenyér az, mondják.

Nadine mégsem boldog. Valójában szándékosan húzta a rövidebb gyufaszálat. Arra gondolt, hogy az áldozatot szertartás előzi meg, ahol nyilvánvalóan mindegyik férfi a magáévá tette volna, még Csongi is, kicsiny kukacával csiklandozva nyelvét. Vagy lenne utolsó kívánság. Ami ugyanez. Az élet most kegyetlen ajándék, a kurva anyját a Napnak, bírt volna még ki egy kicsit felhőtakarásban, gondolja Nadine, aki ezért szomorúan baktat a többiekkel ünnepelni. Ő majd sírva fog vigadni, ahol senki sem látja, a női vécében.

Odaérnek, s innentől jó napja van a borozónak.

65. nap

Reggel Átlag ébred elsőnek. Főz egy kanna kávé, s a terjengő illat ébreszti a többieket. Kortyolgatás közben eszébe jut egy verssor. „Szabadság, te szülj nekem rendet”, írja egy helyütt a költő, s lám, ők előző este kiszabadultak fogságukból, és milyen rendesek. Elvégre nem X.-ben vannak. Elindulnak hát újra-felfedezni a falut. Átlag tudja, hogy egy kistelepülést három helyen ismerni meg: az iskolában, a templomban és a kocsmában. Így tesznek ők is.

Ismét meglátogatják Béla bácsiékat, mégiscsak ő volt egykoron az általános iskola igazgatója. Templomba menni csütörtökön hiábavaló, de mindkét templom előtt elhaladnak. Marad hát a kocsmalátogatás, mint a megismerés utolsó

lehetősége. Előtte azonban beugranak a fagyizóba, Mártit látogatni és a nagy melegben hűsíteni torkukat, a hölgyek fagyival, az urak Borsodival, mert ebben a fagyizóban azt is kapni. Márti mint mindig, mosolyog szélesen, aztán berobog Pista is, van nagy öröm, „egy éve nem láttuk egymást, mi újság”, fordul Átlaghoz, aki ugyanezt kérde tőle. Kicsiny beszélgetés után Pistának mennie kell, csak kiugrott az asszonyhoz a munkából, s indulnak az ifjak is, először a Kétjaniba, mely majdnem szemben van a fagyizóval. Ott ismerkednek a falu lakóival. A kocsmá előtt féllábú ember támaszkodik ütött-kopott mankóján. Búzlík messziről a férfi, cefreszag és mosdatlanság-illatfelhő lengi körül, maga mögött döglött kutyát húz, bálamadzagon. Egy nagyfröccsöt kér az idegenektől, s mikor megkapja, úgy mutatkozik be, hogy ő a falu polgármestere, de van neki számára is otthon, a zsebében fényképezőgép, és van titkárnője is, „ő az”, mutat Nadine-ra, és hiányzó lábát macskák rágták le egy éjszaka. Két perccel később azonban már ő maga vágta le, négy perccel később a Don-kanynál fagyott le. És vigyorog rájuk foghíjas mosollyal, kér még egy fröccsöt. A falu bolondjához van szerencsájük, tudják meg a pultnál, megismerték hát a falu egy jellegzetes polgárát, éljen. Indulnak tovább, irány a borozó. Ott azonban megismerkednek Karcsi bácsival, aki kiképzőtiszt volt a seregnél, küzdősportokra oktatta a kopaszokat, most azonban szívesen kártyázik és sakkozik az ifjakkal, és biliárdozni is nagyon szeret. Játszanak hát órákon keresztül, közben jóban lesznek a falu lakóival. A borozóból a presszóba mennek, ott sör van, vizes, nem baj. Megismerkednek Kaszás Pistával. A falu rossza volt már sitten is, ott kapta a tetkókat, nagyon verekedett, azért ült. Rábeszélük, tartson velük, és Pista elkíséri őket, kaszáját azonban Zopán elkéri, ő szeretné vinni. Félúton öregasszony-kiabálást hallanak, egy nénike szalad feléjük, és azt kéri számon rajtuk, honnan szereztek azt a kaszát, biztosan lopták, mert megismeri, a fiáé az, mit csináltak a Pistával. „Itt vagyok, anyuka”, szól a gyermek, akit a néni most vesz csak észre. „Nincsen semmi baj, ők a barátaim, a kaszát pedig kölcsönadtam, amíg odaérünk hozzájuk. Majd jövök”, mondja, de már haladnak közben. Beugranak még Sanyi bácsihoz. Régi ismerőse Átlagnak az öregúr, de az a többieket még nem ismeri, nosza, bemutatkozás lesz itten, jön a kóstoló. Egy-egy deci kerül mindenki poharába, Zopán két korty után ki megy megnézni a kertet. A lőre megteszi hatását, a fotós izmos hányással könnyít magán. Többet egyikük sem kér, igazán rossz a bor, savas, már-már ecetes, „nehogy fejünkbe szálljon”, mondják indokként és inkább megnézik Sanyi bácsi kávéültetvényét. A kert végében zöldell a kávécserje, azt nézik. Aztán végigmennek a patakban, ki mezítláb, ki bakancsban, a forrást keresik. Megtalálják, örülnek, vissza a patakban, el a kávéültetvény mellett. Még pár perc, s máris a Karácsonyfás utcában vannak. Minden rendben tehát.

66. nap

Reggel Átlag ébred elsőnek, s a kannányi kávé főzése közben megsejt valamit az előttük álló napból. Hogy mindennek két arca van, Janus óta köztudott, de egy falunak vajon hány arca lehet? Eddig csak jó és szép dolgokkal kedveskedett nekik, a mai napon azonban megtörténhet, hogy a kicsiny falu árnyoldalát fogja felfedni előttük, nekem ilyen is van, gondolja majd a falu közben. A többiek is ébrednek már, és Átlag eltitkolja előttük reggeli morfondírozását, hiszen a csapatban nem egy olyan személy található, aki hisz a szómágiában, illetve a gondolatmágiában. Ha kimondják valaki nevét, az előbb-utóbb, de inkább előbb, mint utóbb feltűnik előttük, „emlegetett számár”, mondaná Csongi pár év múlva. A gondolatokkal ugyanez a helyzet: bár nem hallhatók, mégis a beteljesülés kényszere hajtja őket előre, míg cselekvés lesz belőlük. Mivel azonban Átlag nem vallotta be a többieknek baljós gondolatait, azok nyugodtan hihették azt, hogy a nap folyamán valóban bekövetkező borzalmak és hideglelések pusztán a véletlen, a sors vagy a falu akaratából történtek.

A délelőtt mint rendesen, főleg pihenéssel, pakolgatással, pihenéssel, bevásárlással, pihenéssel, ebédkészítéssel és pihenéssel telik el. Ennek a napnak mesterszakácsa Tató és Gyurmati, a menü pedig paprikáskrumpli virslivel és kenyér. Délután Átlag nem tart a többiekkel, Vunderbáró és Datolya szintén külön utakon jár, igaz, ők a közért tevékenykednek: elhatározzák, hoznak egy kis fát, tábortűzhöz. Haladnak ketten a ház melletti úton, Datolya kezében életlen balta, Vunderbáróéban semmi. Elhagyott gyümölcsöskeghez érkeznek, gazdája vagy meghalt már, vagy felhagyott a veszteséges időtöltéssel. A nagy gaz közül helyenként kiszáradt fák csontvázai bukkannak elő, ezeket szemeli ki a két testvér. Datolya először baltával próbálkozik, üti-veri az egyik szegény jószágot, kiben már úgyszincs életnek legkisebb szikrája sem. Vunderbáró szól neki, hagyja abba, tud egy gyorsabb módszert. Hátrál egy két lépést, és neki-szalad a fának. A kiszáradt-elkorhadt gyökerek halk reccsenéssel engedelmessékednek az erőnek, elengedik a földet, amelybe hosszú évekig kapaszkodtak. Datolya – látva bátyja sikerét – hasonlóképp próbálkozik egy másik halottnál, s hamarosan két fát húznak haza, egészben, törzsüknél fogva. Majd otthon fel-darabolják.

Mások kellemetlen kalandokba keverednek, melyek után átkozzák a sorsot, de tényleg nem gondolnak Átlagra. Zsola és Öcsi közösen kirándulnak fel a borozóba, ahol nagy cimboraságba kerülnek pár ifjúval. Zárórák indulnak haza, de az ifjak útjukat állják, cigi és piát vagy pénzt kérnek a falu vendégeitől, s mikor azok nem tudnak adni, Zsola arcán egy ütés csattan. Nosza, gondolja, „ideje menni, Öcsi”, mondja, és így is tennének, de a helyiek, akik már elfeledték, mily nagy cimborák már ők a testvérekkel, követik őket, azt megtudni, hol laknak az idegenek. Zsoláék nem akarják megmutatni, s szerencsére

találkoznak egy idősebb úrral, ismerik pár napja, ő tartja fel a helyi ifjakat, közben a kicsiny ház két lakója távolodik, majd egy sarkon befordulva önvédelmi futásba kezd. Rohannak sebesen lefelé az úton, hajuk lobog a szélben. Az utolsó kanyarnál azonban Öcsi nem vesz észre egy követ, mely az út síkját töri meg, botlik. Egyensúlyát visszanyerni hiába akarja, nem megy. Ekkorát ember a Földön még nem esett, de a faluban biztosan nem. A báty hazatámogatja öccsét, akinek mindkét térde vérzik, bekötözi sebeit, amiért az nagyon hálás. Szeretik ők egymást. Mint ahogy Szarvas is szeretne nagyon sok mindenkit, ezért is megy este a diszkóba, szép lányokat szeretni, megszeretgetni. Táncol és énekel hát lelkesen, talán túl lelkesen. Két izmos fiatalember (nem a kicsiny falu lakói, de a hegyomlás őket is Hegykaliton marasztalta) kíséri ki az utcára. Szarvas kap egyet az arcába, visszaadja. Ezen kigyúrt barátai meglepődhetnek, mert kicsit tétováznak a következő cselekvés előtt. Éppen annyit, hogy Szarvasnak van ideje önvédelmi futásba kezdeni. Szalad, szalad. Elér a nagy kanyarig, ott beugrik a patakmederbe, nagy lapulevelek takarásába. Az izmos legények persze utánafutnak, s tanácstalanul forognak körbe-körbe a kanyarnál, „ez meg hová lett”, kérdezzetik egymást, alig pár méterre a rejtőzködő üldözöttől. Megunják, és különben is, „annyira nem fontos”, vissza-indulnak a szőke cicababákhoz, mert nekik nyilván olyanjuk van. Szarvas marad még egy kicsit, pihen. Onnan látja, hogy Zopán és Zsozsó teljes nyugalomban sétálnak haza. Ők a Kétjaniban voltak, tekéztek, pirosfroccsöztek. Picinykét kapatosan tartanak a kicsiny ház felé, de úgy gondolják, bizony talán a többiek sem vennék rossz néven, ha netán vinnének haza némi itókat még. Sorban csöngetnek be a házakba, melyek szimpatikusak nekik. Igazság szerint Sanyi bácsit keresik, adna már el nekik hirtelenjében pár litert a jobbikból, a valóban jobbikból. A házat azonban nem találják, s mivel éjfél körül járhat az idő, a felébresztett helyiek nem biztos, hogy örülnek nekik. Az egyik helyen egy idősödő hölgy jön ki, látja a két gyanús idegent, kik kissé galuskás hangon bort kérnek tőle. A nő beszél a házba, „hé, a puskám!”, kiáltja. Ezt meghallva Zopán és Zsozsó önvédelmi futásba kezdenek, és csak később vélnek rájönni, talán nem is puskát kért a hölgy, csak férjének szólt, jönne már ki. Így érnek haza, üres kézzel, de telve jó szándékkal.

Átlag persze megijedve saját reggeli gondolatától, lehetőleg elkerülve minden veszélyt indul el a Barna Máj oldalában egy ösvényen, mely egy kis kertből ered, ahol libák vagy kacsák totyognak. El-eltűnődve sétál, de jó is ez a kis nyugalom, természet, óh, de jó, hogy vagyok, gondolja. Ekkor egy tündér száll feléje az ösvényen. Egyszínkéek szemei vannak, kerekdedek a mellei, bimbói bizonyára kellemesek a szájnak. Mosolyog, nevetős gödröcskéek mélyednek hamvas barackarcocskájába, hangja pedig cseng, mint kicsiny harang. Átlag visszamosolyog, átöleli a tündért, csókot lehel szájára, s rövidesen megtudja, milyen a tündérszerelem. Csudás. A tündér távoztában még visszafordul, ka-

cag, újra felvillannak az ékkőfogak, és a nevetős gödröcskék ismét a barackarcocskákba mélyednek. Átlag érzi, hogy szerelmes lett. De halad tovább az ösvényen. Hamarosan tisztásra ér, ahol egy embert pillant meg. Az illető egy farönkön ül, előtte egy másikon kinyitott, halkán zúgó nótbuk. Átlag beszélgetni kezd vele. Megtudja, hogy a másik szintén egy nagyobb helyről menekült a kicsiny faluba, nyugalmat remélve. Bényei Gáspárnak hívják, és író. Most is regényen dolgozik, kinn a természetben, nyugalomban. Van egy kedvese, Csocsóhercegnő. Szeretik ám nagyon egymást, a leány igazi angyal, fázós napokon kezét melengetni mily kellemes szívesség. Átlag figyelmesen hallgatja új ismerőset; Bényei az első író, akivel találkozott. Estefelé indul vissza, ráérősen bandukol a kicsiny ház felé. Arra gondol, lám, mégiscsak meg lehet változtatni a napot, melynek bár rossz fordulatokat kellett volna hozni, ő mégis milyen kellemesen érezte magát.

DOBOZI ESZTER

Tengert játszó

*Egyet kurjantott a révész, tutult a
 másik, hogy indulunk. Akár ki nem
 látott ilyet még: az orrig nyomulva
 néztem, sodrását mint emészt el
 a víznek a mogorva, rút hajótest.
 A földfok látszott már imént, hová
 rendeltettünk, bár még a horgonyok sem
 szakadtak fel. Fernando Pessoa
 s veszélyes franciák a mondhatói,
 mily elfogódottság, mily gyengeség
 emelt-sújtott. S hajónk futott-futott ki...
 Lenn tükröződő páncél, fenn teljes ég!
 E semmi kis víz úgy feszült aláink:
 játszott velünk tengert és árapályt.*

Szemközt

*Miért szédít kémlelni át, miért a
 múltó agyvérzegénység, percnyi karcos
 kiszáradás, a hő, a hús? A szél ma
 épp mintha túlról fodrozódna, arról
 a partról... E szent borzongást a szemközt
 futó, mi volt, a torlódo idézte?
 S hogy mindent szétszórunk vakon, ha eltölt
 a meglevő, most épp való? Elébe
 miért törsz a szétfelől lábnyomoknak?
 Az ismét, a megint, az újra üdvös
 kínzása kell? Tovább, mélyebb utakra küldjön
 a rejtőző, ki mindörökre hív?
 De hol voltak még veszteségeink!*

Mint a pingvinek, mint a fókák

*A pingvinek – tömötten – állnak így
a déli fényben: hogy se tűt, se mást nem
lehet közjük ejtve, és a kint
példázón egy szöveget se, egyetlen áment*

*elszórni... Ám botorság volna itt
igét ékelni – Róla is, ki átkelt –
testük közé. E húsok tornyait
a tam-tam járja át csak, és nem ájer.*

*Egymásba folyva fókák fekszenek
ily ájulathban, zsírosan, esendőn;
sem álom, sem vágy rajtuk nem remeg.*

*Hogy' sújt a sok fény, csillogás, Teremtőnk!
S mert kívül nézzük őket: védtelen
árvak vagyunk; árván egyek, mi kettők.*

ANNUS JÓZSEF

Eltérített Pegazus

Továbblapozható előszó

Balzac egy alkalommal terjedelmes történelmi drámát kapott elolvasásra egy fiatal írótól.
– Két hónap múlva jöjjön – bocsátotta el a Mester az ifjút.
A kezdő a mondott időre pontosan megjelent, félénken ereszkedett a székre, reszkető hangon kérdezte:

- Milyen tanácsot tud adni, Mester? Lehet segíteni a kézíraton?
- Hogyne – bólogatott Balzac.
- És miként?
- Először is: húzza ki az első felét...
- És azután?
- Azután a másodikat...

Ez egy valódi irodalmi anekdota. Rövid, frappáns, szellemes. Ahogyan mondani szokás: ha nem igaz is, jól van kitalálva.

Nos, ebben a könyvben nem ilyesféle csattanós történeteket talál a kedves olvasó. A szerző ugyanis (Veres Péterrel szólva: „sültrealista” prózaíró) fejébe vette, hogy csupa igaz történetet gyűjt egybe. Olyan történeteket és anekdotákat tár az olvasó elé, amelyek úgy-szólván a szeme láttára, füle hallatára estek meg, de legalább a történetet valamiképp hitelesítő szereplőtől hallotta, esetleg – a másod-, harmadkézből vett históriák esetében – hitelt adott a mesélőnek, mert olyan becsületes arca volt... Akadhat tehát a könyvben irodalmi körökben általánosan ismert anekdota, amely persze egy más toll alatt természetesen módosult, akár a népmese az idők folyamán.

De lesz itt soha nem hallott história, mulatságos és kacagtató, olykor még szomorkás is. A derűt gyakran azért is felhőzi a ború, mert többnyire egykor volt nagy és kevésbé ismert íróink, költőink, tudósaink alakja villan itt föl. Láthatjuk, amint leszállnak az „eltérített” Pegazusról, egy kávéház, kocsmá vagy szerkesztőségi szoba sarkában ingujjra vetkezve beszélgetnek velünk. Nem alkotnak éppen, hanem csevegnek. Kicsit úgy, mint a többi ember. Kicsit másként, mint a többi ember...

És a Polly?

Huszonöt évesen lett egyetemi tanár Szegeden, közel negyven évig vezette a német tanszéket. Amikor 1945-ben itteni működését ifjú lendülettel megkezdte, bárki hallgatónak vélhette, amint ruganyos léptekkel végigsietett a széles folyosón. Annak is nézte az a harcsabajszú hadiérettséges (frontot és fogságot járt) kolléga, aki vizsgára várakozva belébotlott:

- A profiól jössz?

- Mondhatni... – bólintott *Halász Előd*.
- És... – állt eléje újra a reszkető hadfi. – Mond, milyen hangulatban van az öreg?
- Tudja fene, olyan közepes...
- Közepes... De jó is lenne az nekem, jegyben!
- Meglesz az, meglesz... – sietett tovább a kihajtott inggallérú fiatalember.

Elképzelhető a túlkoros vizsgáló döbbenete, amikor a szobába lépve a hatalmas asztal mögött megpillantotta a professzort. Azt az ifjút, akivel korábban a folyosón összefutott.

- Közepes megfelel? – kérdezte Előd, amint az elképedés után magához tért hallgató néhány kérdésre úgy-ahogy válaszolt. – Mondtam, hogy meglesz...

Az ötvenes évek szigorodó világában azt is kitalálta valaki, hogy egyetemi tanár sem tarthat előadást bő jegyzetek (mintegy óravázlat) nélkül. A hallgatók előre készültek a nagy produkcióra: vajon Halász milyen jegyzetekkel érkezik a következő órára. Egyikük arra fogadott, hogy kocsin húzatja be a hivatalsegéddel a fél tanszéki könyvtárat, a másik, hogy díszes mappában újságpapírokat hoz, de egyikük sem nyert. A professzor ugyanis egy szál apró cédulát tett csupán az asztal közepére, nem nagyobb, mint egy amatőr fénykép. Erről a lapocskáról azonban másfél órással Thomas Mann-előadása végéig le nem vette a szemét. Időnként még közelebb is emelte, mintha valamely szót hirtelen nem tudna elolvasni. A hallgatók jegyzeteltek, figyeltek, s persze azon töprengtek, miként férhet el a nagy ívű előadásnak akárcsak a vázlata ezen a parányi cetlin. A rejtély megoldásában segített az előadó. Amikor befejezte az órát, a kis papírlapot hanyagul az asztal közepére dobta, cigarettáért nyúlt és kisietett a teremből. Öten-hatan ugrottak egyszerre a céduláért. Aki fölkapta, előbb csak nézte, nézte, majd szétszaladt a szája, a következő pillanatban pedig harsányan fölnevetett.

- Mi az? Mi van rajta? – kérdezték türelmetlenül a többiek.

- Várjatok, olvasom... Fejléc: „*Állami Áruház*”. Indigóval írva: „1 db. férfi alsó, 28,70 Ft.” Ezen keresztben bélyegzőlenyomat: „*Fizetve.*”

A hetvenes évek elején az úgynevezett vidéki folyóiratok (köztük a *Tiszatáj* is) több fronton kezdték meg szabadságharcukat. A kultúrpolitika országos vezetői már már hajlottak annak az evidenciának a tudomásulvételére, hogy a versnek, novellának nincs személyi igazolványa, nem az a fontos tehát, hogy a szerző mely város lakónyilvántartásában szerepel, a létrehozott mű értéke dönti el, helyet kaphat-e a lapban vagy sem. A vidéki felügyelők nehezebben szabadultak rögeszméjüktől: helyi lapba helyi szerző való! S különben is: ki dönti el, melyik írás jó, melyik nem? Tessék komoly szaktekintélyeket kooptálni a szerkesztő bizottságba! Megtörtént ez is. Havasi Zoltán akkori főszerkesztő Halász Elődöt nyerte meg a prózai rovat vezetésére. Előd elvállalta, de azt előre kikötötte, nem jön el minden szerkesztőségi ülésre, mert ő a gyűléseket – még az ilyen baráti hangú munkaértekezleteket is – szívből utálja. Ezen kívül: csak olyan kéziratokat adjunk át neki, amely a vonal közelében billeg, „hót-dilettánusok” zöngeményeivel ő nem rongálja a szemét. Nem is terheljük túl a professzort, fél év is eltelt, amíg egy hét-nyolc gépelt oldalnyi novellát átadtunk neki, mondaná meg a legközelebbi összejöveten, vajon leadjuk-e. Elfelejtette persze, ám a főszerkesztő biztatására jó három hónap múlva elküldte egy hivatalsegéddel az opust. Izgatottan bontottuk a nagy borítékot, vajon milyen elemzéssel küldte vissza a rovatvezető az elbészélést. Fönt a cím mellett egy halovány ceruzás megjegyzést találtunk, ennyi volt: „Erjen még!” Hosszú évekig élt a szóhasználat a szerkesztőségben, ha egy kétes értékű írás sorsáról kellett dönten.

Olykor – mondhatni váratlanul – megjelent azért a professzor a szerkesztőségi ülésen. A „hivatalos” szakaszban többnyire némán és kissé türelmetlenül ült az asztal mellett, ám amikor a konyak vagy a bor előkerült, megélénkült, s onnan kezdve ő vitte a szót. Megdöbrentünk, milyen pontos és briliánsan okos elemzést adott például egy-egy előző számról, akár egyetlen versről, tanulmányról is. Jöttek aztán a vidám történetek, kacagtató sziporkák késő estébe nyúlóan. Elköszönni azonban még nem lehetett. Rovatvezetőnk mindig tudott a városban valahol egy olyan nyitva tartó kocsmát, amelyben babgulyás kapható. Ha ez is bezárt, pillanatnyi gondolkodás nélkül irányított bennünket új helyszínre, ahol belépéskor még azt mondta „itt már csak egy pohárral iszunk, aztán úgy rohanunk haza a családi tűzhelyhez, mint akit nadrágon lőttek”, az elhatározás persze megmaradt a szándék szintjén. Megtörtént bizony – kevésbé edzett ifjú feleségek nem nagy öröme –, hogy az éjszakai kalandozás virradat után fejeződött be a lángosillatú restiben.

Az okos tekintetű kis puli úgy került a Halász-családhoz, ahogyan a legtöbb ilyen udvarra, sőt pusztára való szegény jószágot városi lakásba sodorja a sorsa: Eszterkének megtetszett egy kiállításon, két sírögörcs után meg is vették neki. Pár hét múlva az ilyen kutya az őt befogadó gyermeket már alig ismeri meg, miután az etetés-itatás, meg az ennél is fontosabb sétáltatás kötelessége, egyszerűen az állattartás minden gondja-baja alig észrevehetően, de igen hamar átkerül a szülők vállára. Így történt itt is. A professzor is örömmel bíbelődött a kutyával, s olyan büszkeséggel beszélt róla, ahogyan gyermekéről is ritkán szokott az ember. Megvédte akkor is, amikor a házmester – a lakók képviselőjében – egy alkalommal körülményesen és nagyon tisztelettudóan megállította Elődöt a lépcsőházban:

- Khmm..., elnézést kérek, professzor úr... Nem az én véleményem, de mondják...
- Mit mondanak?
- Hát azt mondják, kéremszépen, professzor úr, hogy egy kis baj van a Pollyval. (Ilyen előkelő nevet kapott a városi lakásban a puszták díszé, az egyszerű terelőpuli.)
- Milyen baj lenne?
- Hát kérem szépen, hogy ugat...
- Ugat. Ez tagadhatatlan. De nem gondolja, hogy ez kutyától egészen természetes? Nézze, ha beszélni tudna, régen tanszéke lenne a bölcsészkaron...

Ma már cégtábláján is viseli a „Béke Tanszék” megnevezést az a sugárúti (bisztró? kocsmá? italbolt?), amely valamikor egyszerű Béke Büfé volt, legendája azonban már akkor megteremtődött, amikor seregnyi fiatal költő (Veress Miklós, Szepesi Attila, Petri Feri és társaik) kispénzű hallgatóként ültek itt egy-egy kisfröccs mellett, s gyártották a bökverseket, kínrímeket, nem egyszer zseniális rögtönzéseiket, kápráztatták el az Alsóvárosról idetévedt fuvarosokat, szolgálatból érkezett vasutasokat, de más karok hallgatóit is azzal, hogy fél órán át tudtak hexameterben vagy felező tizenkettesben beszélgetni.

Gyakori vendége volt e műintézetnek Halász professzor is, aki legtöbbször kedves – talán legkedvesebb – barátja, Suki Béla társaságában töltötte itt az időt. (Suki tanár változatos életében még cigányprímás is volt, kiváló tehetsége és szorgalma révén jelentős filozófiatörténésszé lett. Kierkegaard és Heidegger hazai megismertetésében úttörő szerepet vállalt. Amikor ötvenegy esztendősen eltávozott közülünk, Előd búcsúztatta a lapban.) Ez a napsütéses kora őszi délután is ott találta a két nagy műveltségű férfiút a Béke asztalánál, amikor a már említett házmester lélekszakadva berontott az ivóba, s lihegve hörögte a hírt:

– Professzor úr, professzor úr, nagy baj van..., de ne tessék nagyon megijedni, mert nincs olyan nagy baj...

– Mondja már!

– Hiszen mondom... Ott a női klinika mellett, de még a sebészeti bejárata előtt...

– Mi történt, azt mondja!

– A nagyságos asszony ment át a Pollyval az úton...

– És?

– És ekkor történt a baj, ami azért elég baj...

– De mi történt? Azt mondja végre!

– Elütötte őket egy motorbicikli... A nagyságos asszonynak alighanem a térdé... De én nem tudom, hogy eltört-e vagy csak ugye csúnyán összetört, mert én nem is merem odanézni... Bevitték a sebészetre...

– Ne részletezze már nekem... Azt mondja meg, a Pollyval mi van?

– Hát ő persze elnyargalt a pórázsal ijedtében, de szerencsére egy műtőlegény ott a gyerekklinika előtt meg is fogta...

– És?

– Aztán én hazavittem.

– Nincs semmi baja?

– Nincs annak semmi, csak azért nyűszít, mert bezártam a garázsba...

– Hát miért nem ezzel kezdte? A jóisten áldja meg magát...

A német-magyar (és magyar-német) szótáráról híres professzort egyszer éppen fő műve hozta nehéz helyzetbe. Jobban mondván: a szótár ügyében a professzor hozta zavarba az úgynevezett Illetékeseket. Kiadták ugyanis a remek munkát Amerikában is, onnan pedig a honoráriumot dollárban, tehát úgynevezett kemény valutában utalták át a Nemzeti Bankba. A mi fogalmaink szerinti horribilis összeget azonban a címzett nem vehette föl egykönnyen, lévén hazánkban azidőtájt igen szigorú devizagazdálkodási törvény. A bank annyira komolyan vette a törvényt és az átutalt összeget, hogy Halász professzor honoráriumának dolgában külön ügyintézőt jelölt ki. A hivatalában pontos Kopka elvtárs előbb tetszetősen gépelt levelet küldött a professzor úrnak, majd – miután erre válasz jó ideig nem érkezett – újabb értesítésében arra kérte Elődöt, hogy alkalmasint keresse föl őt személyesen a bank ilyen és ilyen számú szobájában, hogy a pénz sorsát megbeszélhessék. Az alkalmas idő jó fél év múlva következett el, Kopka elvtársat ekkor már nem találták a bankban, az akták azonban előkerültek, s megnyugtatták a professzort, hogy a pénz is rendelkezésre áll. Fölveheti (némi levonások, befizetések után) forintban, de kérhet olyan árucikket is, amelyet egyébként forintban nem, vagy csak várakozás után, körülményesen kaphat meg.

– Árucikk? – kapta föl a fejét Halász doktor. – Akkor a levonások, befizetések után maradó teljes összegből amerikai cigarettát kérek. Fölírok néhány márkát, amely megfelel...

Az új hivatalnok elképedt, ahogyan bizonyára Kopka elvtárs is tette volna.

– Cigarettát? Az egész összegért?

– Miért ne? Elfogy az. Meg én kínálgatni is szeretek baráti körben...

– Dehát professzor úr, ezért az összegért kaphatna például...

– Na? Például?

– Például egy Trabantot. Kombit is talán...

– Na, látja, az nekem nem kell. Cigaretta kell. Árucikk vagy nem?

– Igen, igen, de... Nehéz kérés, nehéz kérés. Ebben én egyedül nem dönthetek. Tes-sék szíves lenni benézni pár hét múlva. Talán egy hónap...

Telt az idő, elmúlt egy újabb félév, amikor Előd a vonaton mondta:

– No, ma megint benézek a bankba, vajon mit mondanak a honoráriumról.

Este ismét összeháldoztunk a Nyugatiban. A professzor természetesen azonnal meghívott egy söröcskére az étkezőkocsiba.

– Az ám! A honor! Mit mondtak?

– Kérlek szépen, legújabb ügyintézőm, Jankovszky úr még a helyén van, ezt örömmel vettem. Széles mosollyal fogadott, kérdezvén: „Meggondolta magát, profesz-szor úr? Jöhet a Trabant?” „Nem!” Jelentettem ki határozottan ismét, hogy engem csak a cigaretta érdekel. „Hát akkor még várunk kell...” Es ilyen szépen mondta: „Az illetékesek töprengenek a megoldáson... A dolog nem egészen reménytelen.”

Nem tudok beszámolni róla, vajon mire jutottak nagy töprengésükben az illetéke-sek. Annyi bizonyos, hogy a professzort én Trabantban nem láttam, de amerikai ciga-rettával sem kínált meg soha...

Lengyelkedünk

„Polak wengri, dva bratanki...” (Vagyis: „Lengyel magyar két jó barát – együtt har-col s issza borát”), ez a híres mondat ütötte meg a fülemet az almádi strandon valami-kor a hatvanas évek elején. Köpcös, szemüveges kis ember mondta szívbéli mosollyal kísérve, amint sorban álltunk a bódé-büfé előtt. Felénk emelte a poharát, majd köve-tett is bennünket a leterített pokrócokig. Feleségemet nagy kézcsókkal üdvözölte, en-gem mindjárt átnyalábolt, s terelt bennünket a maguk kis birodalma felé, ahol egy ná-lánál magasabb, csinos szőke hölgy és két eleven leányka rendezkedett a gumimat-racok, sportszatyrok, napernyők festői tarkaságában.

– Enyém család! Vanda, feleség, Ursula kislány, Marija kislány... Én vagyok *Kazi-mierz*, Kazsik... Magyar: Kázmér... De jobb: Kazsik...

Fél óra sem telt belé, mindent tudtunk a krakkói családról, pedig Kazsik – saját be-vallása és a mi megítélésünk ebben megegyezett – mindössze fél éve kezdett magyarul tanulni, ráadásul teljesen egyedül, könyvekből és „szlovnyikból”. A szótár most is gyakran előkerült, megértettük végül, hogy a férj elektrotechnikus Nowa-Hután, Vanda pedig geodéta, sokat utazik emiatt, de van „nagy”, akihez gyakran elviszik a gyerekeket. Újabb fél óra után már címeket cseréltünk, estére pedig közös vacsorát terveztünk szegedi barátainkkal és az új ismerősökkel. Az asztalnál Kazsik – bár szótár segítségével és rengeteg mutogatással – viccet is mesélt. Egyiket megjegyeztem, mert fe-ledhetetlen, a korra és térségünkre, no meg az elfogultságtól nem mentes lengyel-ma-gyar barátságra is jellemző.

– Tudni mi szán? – kérdezte Kazsik. – Szán? Van ló, meg ló, meg szán...

– Ahá! Szán, persze, lovak húzzák télen, amikor hó van...

– Tak, tak, tak! Hó! Van hó... várni kicsit... Van hómeze!

– Hómező – segítettünk neki ismét.

– Tak, tak! Hómező... Megy szán... Il rajta... Il, ul...

– Értjük: ül rajta...

– Tak. Ul rajta nézds ember: magyar, lengyel – itt halkított a hangján – orosz, meg csehoszlovák... Mennek... Néz hátra egyszer csehoszlovák: „Van baj!” Orosz kérdezi:

„Mi baj van?” Csehszlovák mondja: „Ott hátul jön... jön... Százetven éhes farkas... Brrr... Most mi lesz?” Orosz áll fel, mondja: „Ja geroj! Én hos... hös, ugrani!” Orosz hátra ugrik, farkasok hám-hám... Szán megy tovább. Mondja csehszlovák: „Még van baj!” Lendzsel kérdi: „Mi baj?” „Még van száz éhes farkas ott...” Lengyel meg magyar esszenéz, megfogja csehszlovák, hinta-palinta, hopp! Farkasok hám-hám... Megy szán tovább. Néz hátra lendzsel, mondja: „Van még etven éhes farkas... Most lesz mi?” Magyar szól: „Nyugi, lendzsel...” Lehajol, vesz ki ülés... ülés alól...

– Ülés alól...

– Tak, tak! Ülés alól valamit. Mondja: „Nincs semmi baj... Van púska!”

Fél év múlva Kazsik meg is jelent nálunk Szegeden. Valami áttekinthetetlen kelet-európai üzletelésbe fogott, szerencsére a nagy tömegű árut, amit két izmos barátal való cipelve vonatoztattak ide, nem a mi parányi lakásunkban raktározta, hanem közös barátunk tágas kamrájában. Jött máskor is. Egyszer igazán váratlanul. Akkoriban éppen a haza védelmén fáradoztam egy laktanyában. Ültem a nyári melegben a zászlóalj-iroda rajzasztala mellett, színes tussal cifrázgattam a semmire való kiképzési tervet, amikor az ajtóban megjelent Kazsik. Azt hittem, álmot látok. Külföldi állampolgár a laktanyában? Még hozzá ügyeletes tiszti kísérettel. Mert valóban egy őrnagy nyitott neki ajtót, tessékelt be, miközben odaszólt nekem:

– Azt mondja, magához jött...

– Á, tabornokom! – ugrott a nyakamba Kazsik. – Tabornokom... – ismételte újra. Alighanem a nyelvi olvasmányok valamelyikéből, Bem apó miatt akadt az agyába ez a magyar nevű rendfokozat. Ezért léptetett elő ilyen nagyvonalúan.

– Beengedtek? – kérdeztem hitetlenkedve.

– Á, persze... Tabornok volt rendes. Mondtam: „Kazsik vagyok, Krakkó, Joska barátot keresek”, mondta: „Tessék...”

Olykor még feltűnt pár napra (lengyelkedett egy kicsit, ahogyan a régiek mondták a pár napos időzést), később aztán elmaradt. Barátomtól tudtam meg, miért. Ő Krakóban bukkant a nyomára, de már nem a régi lakásban, hanem valami szerény albérletben. „Mi történt veled?” – kérdezte tőle. – „Á, hagyd el, Laci, ne is kérdezni ez a szörnyűség... Kazsik megy haza, kulcs nehezen megy... Ajtó csak nehezen kinyílik... Mit lát Kazsik? Hálószoza, hitvesi ágy... Ugrik ki onnan Vanda és fiatal, magas szőke fiú. Futballiszt...”

Szerény magyar nyelvtudású Kazsik barátomhoz képest sokunk barátja, a varsói Jerzy Robert Nowak valóságos magyar nyelvművésznek tekinthető. Szavainkat pontosan használta, ragozásban, igeidők használatában hibát nem ejtett. Némely magánhangzónkkal (a, ó, ő, ű) sokat küzdött, ám ha nem hadart és nagyobb figyelemmel formálta szavait, helyesen használta ezeket is. Ő is magánszorgalomból kezdett nyelvünkkel ismerkedni, később azonban a debreceni nyári egyetemen több kurzuson át tökéletesítette. Mint mesélte, előrehaladásában rendkívüli szerep jutott annak a gyönyörű miskolci lánynak, akit egyik alkalommal Robi hevesen ostromolni kezdett. Mint szomorúan bevallotta: nem teljes sikerrel. Önmagán is kacagott, amikor erről mesélt:

– Képzeljétek! Elmondta, hogy kedvenc költője Odí... No, mindig rosszul mondom, Ady Endre... No, Robi, gyérünk a könyvtárba, ide az Ady-kötettel... Másnap megtanultam annak a nagy versnek csoknem a felét... Mondom neki szenvedéllyel, mint egy igazi aktor: „*Torjon százegyszer százszor-tort varázs: / Hát elbocsátlak még egyszer, utolszór, / ha hitted, hogy még mindig tartalak, / S hitted, hogy kell még elbocsátta-*

tás...” Valamiért nem tetszett neki. Pedig én egy híres irodalomtertenészről kérdeztem, melyik lenne Ady legszebb szerelmes verse... Mondta, hogy ez legszebb... És mégis: Klárka nem lett szerelmes belém... Hogy miért?

Róbi sokat járt hozzánk (jóval később kulturális attaséként a budapesti követségen is szolgált), eljött egy alkalommal a debreceni irodalmi napokra, kis korreferátumot is tartott nagy sikerrel. Ebben az évben a záró vacsorát a hortobágyi csárdában rendezték. Autóbuszokkal vitték és hozták a tanácskozás résztvevőit. A hangulat fergeteges volt: remek vacsora, jóféle borok, cigánymuzsika. Róbi egyszer az ablakhoz int, mutatóját a szájához emeli:

– Pszt, csak csendben... Akarom neked mondani, Joska, hogy ez csoknem tekéletes szimbolum. Magyar szimbolum, de lehetne lengyel is... Ugye, van jó perkelt, palinka, bor, muzsika, de nézd itt az ablak: van rajta figgeny, és van rajta rács... Pszt!

Varsóban is kísérgetett bennünket, amikor Tisztatáj-estre odautaztunk. Ő mutatta meg az Óvárost szakértelemmel és nagy szeretettel. Különös módon ott, a lengyel főváros szívében gyengébben beszélt magyarul. Főként miután feldühítették. A protokoll szerint este követségi fogadásra kellett mennünk, Róbi pedig már előzően asztalt foglaltatott egy vendéglőben:

– Megmondtam – rázta gallérjánál fogva a követségi fiút –, hogy én akarok vinni szegedi barátok az én barátom itteni resztoranba, mert kell egyenek silt kácsát, még hozzá veres kapusztával! Én a silt kácsát nem hagyom... Hogy egyék az a száraz szendvics? Azt már nem! Tudom én: kevétségi szendvics éhes koldusnak jó csak...

Valamiképp elintéződött a dolog mégis: a „kácsát” megettük, a szendvics is megmaradt...

Az est műsorához előre küldtünk verseket, prózarészleteket. Szegedi klasszikusoktól is persze, ne csupán mai fiatalok műveivel szenvedjen fordító és színész. Juhász Gyula Tápai lagzi című remekét Mikulsky, a híres színész tolmácsolta a szép számú közönségnek. Egy tv-sorozatból nálunk is ismertté lett művész otthon is népszerű lehetett, erős taps fogadta mindjárt színpadra lépése pillanatában. Bemondta a címet, s kevéske hatásszünet után elkezdte. Lélegzetviasszafojtva figyeltem, vajon miként hangzik lengyelül a két gyönyörű kezdősort: „*Brummog a bógó, jaj, be furcsa hang, / beléjekondul a repedt harang...*” Különösen az első leütést vártam izgatottan. Hogyan szól ez: „*Brummog a bógó...*”? Így szólt: „*Kontrabassz dugyí...*” Ekkor értettem meg, miért nem lehet világsikerű a magyar költészet, a magyar vers. Mert olyan, mint a legnemesebb bor, amelynek fénye megtörik szállítás közben. Vagy mint az érzékeny növény, amely elhervad, bármilyen gonddal ültessék is át.

Áldott magyar homok

Egy rövid írásának kefelevonatát hozta vissza a szerkesztőségbe, szabadkozva, hogy újabb munkát ad a szedőknek, miután két szót kénytelen volt javítani. Egy kávé mellett megnyugtattuk, emlékeztetve mindjárt régi időkre, amikor Móricz Rózsa Sándorának nyelvi javításait végezte: abban nem két helyen kellett igazítani...

– A végén már kezdött belejönni Móricz, de azért sok helyön elvétötte az ö-zést valóban... – Hanem maga, lelköm – fordult az ifjú titkárnhöz, akit most látott először –, hová valósi? Szögedi, ugye? Közelebbről?

– Most Rókuson lakunk...

– Ahá, a Kukorica-városban... Mert a szögedi népnyelv így hívja... És miért nem használja a mi szép hangzóinkat? Hallottam az előbb, hogy olyan „urasan” beszélt. Nem köll ezt szégyöllni, kedvesöm, szöbbs ez, mint az a sok mekegő e, meg megint e...

– Otthon röndösen beszélünk... – mondta ijedten a titkárnő.

– Nagyön helyös – hagyta helyben Sándor bácsi, vagyis *Bálint Sándor* professzor, a nagy etnográfus, közelebből a szakrális néprajz európai hírű tudósa.

Gondolkodóba estem a párbeszéd alatt: hol és mikor is hallottam én először ezeket a mondatokat? Hamar tisztáztuk aztán, hogy valamikor 1955 tavaszán, a kollégiumi társalgóban, amikor kis néprajzi szemináriumunk elindult. Kisdiákok voltunk még, semmiféle tanrendben ez a stúdium nem szerepelt, nevelőtanárunk, Böröcsök Vince (Sándor bácsi egykori tanítványa) szervezte ezeket a vasárnap délelőtti beszélgetéseket a nagy tudóssal. Akit mi az első percekben mindennek néztünk, csak nagy tudósnak nem. Hiszen úgy beszélt, mint apánk, nagyapánk, falusi szomszédunk. Embört mondott és kendört, vötte a könyvet, de elfelejtötte elhozni... „Nem köll szégyöllni...”, nekünk is ezt mondta az első összejövetelen. „Halljátok, Békés megyei társaitok más-ként beszélnek... De őők se szokjanak le a maguk hangzóiról, mert az is szép...” Már akkor beszélt a szegedi nagytájról, meg a szegedi migrációról. „Ahol ő-ző nyelvjárásban beszélnek, ott mindönütt föllelhető a szögedi kirajzás. Török utáni, persze. Az Alföld közelebbi-távolabbi falvai mind elpusztultak, ott kegyetlen volt a török. Szegedöt mögkímélte, köllött az adófizető iparos mög paraszt (ugye, azt már a török is tudta, hogy ötetni köll a birkát, ha nyírni akarod!), de kivételt tött az itteni barátok miatt is. Ez ugyanis gyógyító rend volt, a sokféle súlyos betegség pedig a basákat is elérte. Némelyiket sikerült kigyógyítani, némelyiket nem. A túlélők persze hálásak voltak, még a barátok templomát is engedték tataroztatni Alsóvároson. Igaz, a pasa így adta mög az engedélyt: Ezen kóbor ebek Istenének ólját tataroztatni engedélyezem, de csak egy öllel alacsonyabba... Tudni köll, hogy az a Johannes fráter, aki összesen három templomot tervezött a tizenötödik században – a kolozsvári Farkas utcát, a nyírbátorit, mög ezt – az alsóvárosit is épp olyan magosra rakatta, de ha most mögnézik, látjátok, hogy a pilléroket szinte elvágja a fölső boltozat, mert valóban alacsonyabba köllött csinálni... No, a török alóli fölszabadulás után a nagy számú szögedi népesség egy része vonult ki az elpusztított területökre dohánykertésznek, dinnyésnek, hagymásnak. Őők építették újjá azokat a falvakat, amelyekből ti nagy számmal jöttötök.”

Gyűjtési feladatokat is adott később a szeminárium szorgalmasabb látogatóinak. Alighanem csak kontrollálta, miként változtak népszokásaink az időben, mert ő maga mindent tudott a karácsonyi böjtről, a tyúkültetés szertartásáról, a betlehemezők rigmusairól, a falumbeli halott-látó asszonyról. Nekem éppen erről kellett beszámolnom, ami nem volt nehéz, hiszen Bödő Roza néni tőlünk a negyedik házban lakott, míg élt. Közvetlen a háború után mi is jártunk nála, nézné meg, vajon él-e édesapám a messzi fogságban. Édesanyám karikagyűrűjét egy pohár vízbe süllyesztette Roza néni, afölött imádkozott egy ideig, majd azt mondta, hogy nem látja tisztán az arcát, de bizonyosan él, talán csak betegeskedik. (Ő úgy mondta: most éppen maródi.) Egy év múlva tudtuk meg, hogy nekünk – hálsten – igazat mondott a bűbajos öregasszony. Apám hazajött, s elbeszélte, hogy pár hétig valóban volt kórház-barakkban. Jutalomjegyként ekkor fejtette meg nekem Sándor bácsi – addig különösnek vélt – családi nevemet. „Egyszerű ez, kérlek: szögedi migráció vagytok, a régi térképeken még mögvan az az ér, amelyik a Tiszába folyt és a te családod nevét viselte. Honnan jön a nevetök? Az anyajogú társadalomig mögy vissza. Egy-egy erős jellemű (most úgy mondják: nagy természetű)

asszony úgy kiemelkedött, hogy róla nevezték el a leszármazottakat. Előbb csak amolyan ragadványnévként szerepült ez, aztán a valódi le is kopott. Nem mögyök meszsire: az én édesanyám Szaka Panna volt. Engöm Alsóvároson csak úgy ismertek: a Szaka Panna fia. Már egyetemi hallgató voltam, amikor valaki egyenesen Szaka Sanyinak szólított... Így keletkezett a te neved is. De nem egyedüli. Volt és van Szegedön Mari, Boris, Piri családnév is.” (Apró érdekesség: ma naponta ballagok végig azon a cseppnyi lapályon, amely a nagy háztömbök között még mindig látszik, s az 1852-ben kiadott szegedi térkép tanúsága szerint éppen itt folydogált az ér, amely egyik ősről kaphatta a nevét.)

Valamikor 1942-ben *Egy magyar szeptember* címmel rendezte sajtó alá bizonyos Orosz István önéletírását. A cím Bálint Sándorra is tökéletesen illene. Róla is elmondható: a légynek sem tudott ártani. Jóságos volt, szeretni valóan naív. Naivitására jellemző példaként szokták emlegetni azt a vasútállomáson történt esetet, amikor József Attilát, Fábian Dánielt és a Bartha Miklós Társaság még egy tagját kísérte ki a vonat-hoz. A vendégek már fölszálltak, helyüket is elfoglalták, a lehúzott ablakon át azonban még váltottak néhány szót. Amikor a kerekék már megmozdultak, Bálint Sándor integetés közben még fölkiáltott a távozóknak:

– Jól van, Attila, ha tényleg mögcsináljátok azt a szocializmust, ami annyira jó lösz a szögény embörnek, hát én is benne vagyok... Segítök, amit tudok... Isten veletök...

– Na, jöjjön csak velem, tanár úr – tette az integető ember vállára a tenyerét a kiküldött detektív. – Szóval szocializmust akarnak csinálni? Még maga is? Na, fáradjon velem, ezt részletesebben megbeszéljük a kapitányságon...

Nagyobb baj nem származott a dologból, a tanár úr megmagyarázta, hogy ő a krisztusi szeretet megvalósulásaként értelmezte a vendégek előadott terveit, ezért is helyeselt nekik. Máskülönben ő dehogyis foglalkozik politikával. (Nem is foglalkozott, naivitása azonban kétszer is a közelébe vitte. Egyszer a háború után, amikor a Barankovics-párt színeiben képviselőiséget vállalt, másodszor meg a hatvanas években, szégyenteljes nyugdíjaztatása előtt, amikor nyugati útjáról hozott könyveit érdeklődő hallgatóinak átadta, s egyikük annak rendje-módja szerint följelentette a professzort. Kívülálló, őt nem ismerő olvasó számára is arcpirítóan bántó, primitív cikkek jelentek meg róla ekkor. S hiába tudta mindenki, hogy ártatlanabb a ma született báránynál, igen sokan eltávolodtak tőle. Ezt is elviselte persze, még nagyobb szeretettel fordult azokhoz, akik mellette maradtak.)

Reverendában járó pap nem lephette volna meg jobban a barátait, amikor – nem éppen ifjú legényként, de még idejében – bejelentette, hogy nősülni készül. Sándor nősül? Ő, aki lányra-asszonyra lesütött szemmel nézett még akkor is, ha adatközlőként ült előtte? Megtörtént az esemény mégis, a professzor elvette az özvegyasszonyt, akit a rokonság-szomszédság kommandált neki. Alsóvárosi pletyka szerint három hét is eltelt már a menyegző után, amikor Sára közelebb húzódott ifjú férjéhez, s kedves szavakkal célzást tett bizonyos kötelezettségre, amely az Úr előtt kötött házassági szerződéseknek is része. Sándor bátyánk állítólag ilyen szavakkal csillapította a hitvest:

– Nem köll mindég helytelenkődni, Sára...

A munka, a gyűjtés volt igazi szerelme. Meg a tanítványok. Számon tartotta, ki mire jutott, merrefelé jár, mit végez most. Kérésükre sem tudott nemet mondani soha. Gondolkodás nélkül indult volt tanítóképzősei, egyetemi hallgatói után, ha csak egy szóval jelezték, érdekes adatközlőre, mesélő emberre akadtak. A már emlegetett Börscsök Vince valósággal imádtá egykori professzorát. Keze alá dolgozott sokszor, egy

alkalommal pedig arra kérte, menjen el vele szülő-tanyájára, a harkakötönyi homokvilágba. A magyar Szaharának ez a tartománya valahol Majsa és Halas között fekszik, Vincée tanyája a háromszori átszállással elérhető állomástól pedig még vagy hét-nyolc kilométernyire.

– Möhetünk, Vincém, amikor akarod. Nem jártam még arra, de bizonyosan szép lehet.

– Nagyon szép, Sándor bátyám! Amilyennek Petőfi énekölte.

– Akkor mönjünk!

Rozstáblák között vezetett útjuk az első párszáz méteren.

– Áldott magyar homok! – sóhajtott Sándor bácsi. – Látod, mégis kenyeret ad az itt élőknak... De már kalácsot is: nézd azt a gyönyörű szőlőskertet! Amott meg a gyümölcsös! Roskadoznak az ágak... Látod, a gazdaság-földrajzosok ezt fehér foltként jelölik, és mégis... A nép elszántsága, meg ez a sokszor gyalázott áldott magyar homok...

Mentek, mendégéltek – hogy meséhez illő szóhasználattal éljünk –, amikor észrevétlen elmaradoztak a szőlők, az almafák, de még a rozsföldek is. A pusztá maradt csak, a Petőfi-megénekelte háborítatlanságában. A nap perzselt, a néha feltámadó röpke szellő éppen csak megsimította az embert, akkor is inkább forró fuvallattal.

– Nincs melegöd, Vince?

– Hát egy kicsit.

– Mert neköm nagyon. Mög aztán idegösít is, hogy a szandámba minduntalan bemászik ez a homok, aztán vagy kigyün vagy nem... Hallod, én inkább levetöm ezt a szandát... Mezítláb a jó... Hú, hallod, így még rosszabb! Égeti a talpamat rettentően... Várjál már, inkább visszavöszöm a sarut... Ejnye, ezt azért nem gondoltam. Hogy a Jóistenke akárhová tőgye ezt a homokot...

Szenvedve ballagtak tovább.

– Messze vagyunk még, te Vince?

– Közelödünk, Sándor bátyám, már nagyon közelödünk... Az a jegenyefás, ott ni, az már a mi tanyánk...

– Hú, de kicsike az még, Vince... Á, már megint ez a homok, hogy a Jóistenke tőtte volna arrébb egy kicsivel...

– Na, itt is vagyunk, Sándor bátyám! Ez a dinnyeföld már az apámé... Ott mög, ahol a tanyaudvar kezdődik – valóságos természeti csoda! – véget ér a homok, csupa eleven fű minden. Itt a második akác alatt még egy pad is van. Nagyapám eszkábálta öreg korában, szeretött itt üldögelni – mondta a lelkes tanítvány, s nyomban le is ereszkedett a padocska közelebb eső szélére. Sándor bácsi kissé lemaradva, némán követte, jó három méterről aztán odaszólt:

– Mönj arrébb, Vince, én is le akarok ülni...

Megkérdeztem egyszer, így esett-e a kedves történet.

– Löhetségös – felelte Sándor bátyám. – De alighanem akkor nap elfelejtöttem, mert olyan csirkepaprikást, mög túrós lepényt kaptunk Vincée knél, hogy máig számban az íze... Látod, erre bizonyosan emlékszőm...

KIRÁLY LEVENTE

Eventyr

A várost most eső áztatta, mosta át, gombafelhő közepén ül, spórák hullnak alá, egy messzi sívratagból jött por, hatalmas felhő, az eső piszkos sárga, a nap nem még, csak egy madár csivitel, bolond talán, mert választ nem kap, újra esni fog, ezt tudhatná is, Derszu mondta, mikor indultak a katonák, és Eventyr messze még. Eventyrig nem jut el ez a szél, a föld sem forog tovább, Eventyrbe fjordokból jön a szél, por nincs, sem madár. Eventyr messze még.

Isopropanol

Ez a drog kétséget nem hagy, sem másnaposságot, mikor elvonulnak a katonák, döglött agysejtek sem hevernek mezőn, békét aláírni nem kell, felcserek kezében bénán lóg a zacskó vér, infúzió, nyakban kiskanál. Ez a drog nem hat, csak várakozás, és érzés: hátha mégis. Ezt a drogot nem szedni, szívni, lőni kell, csak benntartani, mint a drága levegőt, érezni, mint a még drágább vizet, elérhetetlen napot.

Dalra kelt

Eliramlik az élet, hétszirmú vagy, virág. Ágbogak az égben, egy kémény sem füstöl, lehetsz még jó, vigyázz. Az utca túloldalán esik, ezen nem, a nyakkendők megértik, nem énekelnek, s mint a tehén, lilák. Ha szereted, mondd meg, ha nem, akkor mondd meg neki azt, mit nem lehet érteni, egyszerű pofon, ennél már nem lehetsz ostobább. Ha mindig

*gondolkodni kéne, belefáradnánk, szent igaz, átmenetek
vannak mégis, ismerd el, különbség is, hogyne, hát menni kell
előre, vagy épp hátra, mindegy is, csak menni, menni kell, úgy
van, mindegy merre, csak tovább és tovább. Látod, a felhők
nem olyan szürkék, mint rég, mindjárt az eső eláll, a
madarak sűrögnek, tollat bontogatnak, nem, pont nem
ostobák. A magot elengedted, koppant, elgurult, csak egy
hónap, s ott virul a kertben, lilán. Elsubanni kéne, senki nem
is venne észre, a világ még itt hagy, ha eléggé nem vigyáz.
Szirmok a járdán, lásd, kétszínű, és elhull a virág.*

KISS OTTÓ

Gyorsmozi

FILMELŐZETES

Hízó borbély, a falu fodrásza, aki Hídvégiről magyarosított, hogy mindenki egyből megértse a nevét, és aki olyan vékony volt, hogy ha atlétatrikóban akár csak egy kisebb paradicsomot is lenyelt, jól lehetett követni a zöldség útját a testében, most a műhelyből nyíló apró szobában ragasztott. A borbélynak nem volt papírja a fodrázmesterségről, hivatalosan nem is gyakorolta, mégis sokan jártak hozzá. A gyerekek a makettek miatt, amik megtöltötték az apró szobát, a felnőttek a hírek miatt, ugyanis a kocsmán kívül Hízó borbély illegális fodrászata volt az egyetlen hely a faluban, ahová naponta friss információk érkeztek, hogy aztán hajvágás vagy borotválás közben cseréljenek gazdát.

A fodrázműhelyből nyíló szobába, Hízó borbély szentélyébe, csak a kiválasztottak léphettek. A férfi most is egyedül ragasztott, egy TU-134-es modell meglazult szárnyát próbálta visszailleszteni lángoló tekintettel eredeti helyére, de az akció válságba került, mert a csirizzel vegyített Palmafix, ami megfelelő arányban keverve a borbély és a beavatottak szerint is a világ legjobb ragasztója, idő előtt megkötött a mester ujján.

Csengettek.

Kuncsaft, gondolta Hízó borbély, az asztal szélére tette a ragasztós tubust, ami azonnal leesett a szőnyegre, és amikor a fodrász megfordult, a Tupoljev makettjét is leverte az asztalról, ám mindebből semmit sem vett észre. A szentélyből kilépve viszont azonnal észrevette Ármin bácsit, aki a műhely üveglakának utcafelőli oldalán verte ki a dohányt a pipájából.

Nem a lépcsőre kéne ganézni, mondta Hízó borbély, amikor ajtót nyitott.

Elúzi a szúnyogokat, rejtette a zsebébe a pipát Ármin bácsi.

Meg a vendégeket, tessékelt beljebb a borbély az öreget. Mi lesz, vágás vagy borotva?

Maga szerint, kérdezett vissza az öreg.

Hízó borbély intett Ármin bácsinak, hogy foglaljon helyet, aztán a tar konyára meredt, és elővette a szappant meg a pamacsot.

*

Most hallottam az öreg Ármintól, szappanozta Ürmös Lajos arcát Hízó borbély, hogy össze akarják vonni a két téeszt az okosok. Palotás Pétert akarják könyvelőnek.

Tudom, bólintott aprót Ürmös Lajos, amitől kicsit habos lett az orra.

A borbély a könyvelő szemét kereste a tükörben, amikor meglett, jelentősegteljes hangsúllyal kérdezte meg:

Nem bánja?

A Petőfi Termelőszövetkezet sokat próbált könyvelője letörölte a habot az orráról, és erősen koncentrált, hogy uralkodjon az indulatain. Másodpercekig nem szólt, aztán szemrehányóan nézett a tükörre, kereste a borbély szemét, de sokáig csak a hatalmas ádámcsutkát láthatta mozogni.

Hallotta, mi volt a tejjel Lovászéknál, kérdezte aztán tettetett nyugalommal.

Hallottam hát, mondta a borbély, még azt is tudom, hogy a maga felesége egyértelmű rontást állapított meg az eset kapcsán.

Ürmös Lajos most jól látta Hízó borbély szemét, mert a férfi közben lehajolt, hogy hozzákezdjen a borotváláshoz. Sem a szeme, sem a szája nem mosolygott.

Hát én azt mondom, fakadt ki végre a könyvelő, hogy igaza van a Pirinek, mindig is igaza volt. És ha a véleményemre kíváncsi, szerintem, és ebben szintén egyetértek a Pirivel, szerintem a faluban minden baj okozója a Palotás család, és elsősorban a Palotás Péter. Neki mindig minden sikerül, és mindig másnak a rovására.

Lajos, váltott bizalmasabb hangnemre a borbély, azt igazán nem mondhatja, hogy a Palotás Péter tehet arról is, hogy a megye összevonja a téeszeket.

Arról nem tehet, de hogy ennek a hasznát is ő fölözi le, abban már akkor is biztos voltam, amikor hallottam, mire készülnek.

Miért, maga nem jár jól, kerekítette a szemét a borbély a tükörben. Legalábbis rövid távon biztosan, tette hozzá.

Mér járnék én jól?

Hát a mozi, mondta a borbély.

Milyen mozi, kerekítette most Ürmös Lajos a szemét a tükörben.

Ne mondja, hogy nem hallotta?

De mondom.

Na látja, mosolygott széleset Hízó borbély a tükörre, tudok én magának jó hírrel is szolgálni: jövő augusztus húszra mozik akarnak az okosok a régi fürdő helyére, állítólag már el is készültek a tervek, maga lesz a főnök. Főművezető és egyben koordinátor.

En, kérdezte a könyvelő elégedett arccal.

Maga, mosolygott a borbély, és leengedte a borotvát a csípőjéhez.

De jó, hogy nekem meg nem szóltak, vágott önelégült képet Ürmös Lajos, aztán hozzátette: igyekezzen azzal a borotválással, augusztus húszig már egy év sincsen hátra.

Száraz őszi leveleket sodort az Ady utca hűvös oldalán a szél. A nap késő délután ide is benéz, de a kocsit mellett futó japánakácsi miatt akkor is csak foltokban mutatja magát a fény a gyalogútnak. Talán ezért, talán másért mondta Ürmös Piri Magdikának egy tizenhárom évvel ezelőtti őszi délutánon, azután, hogy Magdika hazahozta az újszülöttet a Zöldkeresztből, hogy szép fiú lesz ebből a Petiből, úgy vetkőzteti majd a lányokat, mint az ősz a fákat.

Én mondom magának, mondta Ürmös Piri.

De Piri nem tudta, hogy tizenhárom év múltán az érparton, a szomorúfüzek alatt éppen a lánya lesz az, akit Palotás Peti vetkőztet majd.

Ha Peti messziről nézte a lány ölet, fiatal sünnre emlékeztette, de amikor megérintette, olyan meleg és puha volt, mint amikor galambfiókát simogat az ember a tenyerében.

Galambom, mondta Palotás Peti apja nemrég a fiú anyjának, és megigazította a befőttes gumit a Sokol rádión.

Galambom, mondta Palotás Peti a szomorúfüzek alatt most Ürmös Petrának, és megsimogatta a galambfiókát a tenyerében.

Az öled igazi női öl.

A lány nevetett. Az ölem öl, kérdezte aztán.

Palotás Peti megcsókolta az arcát.

Apád mit szólna, kérdezte Petra, és végigsimított a fiú fején.

Nemtom, mondta Peti. És a tiéd?

A lány vállat vont.

És az anyád?

Madár maradt, de nem repül, fordított a fején Petra, hogy a fiú szemébe nézhessen. De csak nézte, úgy maradt, nem szólt sokáig. Visszavonom a nevetést, mondta aztán.

*

Lovász Mari vászonlepedőt terített a piac betonjára. Ülje rá, üvöltötte.

Emmeg minek, kérdezte Jávorka.

Majd megtudod, csak ülje rá.

Jávorka elhelyezkedett a vászonlepedőn.

Feküdhatsz is, ha akarod. Nem olyan, mint a tenger öblében?

Pontosan olyan, mondta Jávorka, aztán kicsit arrébb ült, mert nyomta a seggét egy kavics. Lovász Marira nézett, várta, mi történik. A lány nagy levegőt vett, öcsém facsiga, pöcsöd a kocsiba, kiáltotta, aztán hirtelen elhallgatott, és Jávorkára nézett.

Rendesen megvolt a varázskiáltás, most má játszhatjuk a tojásátvezetést, mondta.

Ammeg mi, kérdezte Jávorka.

Hát van a tojás, bebújtatom a nadrágod egyik szárán, és átvezetem a másik szárába, úgy, hogy ne törjön össze, szedte ki a kosárból a tojást Lovász Mari.

A kezeddél?

A kezemmel.

Ammeg mire jó?

Hát hogy ne törjön össze a tojás.

Amúgy se törik, csak ha a betonhoz vered, mondta Jávorka.

Lovász nagymama szerint a bolondoknak akkora a micsodájuk, mint egy vimes doboz. A tied is akkora, kérdezte a lány.

Mér, szerinted én bolond vagyok?

Nem vagy bolond, de attól még lehet akkora. Máskülönben ez nem is igaz, mert nem férne be a nadrágodba.

Micsoda?

Hát a micsodád.

A vimes doboz?

Aha, vicsorgott a lány.

Hülye, az kisebb olyankor. Csak néha megdagad.

Amikor leöntik joghurttal, bólíntott Lovász Mari, a szemüvege kicsit előrecsúszott az orrrán.

Má mé kéne leönteni joghurttal?

Azt olvastam, hogy van olyan lány, aki leönti a fiúnak joghurttal, csak akkor dagad meg.

Tán a Képes Újság írja?

Lovász Mari hallgatott.

Joghurtot is hoztál, kérdezte Jávorka békülékenyen.

Nem volt otthon, csak mustár, húzta el a száját Lovász Mari. De azzal is lehet önteni. Szerintem pont olyan lesz, mint a virsli. Az amerikaiak például mustárral eszik.

A vimes dobozt, nézett tűnődve Jávorka a nadrágjára, aztán, ugyanúgy, Lovász Marira.

ACSAI ROLAND

Szoknyás golyók

*Szoknyás golyókkal kitömött
Görény garázdálkodik
A gatyás galambok között –
Apa tömte ki lépuskával.*

*Mint a kéményen ülő pörtlit.
Szoknyában söpröget a dédi:
Elsöpör mindent
A lefűrészelt libaszárnyal.*

*Madárcsontjaiban,
Mintha lázmérőben: higanys.
Ásná derékig a földbe,
Aki a lázmérőt összetörte.*

*Elbújok a disznóólban: ne verjen
Agyon galambtojásjege.
Fekete zoknit húznak lábamra a bolhák –
Hiába keres bevarrt szeme.*

Mintha volna

*Lösz csiszolópapírja.
Kopik a gyurgyalagsőr puha grafitja.*

*Kávétok a górélépcsőn, akárha.
Kezedre csap az idő szárnya.*

*Kredencben ánizs
(Mintha nem is te járnál itt),*

Cickafark

(Minden tükörben az az arc),

Kakukkfű, fodormenta

(Nézné a galambokat veled, ha).

A füstölőben évek kolbász helyett.

Énekel a zöldikével keresztezett

Kanári. Él még dédapád.

Nem lőtte bodzafapuskával főbe magát.

Mintha volna.

Bajszát Bagarollal fényesre bokszoja.

Azok a bevérzett szemek, azok.

Csávázott magok.

Megolvad az ónszürke ég.

Beforrasztja a csíz szemét.

Denevér-préda

Panelház-résben denevérek.

Éteres üvegbe zárva

Fekszel. Nem hagy aludni

Zajongásuk. Az a szárnya-

Sérült denevér a szekrény mögött:

Hegyes fogaira tűzve apád

Kidobott rovargyűjteménye.

Csapdában görény; kéményen

Szoknyás golyókkal kitömött galamb.

A denevérek egyre hangosabbak.

Kiáltásuk visszaverődik rólad:

Denevér-prédáról az ultrahang.

Báger

*A gödröt baggerrel kotorják.
Feltáratlan rétegek:
Tűzoltó reszeli a tormát,
A dédi: őskövület,*

*Gyerekkorom elkrétásodott
Kagyló zsebkendőbe csomagolva –
Előkerülnek mind a lomok.
Tata földtörténeti korokra*

*Van tőlem:
Lehúzta hínár, elnyelte az iszap...
Szétpattintott vesekőben
Harmadkori levél-lenyomat.*

TANDORI DEZSŐ

Oberdackel-Törmellék

„Ah, Doppelkochplatte”!

Zenei. Tisztára zenei. A cím akkor: mint egy (mintegy) Oberdackel-variációk. Törmellék: ismeretes; egy pusztta törrel, a halál mint elintézés. Ennek melléke az élet, törmellék. Meg csapdák környülése is. A mottó meg: a cucc, a kétplatnis főzőlap (ez se rossz, csak másfajta irodalmi zsánerekbe: kétplatnis Főzőlap... Margitkának etc., Kétplatnis Szaletli stb.), ennek neve volt a mottó-idézet.

Jól megnézem én is a dolgokat!

Nem ugyanígy látok én sötéten? Kérdezhettem volna mai (egyik) jó beszélgetőtársamat. Kettő volt, a nyár esős-hivatalos napján, 2001. június 21. Két jó beszélgetés, a második meg aztán egészen kiváló.

Na, jól nézem én akkor „az életemet”. Csupa tör és mellék; sötétség; holott... ami másokat illet, nem okvetlenül. Jó tudni. Ám a félrenézés, a nem túl alapos odanézés „hozta meg” nekem Feldaklit (Oberdackel). Hát szóval nehéz.

Totyfi finoman mászkál a vállamon, kárál és harsog a gépzajra, de még a rádió sincs lezárva.

A házban gázmunkák. Mennyezetfúrás, csőnyiszatolások. Mi lesz? megúszszuk ezen a „strangon”? A másik fővezetéken. Másik-fővezetékiek, elkerül minket ez a csapás? Csak semmi félváll. Félváll csak Totyi lehet. (Jobb vállamon van épp. Huszonnégy éve lassan – egy hónap híján –, Szpéró nemsokára 24. éve lesz, hogy hozzánk került. Vállam, gépelés.) Ja, és 23-án hídünnepe, rémes, tűzijáték, ablakrengés. Be ne törjenek az ablakok. Még egy rettegés.

*

Bár gyakran tárgyalják a témát – ó, téma! mely ódivatú fogalom! vagy újra nem? –, sosem lehet elégszer. Már eleve: Olvasómat nem akarnám általánosabbak nélkül hagyni. Dehogyan mondom, hogy „általánosabb tanulságok”... Inkább ráismerések. Ez a pofa, rám értik, ha vállalkozásom csak kicsit is sikeres lesz ebben, ez itten ugyanolyasmikkel bajlódik, s nem is kevésbé, mint mi! Ily felkiáltásokat várok – némákat, persze.

Mik hullámszakasza? (A kedélyben; s nálam – Olvasóm! kigyelmednél? – rövidke órák alatt, nyomán, után, során. De mily rövid órákén!) Egy nap az öt korszak a kedélynek. Velem ma így esett:

Hogy a néma felkiáltások (ó! örömem) körbeérnek, visszajönnek a szegény szerzőhöz, példa adódott rá ma reggel.

*

Közbevetés a közbevetésen belül: ha ezek az írások (ez az írás) netán „Tőrmellék” gyűjtőcímen, de az összesség (ezeknek az írásoknak az összessége) darabokra tördelve (ez az írás is egy ilyen darab lesz, ekképp értsük) jelenne meg/jelennének meg... belemásztunk... hát itt közbevetések közbevetései jönnek:

Már reggel fél hétkor gondolok olyat: jesszus, és hol van még, fél napnyira van még éppen az esti fél hét, ami akkor még két órányira az én napom végétől. És a különféle órák, órapárosok különféle elbírhatóságú unalommal – munkával, belátással, mégis ehtli ziher unalommal, madárkámmal, tévével (alig) – telnek.

Már most, júniusban rendszerezem, gyűjtöm a karácsonyra ajándékozandó, szép küllemű könyveket (nem a küllemük a lényeg, de csak akkor ajándékozhatóak, ha tartalmuknak valami köze van hozzám – ez a szépség elemének elmentettje! –, vagy ha érdekes, értékes könyvek, ráadásul épek, hibátlanok).

Minden nap reménnyel tölt el, hogy „holnap akkor semmi programom” (ha tényleg semmi programom).

*

Most is így vagyok ezzel. Például öt perc múlva három (persze, délután; hajnalban fél négy felé ébredek, ritkán alszom, főleg, mikor egyedül vagyok, fél ötig még, elkezdem Totyi dolgait – alig van mit! –, krumplici fő, most Oberdackelen, máskor gázon, ilyesmi; előveszem melegedni a zöldeket a jég-ről; esetleg elkészítem – most, hogy nem működik a kisbojler, Oberdackelen melegszik majd – az ivóvizét; nem nagy ügy, ha visszagondolok rá, mikor 15 madarunk volt, köztük vakok, rovarrevők etc., mi minden kellett; ma pénzzel se bírnánk – mirelitek stb. – gusztussal se, lisztkekac). És másra se gondolok (Totyi a nyakamban nem gondolat, hanem együttlét, érzés, érzet), mint arra, hogy holnap semmi kötelezőm. A legfontosabb dolgokat megtudtam. Kétféleképp is. Lehet, hogy lesz ma gáz; nem lesz, csak a jövő héten lesz. Milyen jó, hogy a kétlapos Oberdackelt vettem! Társnám vasárnap jön Szuszival, kutyánkkal. Mondtam neki, én nagyon várnám őt szombat este, de csupán azért, mert a – megfizetett – hazahozónak a szombat este a jobb (ha igaz), hát azért ne jöjjön, akkor a vas. délelőtt a jobb, mert szombat este hídünnep nevű van, le lesz zárva talán a környék is, cuccal, kutyával hogyan és honnét haza akkor? Meséltem neki az elviselhetetlen robajt, amit a fűrés okoz – még lakásunkat is utolérheti. Iszony most épp a fűrés zaja. Micsoda mázli (egyelőre; így, Olvasóm, rettegés, hátha nálunk is... hátha így dönt a Szerv, a Központ, a Tartalé-

kos Hadparancsnokság, a... Minden, hogy nálunk is kell, a háznak ebben a részében is – hadúri kifejezés, gázi – „tömörtelen”, sic, a csőrendszer a főfalakban), micsoda mázli egyelőre, hogy nálunk nincs fűrés, vágás, csere, fejtető. De még lehet. Társném halálra sajnál, de ez min sem segít. Ellenben a holnap, pénteki nap „az enyém”, ergo: mehetek a Csarnokba, s nem a kis Holdba, hanem a Vámházba, miért? Saláta, krumpli Totyinak, magamnak egy kávé és egy pogácsa megspendírozva, kész. Hazafelé már a tehetetlen unalom. Haza kell jönni. Itthon is akarok lenni. De odamenni valahova, az még csak megy, ám a hazajövés, nem akar „jönni”, bejönni. Régen ilyenkor sok kocsma végigivása volt a mód. Nem megoldás.

Most akkor a gázzal ez, ma. Bénított nap. Ráadásul program délelőtt... bocsánat, kora reggel. Olvasóm, semmi közölnivalóm veled most, mindezt csak azért írom, hogy lásd: „hogyan készül” (az írás). Ne legyenek számodra, előtted, neked tőlem titkok.

(Át ne lukasszák a falat!!!)

Programomnak örültem. De nem mentem egyenest a találkozási helyre. Esett az eső, időm volt (dolgoztam már hajnalban), gondoltam, átmegek a Holdba. Veszek gyógyszert (emésztéshez, meg társnémnak ajándékot, érzékszert), papírt arra nem kapni, papírt csak a Krisztinában kapni nekem megfelelő. Átmentem, cigarettáztam – utálok; unalom ellen –, gyógytár még nem volt nyitva, csak fél 8-kor nyit, ez is remek koraiság, de még nem volt annyi, nem is lehetett, 8-ra kellett visszaérjek Budára. Utálok a metró, de majd azzal. Ez volt.

*

Nem egészen ez lett.

A Holdban (csarnokocská) rám köszönt valaki. Ottani beszélgető társ, alkalmi ivócimbora (kicsiben, de stabil). Korán járok a Holdba (ha történetesen reggel megek le arra a másfél órára, ezt is sokallom, de kevesebb nem elég soha), így a Stabil Társaságot nem látom. Ez nem jó külön, de funkciósan jó, nem megy az idő, nincs mentegetőzés. (Elmondása, hogy nem iszom, s miért nem.)

Olvasóm, ha bármit el akarsz mondani az ilyen hosszadalmas. Vagy csak paneleket, közhangulatokat közvetítesz, ami diskurzív válik utyan, de pigyke. Ugyan, de pity.

*

Iszom kávé. Rendesen koplalok, rendesen, ha belegondolunk. Jó-e ilyenkor az emésztésgyorsító gyógyszer? Ha nincs is mit emészteni! Ugye, milyen szórakoztató? Ugye, ezekben a vastag- és végbélemésztési kérdésekben, az ita-

los felfúvódottság kérdéseiben mennyire magadra ismersz, Olvasóm? Meg hogy a fúrógép zajában mennyire helyzetedre ismernél!

A fogyás története nem jelképes történet, hanem konkrétan a fogyás története, írtam az „Oberdackel”-ban, melynek ez a Törmelléke. Az ám, de ahogy kiköpködésre épp ma késő délben, miután megtudtam a gázosoktól, hogy nem tartanak rám igényt, én se számítsak rájuk, gáz maximum a jövő héten lesz (nem kell hát gázórámat strázsálnom, hogy ki tudja nyitni; bizony nem nyitják keddig!), lementem a Krisztinába. Géppapír, gyógyszerek. És pogácsa. Ahogy mentem a R. utcában, hát rám köszön megint valaki (a Hold reggelét még elmondom), megölel, megcsókol, kérdi, nem megyek-e a B. pincébe, ez egy kocsma-presszó-bilcsitermes hely.

Hümpögök neki válaszul valamit, oké, nem kell most, mondja, de várunk majd.

Majd. Hát „majd” – az biztos nem könnyelmű és becstelen ígéret. Kérdésére, hogy mit csináljatok most, mondom, vásároljatok. Ebben maradunk. Az ég közben kiderül, fülledt az idő, sapka, kabát sok!

Ahogy eszem és köpködöm a pogit (íznek eszem), elgondolom ott a krisztinavárosi R. utcában: nyomorult dolog ez a fogyástörténet és -tudat. Mert nevetlenül még bárki azt mondhatná (e barátomnak is van pocakja, de a viláért nem verném a pofájába senkinek a külsejét, különben is, remek megjelenésű, romantikus anyegines, szálás tenisz-orosz, szafini jelenség az én egykori ivócimborám és szívbéli örökös barátom; nem őt nézem, engem férfi, nő nem érdekel, kutya inkább, madár – kíméljenek ezek is! –, hanem a farmerjét. Elgondolom: nekem a fogyás azt is jelenti, hogy visszatalálok hűséges társaimhoz. Farmernadrágok, más nadrágok, ingpulóverek, magas nyakú rollnigarbók. Melyek így marhára szűkek lettek.

Ezek az én szempontjaim. Az enyéme, érthető? Ember vagyok, vannak szempontjaim. Nem annyi vagyok csupán, hogy a pofámba lehet mondani, valamit nehezményezni, esetleg kedvesen elvárni engem-tőlem. Nekem... is... vannak... szempontjaim!!!

Na. Mint nadrág.

Megérem-e valaha is? 64 kilóig le kéne mennem. Ma 75,8 voltam aztán. Még hosszú az út. Nem pár lépés egyik jó határ sem.

Hát ez a nyomorult állapot. Hogy mint a béke vagy a szocializmus út-ján szépen álltunk (szépen álltunk!), de közben hol, a munkasikerekkel... hát én is szépen állok, fogyok, de ez csak a hatodik hét. Különben is, reméljük, hogy az ivás elhagyása – és a máj, epe működése, meg a gyógyszer stb. – tényleg további fogyást hoz.

Olvasóm, nyilván neked is van fizikai, anyagi, szellemi stb. konkrétumaid, megléted között és lelked szép vágyai, tudata (jobb tudása, biztos reménye etc.)

között drámai különbség hébe-hóba. Tudd rólam: nem is olyan néha, de igen sokszor van ez velem is így.

Nálam is klaffog, de mennyire! A szakadék, a rés, a repedés, a másságok közti át nem ugorható. Eggyé kell nőnie annak ami itt igazán Egy Akar Lenni. Egység. Frontok nélkül. Belső egység, mely azonban az én esetemben nem jelentheti 60 kilogrammnál többnek a cipelését.

S az írásra „véve” ezt: különben olyan az egész, mintha magyarázni próbálnám, te, ez nagyon jó ám, nagyon neked való, amit én írtam, írok... holott nem érzékel ő ilyet, nem neki való, én is tudom, ám ő engem így is szeret mint arany barátját, az aranyjánosinyelvörökösét, ennyi lesz elég, és mikor megyek abba a B., C. C. etc. borozóba, pubba. Minden.

Ha csak vágyálmozom a lefogásról, nem elegendő az út első ötödét megtenni. A lófutam sem a kanyarig tart. Akárhány kanyar van, mindegy, ott hanyadik a nyeresre tippelt lovad. Az egyenesben legyen végül az élen. Végül legyen az élen. A célban. És a cél mindig az egyenesben van. Azért is van ez: célegyenes.

Csak a görbe dolgoknak (bumeráng, puskagolyó, tervek stb.) van célgörbéje.

Nekem, Olvasóm, egyenesbe kell lefogyni, hogy színed elé állhassak, netán tűrhessem jó szívvel karod megérdemelt ölelését!

*

Megérdemelt ölelésre váll körül karoknak! Nem puszi, nem veregetés, semmi több – rögtön a legtöbb. A szakmailag elismerő jóbaráti, holott, Olvasóm, szakmád, hogy (engem, ha mértékkal teszed is) olvass, az enyém, hogy (mértéktelennek látszva bár) írjak. A minapi első telefonáló volt oly ildomtalan, hogy sokallt engemet. „Már úgyis sokat írtál...”

Megérdemelt az ölelés, mert szakmai ismereteket élvezettedre próbálok közvetíteni. Például azt a vérlázítóan izgalmasat, hogy olykor váltani kell pergést, ritmust, adagolást, s ezzel alig soroltam fel valamit. Nem ment az Oberdackel-stílusban, meg a még előbbi stílusokban (összességében: az eddigiben), nem, itt a Hold csarnokbéli találkozást is „egyberántva” kell ismertetnem, úgy valahogy (tömören!), hogy a restelltem magam. Ez a kedves úr, nálam ifjabb, sokat olvasó gazdasági szakember ismerősöm, barátom, ugyebár, azonnal meglátta, arcom komor. Nem lett volna szabad tovább komorkodnom, holott ő nem segíthet rajtam a gázkérdésekben, a gázkérdések egész életértelmemet (mert szabadságomat) csorbítják, ráadásul nem kis bizonytalanságok előtt állunk. Mi lesz! Bár Budán a találkozó nyolckor, átmentem Pestre, a kávéért, a gyógytárért, a Csarnokért. Egyenest a Fő utcába mennem sivár lett volna. S akkor ez a (baráti emberem részéről különben lelkesen fogadott, kedves modorban zajlított) találkozás! Ő nem olyan volt, mint ama telefonáló.

Oldódtam én is, bár nem érdemlegesen. S e baráti ember nagyon megértett. Elegánsan tudta kifejezni fenntartásait ugyanakkor. Lényegét adta, összefoglalva, állapotomnak, bajaimnak. Nem nevetett a fogyósdin, semmin. Azon se, hogy hát én, mondtam, tudom, nem vagyok épp a Te mindennapi kenyered, Olvasó. De olvasómnak remélem valami sós kiflije azért csak vagyok. Hosszú-kás rozsosa. Ilyesmi. Tehát nagyon is elkerülhetetlen, hogy más írók... de hogy mi dolgom ezekkel, az is elkerülhetetlen a részemről. Holdas barátom nagyon megértett. Nehéz, nehéz, monda, te az utókorra játszasz... nem is, dehogy játszasz... ilyeneket mondott. Rengeteget olvas. Minden csudát tud tőlem. Jaj, hogy mennyi fontos dolgot – „fontos”, mi az? – mégsem tud, nem olvasta. 150%-kal többet olvas tőlem, mint a legtöbben. Jaj, persze, monda, nem iszol. Mert meg akart hívni egy pohár akármire, mint régebben. Keservesen köszöntem el, rossz lélekkel. Olvasóm, átment a rivaldán ez a jelenet, lényege? Na ja, „lényege”! Gyorsan kávéztam, vettem kenyeret hazulra, ilyesmi. A gyógytárra nem maradt idő. Metróztam Budára. Évek óta először fogtam ki jegyellenőrzést. Kotortam táskám mélyéről bérletemet.

Jó, de hát mégsem úszhattam át a Dunát!

Aztán a „nyolcórás találkozás” csodásan, felforrósítóan jó szellemiségben zajlott! (Hogy ilyen marhán fejezzem ki magam.) Írótársam (egy írótársammal találkoztam! akinek e könyvhöz is van valami esszenciális köze, ám ez maradjon örök titok Előtted is, Olvasóm! nagy titoktartó tudok lenni, hiába fecsegek, á, az nem igazi közlés, – mindig indiszkrécio), igen, az én kedves barátom nagyszerű élmény részesévé tett. Mesélt sokakról, akik könyveimet kedvelik (nézzünk oda!), dedikálnom is kellett/lehetett, hozott egy székérderekra való könyvet így ez az én kedves írótársam. Micsoda megható, jól megolvasott, sárguló-barnuló lapok! Megannyi mackó, öreg medve: e könyveim, ó!

*

S így zajlott a két találkozás ma, a nem várt és a várt. Mindkettő jó volt. És a másodikra már én is feljöttem „a mélyekből”. Önfedelt sétával értünk haza, barátom (írótársam) elkísért a Duna-parton a házig, a parkig. Jöttünk, ahol Szpérót találtam 24 éve, igen, mondogattuk, 24 éve. Sokféle apró tervet beszélünk meg. A jó ég tudja, mi volt olyan csupa-serkentő-nyomelem (magnézium, ferrum, mangán, kálium, kalcium etc.) e találkozásban.

Tud a szakma jó is lenni, és több!

*

A gázosok megint. (Ahogy hazaértem.) Posta semmi érdemleges. Telefon társnémtől. Tegnap megnyugtattam őt, baj egyelőre nincs. Meséltem itt már, szombat-e a hazajövés, vasárnap? Végül társném (feleségem) visszasvenkoltatta a hazahozókat a vasárnap délelőttre. Ez volt az, amit elmondtam már.

És a zaj. És ismét: le mélypontra. Mint Káfkánál: mintha elfújták volna az eső utáni hitelt, könnyedséget. Végül elhatároztam, mégis lemegyek. Nem bírtam a rabságot. Hogy én eleve ne mehessek... !!

Itt jön, hogy láttam a fúrást az egyik emeleti lakásban. Rémség. Fiatal házaspár, mi van pici gyerekükkel? Ő se bírhatja ezt a földémfúró idegtépést! Nem is. Lent volt valakivel a ház kis udvarán. (Nem mondtam már ezt? Feleségemnek meséltem. Kutyanak megőrülne, eleve a zajokat sose bírta, s bár nagyján süket szegényke, ez sok lenne az ő fülének is.)

És ahogy szombat esti „hídünnepeinkre” gondoltam (nekem ugyan nem valami nagy ünnep), a tűzijátékra...

Újra ott tartottam, mint a Hold bejáratánál. Komor arc. Érdemben a lemenés sem segített. A fölúrt Attila út. Rendetlenség, forgalomelterelés, sár mindenütt. Meleg is lett. Írtam. Sok volt az esősapka, dzseki. De Totyinak téptem sokféle füvet a Tabán oldalában.

Valahogy hazaértem. Ezt hozta a nagy lemenés.

Nekem se jó semmi?

*

De ma délelőtt barátommal (íróárs) annyit tudtam Szpéróékról beszélgetni! Annyi mindent olvasott róluk. Elmondtam egy történetet, érdekes, ma a Tabánba vetődtem épp, na ja, nem nehéz, itt van... elmondtam a „Némó kapitány-történetet”. Ahogy egy évben egy aug. 8-án a Tabánban az Ő sírjaik felé igyekeztem, s éreztem, ez valami „nap”, de milyen, melyik? Sokáig betéve tudtam jöveteleik, haláluk napjait. S most?

És, meséltem barátomnak d. e., a házunk előtt itt, egy fa tövében (mutattam a lekaszált, sárga füvek színét: ilyen!) egy sárgás, félbetépett könyvet láttam meg. Mi ez? A fedele stb. hiányzott. De... ez volt az a történet, hogy Verne, Némó kapitány... ! És rádöbrentem, Némó érkezésének napja van! 1977. aug. 8-án került ő hozzánk, aztán – az én hibámból – elvesztettük őt szem elől októberben. Az én nagy hibámból! Ám Némó, írtam meg ezt akkor, én nem tudom, a 90-es évek második felében ezen az aug. 8-án, Némó megbocsátott nekem. Sose is neheztelt. Szpéró maradt az egyetlen madár. Ahogy most Totyi mindig is az egyetlen madár lesz. Egy cérnaszálon az életem de nem volt e mindig, nincs-e mindenünkkel így? Olvasóm, ne részletezzük, ne erőltessük. Ne egyezzünk meg semmiben.

Dolgaim várnak most, nem napló ez, hogy folytassam és folytassam. Kis példatár volt a mostani Törmellék-sor, különféle címeken, talán egy könyv közös fedele alá kerül, példák sora arra, hányféleképpen lehet írni ugyanazt. Biztosan egyhangúnak ítéled így is. Ám ezen már nem javíthatok. A postakocsi előállt, a duda szól, a lovak toporognak, a kocsis int, szedelőzködjem.

A pusztaságok, erdők, ligetek sorát, a kis településeket pár hónapig megint úgy hívják majd: munka, műfordítás. Csudás módon lett újra munkám, délelőtti (8 órai) barátom és íróársam segítségével (evidenciás ötlet!) homlokra-csapása, közvetítése, lelkendezése) révén lett még egy könyv kiadására is lehetőség talán. De elég! Ahogy kászálódtam fel a kocsira, még elmondtam a fogadósnak, mit tervezek. Maradjon ez titok. Elég hozzá, hogy ezt itt befejeztem. Gyúrom a mérföldeket, azaz a lovak rúgtatnak, a kocsi nyekkenve-imbolyogva halad, lábam gémberedik, bőröm, fárad, jó lesz a köv. fogadóban a tál víz. Enni nem fogok sokat, fogyózik! Az akác-, a tölgy-, a bükkfaágak, csapdossák kocsink ablakát, mely fura mód: pergamen. Szép erezetű. Mintha az ősök írását látnám benne alkonyatkor, amiképpen olykor bécsi vonat hajnalán jegyzőfüzetembe firkantgatva mintha már tele lettek volna írva a kicsiny lapok. A szem érzécsalódása? De hát nem a szív, az agy, a szellem csalókája-é, hogy még valami újat is mondhatunk? Így álltam meg itt, s határoztam el: szót se többet újat! Most, most fogom megírni, e Tórmellék párhuzamaként életem csodálatos fonálát: a Két Kártyabajnokság Történetét!

Lett pedig így.

*

Persze, csak semmit ne ilyen nagy „és lőn...”-bedobással! Ma hajnalban (a hivatalos nyár 2. napján 2001-ben) még ezt jegyeztem fel, azaz máris ezt (és remélem, Seymour és Teddy írója nem tette olyan unttá a közönségben az ilyen csekély fordulatokat, mint itt a „még” és a „máris”; a mesterrel nem vetekezhetek, ám üdvének hátrányait éreznem kell esetleg), tehát a fáradtság is belejátszhatott a tegnap esti lendületes befejezésbe: „Kötelességem... mondjuk, bár szerencsésebb – mint a szerencse?! – helyzetben, mint Artaud-nak, s a mai helyzetben különösen, ma, amikor hatvanadlagosságoknak megint aránytalan előnyök jutnak, de a közönség kegyeiben is, és amikor az elsődlegességek, a remek másodlagosságok, harmadlagosságok egymás ellen vívják csatáikat a meg nem értés, az ősi ellenséges érzületek, a másság stb. jegyében, kötelességem, ha nem is azt, hogy a közeg hülye, de annyit mégis mondani, hogy a kapcsolatok bizony azok, ostobák és eléggé reménytelenek, mert a gondolkodás eléggé elostobásodott és mindig is reménytelen volt; lásd Doderer, a Strudlhof-szerző, vagyis hogy ha egyáltalán gondolkodás már az, amit az emberek maguknál gondolkodásnak hisznek... „S jönnének unásig a részletek: hogy megpróbáltam én, kárhozatomra, a mackókkal, a verebekkel, a lovakkal... és különféle gumifalak voltak a különböző szívek és agyak. Nem reggeli-nyolc-órás barátom közönségére gondolok, akiknek a könyveket – boldogságban úszva – aláirogattam. Nem. Hanem ahogy a múltkor az „első telefonálótól” kimondva hallhattam, hol állok. S még valamit: „Nagyon meghatározza (a távolságot, a közeledest) nemcsak az, ki hogyan gondolkodik, de hogy (mert ez a hogyan jó részt

ebből jön) miről gondolkodik, miben utazik, s mennyire nem és nem tud le szállni vonatáról, s kit érdekelnek az elsuhanó állomások; célja van”.

*

Ma korán reggel, ahogy leugrottam a Csarnokba, aztán busszal visszajöttem a Krisztinába, vettem egy pakli cigarettát unalomkitöltőnek – Totyinak terveztem fűszedést a tabáni tenispályák felett; másutt nagyon lekaszáltak épp mindent, és a tegnapi zaklatott nap esős délutánjáról jó emlék maradt e Visszatérés Helye; kicsit a megszokások rabja vagyok –, ma reggel így távol otthonról senkivel sem kellett beszélnem, beszélgetnem, a gázossal köszöntünk egymásnak, ennyi volt minden. A Csarnokban, bár tűrhető listám volt, mit is kell vennem, mindent szombatra (holnapra) halasztottam, kivéve a Totyi két salátáját; keddig meglett ez akkor. De egy szem pogácsán kívül mást nem fogyasztottam, a krisztinai boltban sem – tegnap a közeli antikvárium meglátogatását nellőztem, könyvet se vittem eladni, igyekszem kitérni minden kapcsolat elől; ám ez nem azonos azzal, hogy nekem nem lehet telefonálni, nem lehet levelet írni, ez mind attól függ, meg nem értett totálmagányom hírért csak hozzá nem értők, kicsit sanda szemléletek stb. terjesztik –, és hazaérve kávéztam, evést nem tervezek. Szeretnék hétfőre 75 kilóig lemenni. Minimalizáltam a napomat, és mert semmivel nem zaklatott fel a világ, én sem kezdeményeztem, feleségemmel (társnémmel) megbeszéltük, vasárnap hozatja haza magukat Szuszi-val (azaz Szuszi és ő d. e. jönnek), s nagy nyugalommal néztem a teniszezőket, e pálya mellett ültem Ottlikkal is egykor, találtam egy kiszállt sárga labdát, ez Szpéró üzenetének is felfogható, Londonban vásároltam egy kis labdát így, a Hyde Parkban úszott el a tavon, Paper Star volt a neve (tőlem), Szpéró miatt. Néztam a sírok helyei felé, cigarettáztam, csend és nyugalom volt bennem, most itt vagyok.

*

Túlzás, amit a Tabánban gondoltam – meg végig az úton, ha épp ilyesmin járt az eszem, nem is az „eszem”, mindenféleképp inkább –, hogy

ÉN OLYAN ELLENES VAGYOK, HOGY ELLENSEGES MÁR NEM LEHETEK – olyan „ellenes”, ellenes... Artaud szellemében lett volna ez, de én nem Artaud szellemében *vagyok*, én magam vagyok, én vagyok én, én én vagyok csupán. S nagyon tendenciákat ugyanúgy nem tudok érzékelni, ahogy már korábban mondtam itt. „Artaud”, „a mai kor”, „pro és kontra” – ezek nekem túl nagy tendenciák. Igaz, túl kicsi(nyes), hogy a postásra várjak, hogy gázügyekben drukkoljak, satöbbi, satöbbi, munkáknak örüljek... Ó, Totyi, az igazán nem ilyesmi, ő igen; Dömi főmedvének igen, a Bajnokságok igen, a csendes nyugalom igen, már a feladatok nem, a tűrendők nem, s mert az óhajok, vágyak, törekvések effélékkel járnak, hát ezek sem. De ez még messze

nem „ellenesség”. Csak a megvilágosultságnak azok a pillanatai, melyekhez a külső körülmények is összejönnek, felettébb ritkák. Salinger Seymourját és Teddyjét mondtam. Ily ügyekben meghalni – azért az is túlzás. Szerencsétlen permutáció. (Jaj, ez is túl nagy tendencia.) Nevetséges azonban, hogy a tömerek túrés (Tűrmellékű, a pusztá tőr szomszédságából) a halálért legyen. Amelynek külső körülményei, a legszörnyűbb szerencsejáték lenne ezt gondolni, erre számítani, hogy majd... nem, aligha jönnek össze jól. Kedves Barátom, mondom valakinek, akinek erről a könyvtervről beszámolok, először is kettős szerkezet. S érdemben ezek olyan vallomások... a mindenkori korról (jó, a mairól is, sőt)... amelyeket rajtam kívül (jó vicc!) senki... mégis, közfoglomban élő... (En barom!) Meg is vagyok büntetve! Csengetnek (a postás! kiderül aztán, hogy most hozott valamit, rendes levonatot, ajánlott könyvet), megyek ki, „zsilipelem” a konyha felé a konyhába kitörtetni mindig vágó Totyit, postai cetliket lengetek neki elrettentésül, de csak vállmagasságban, hát erre ő, életünkben először radar-alatti-repülőgépek modorában bokám magasságában akar kizúdulni: és majdnem meghalni és engem tönkretenni ezzel... beszorulni az ajtóba... de én a magam „Emmá Nyóc” szellemében épp jól hárítom ezt is (az élet folytonos hárítás? szorongás? ez nem az én életem! ez az élet így nem az én életem! ezt üvöltöm magamban hisztérikusan – szinte –, a postással nagy legyintés kíséretében megbeszéljük, mit kellett „kirobbantani” ezt a gázügyet... az új lakó... na ja... legyintek egyértelműen, a postás teljesen nekem ad igazat, a normális, „szegény, sujtott lakóknak”... Totyiról nem beszélek neki, ezt már kevesen értik: nemcsak, hogy nem az én életem ez az élet (lásd Pilinszky: e világ nem az én világom, csupán a testem kényszere, kb.), a testem és a lelkem kényszere, igen, Totyi is potenciális áruló, az „Emmá Nyóc” lelkem potenciális árulója, csak Dömiék, medvéim, a lények stb. nem potenciális árulók és tönkretevők, különben mindenben ott a rontás (lehetősége), s nemcsak az oksági (szintén versből: ott a rontás... oka van, oka van, oka van!), nem, Dömiéknek rémséges mód én leszek az árulója, feleségemmel, mert meghalunk, és magukra hagyjuk őket egy világban, mely... nekik, e Bajnokságok szereplőinek, aztán végképp nem a világa, csak amíg élünk. Ezért élek hát, Dömiékért, és mert/hogy élek/éljek, írok, és miről írhattam volna esedékebben, mint az Ő történetükről, törmelékesen „a francia kaszinóról”.

*

De ez nem fejeződhet be így! Totyi minden hajnalban átkiabál nekem, nekünk, ha felébredt. Akkor valamelyikünk benéz hozzá, ő vágyódva sippogni kezd. (Mint már talán mondtam.) Ám így sippog az elriasztására a konyhaajtóban kimenet meglengetett ajánlott cetliknek is; új fejlemény, hogy őrzöngő haraggal rikácsol rájuk! Délután, hogy tévét néztem, (na ja, mégis valami!), kezembe lapult, ott sippogott. Vágyódva, csak úgy. Szervetlenül, mégis szerve-

sen. Aztán most a nyakamban csücsül. Tollait, melegét érzem. Jaj, Totyi, Totyi. Szinte minden nap halálos fenyegetés. Sőt, Halálos Fenyegetés. Fenyítés (én kapom). Nem is kell többet írni. Ez is afféle stíluseszköz. Az arányítás, az, hogy mire következik valami. Itt a nagyon kevésből is kijön, mennyire tele van a szívem, igen, ilyen egyszerűen, Totyi iránt. Lásd megint Salinger. Még a legrosszabbakra is fájdalmasan visszavágyunk. A szarságokkal is valami nemesebb múlt el az életünkéből. Muszáj így bölcsekednem. S hát még akkor Totyival. Hanem épp ez: ha belegondolok (elképzelné se bírom!), Dömiék: nélkülünk! A Bajnokság, a Két Torna – nem lesz, mert valamelyikünk nem lesz? A könyvnek itt, de mindennek bárhol, ami igaz, ez a kettőssége: hogy épp a nagyon-nagyon-meglétére ráterül nemlétének árnya, a meglét árnya, az alakulásával elmúló valami-legfölfoghatatlanabbnak a tűnő-leheletnyi nyersesége, irgalmatlanul.

*

Lehangoló „másnap hajnal”. Nem másnaposság, nem. Csak a mérleg: makacsul ugyanazt mutatja. Nem lehet eszményi a pillanat, nem jön be a 75,3 – inkább 76,2 vagyok. Hát igen, ez lassú „érlelődés”. Hiába, hogy mindenemmel benne volnék. Hiába, hogy mint a neves teniszező az Internetben, Boris Becker, a nadrágjaim némelyikében én is (újra) *benne vagyok*. Hetek, hónapok... ha egyáltalán menni fog ez most. S (várom őket bár) társném és Szuszi is hazajön megint egy hétre. (Na, a szegények, a gázmunkálatokkal itt... és csak ússzuk meg!) Oberdackelen a mai krumpli fő. Vacak kávé vizét már úgyahogy felforraltan. Nincs türelmem. A gáz, persze, gyorsabb. Tegnap nem kezdtem hozzá fordításomhoz. Gépszalagot kell cserélnem. Micsoda kosszal jár az is, és persze, nincs melegvíz! Tegnap legyúrtam 12 levelet. De nagyjából szívvel, sőt, rajzokkal a legtöbbjét! Mégis. Levelek megvannak, dekáim nem mentek le. Pedig semmit sem eszem, két pogácsa szétköpködésén, két vékony szelet sajton túl. – Amíg le nem ültem, hajnal évadán írni ezt, azt hittem, ki tudja, mi fontos dolgom van még, így, írni. Semmi se volt, amit el ne mondtam volna. Mennek tovább napjaim. Hold-beszélgetőtársamra gondoltam, a nagyon kedves gazdászra, igen, hogy nekem még 17–20 évem is hátra lehet, hát „aggályos”, hogy máris így „a hajrában vagyok”. Jaj, ünnepontó is (vagyok), nem tudok senkivel se meginni egy jó kupicát (mi az?), pohárkát. S akkor legalább menne lefelé rohanvást a súlyom. Vajon, Olvasóm, rezonáns-e életeddel erre a súlykérdésre? Állítólag ez egy nagy magyar kérdés is, hazánkban 4 millióan túlsúlyosak, 2 millió az elhízott. Most megszólal Totyi. Verebe azonban kevés hontársamnak van. Nagy és Kis Koala Kártyabajnokságféléje alig párnak. És mégis: ez volt megint Szívem Könyve! Türelmem.

*

Megszoktuk, hogy az örökkévalóságnak írunk; holott csak az embereknek, akik ma sokkal kevesebb szépirodalmat vásárolnak, központi támogatás a célhasznon kívüli dolgokra nincs olyan túl sok, meg satöbbi és satöbbi, hallom. S van is ez így. Annak ellenére, hogy másképp is van ez. Eladhatóság? Rendkívüli laza keretek közt minősülhet csak a hatásfok. Értsd: majdnem minden könyvet lehetne sokkal jobban is eladni, csaknem minden második szépirodalmi-forma sikermunka leülne a résztli közelében, ha felsztárolva (legyen is!) nem lenne. Hanem hát mit mond Szép Ernő az ő egyik hosszú, nagy versében? (Szintén felsztárolatlan, á, Hemingway őrnagya vagyok és abban, hogy állítólag az Ernő úrért én valamit is tennem, jó, hát tettem, tettem, de...) Na, mindegy, ezt mondja: hogy ő a felhők pártján volt, virágokon borult, így mondja, de mégis, mégis mindig az emberek között volt, velük együtt ment ő színházba, háborúba. Valahogy, bár se színházba, se moziba, se uszodába, se majálisra, se sport-tribünökre nem járok, nem repülök már, nem és nem és nem és nem, kora reggel után le akarom húzni a rolót, végigszenvedem mégis a gázosokat stb., de önként nem találkozom 10 óra után, már 10 óra is rémes, hogy akkor én már ne legyek magam. (Aztán nem vagyok, persze, lásd Szép Ernő.) De ha belegondolok, most mi az, hogy én 63 éves leszek, állítólag én nem állítólag csináltam egy-csomó-sok-mindent, így úgy most is csinállok, látszatra, mint első telefonos írókollégám mondja, jóval többet írtam/írok a kelleténél. Mit is csinállok? Nem járok külföldi ösztöndíjakra, nem szerzek ilyeneket, se hazaiakat, nem járok így-úgy fizető előadókörutakra, nem böstörködöm munkáim külhoni megjelenésén, egyáltalán, Nem Vagyok Az A Figura. Megmaradtam annak, aki még akkor voltam, mikor a gimnáziumba inkább a Vár alatti hátsó utcán jártam; napkezdő magányul.

*

Mi értelme ezeknek az oldalról-oldalra töredékeknek? Nézzük. Most hatodik napja vagyunk gáz nélkül. De van-e értelme ennek a kijelentésnek: „Hát hogy ezt meg lehessen csinálni emberekkel a XXI. században! Elvíztelenítést, elvillanytalanítást, elgáztalanítást!” Csak mosolygok kínosan, mikor a házgyűlésen a lakók sokallták a tetőjavításokra áldozott pénzeket, s egy megbízott azt mondta: „Hát 1944-ben? Hányszor hozzányúltak a tetőhöz... „ A bombázók, a gránátvetők etc. Na, akkor ez gázban elbeszélve? – Mezei Andrást olvasom arról, hogy Kosztolányi, Karinthy, az ő szellemességük, irodalmunk költészeti etc. színe-java milyen nehezen fordítható németre. Ma ezek egyrészt elszánt, szerencsésen „determinált” akciók, másrészt „nyugati igény”, politika is, meg egyenest-e-másik-nyelv-követelményeihez-írás eredményei, csaknem nemzeti ügyek, hogy némelyeknek mégis sikerül az áttörés. – írónk írja, Brecht... ! De hogy ő Brecht megalkuvásaira képtelen lett volna. Hú, de nehéz ügy. Hiszen írónk párbajtőrforratása épp az erkölcsileg nem tetsző dolgok ellen irányul,

jócskán joggal. De alkuszik mégis Brechtnél... Hm. – Ki volt nagyobb, Beckett vagy Brecht? Nincs „nagyobb”, jó. Mégis, ha a jelent tekintjük, van író, aki messze jobban fut... vannak párhuzamosan jól futó írók, csak állítólag értékben, zsánerben, maradandóság dolgában roppantul különböznek. Hm-hm. Beckett abszolútumtörténetileg nagyobb lehet, Brecht azonban a színpadon annyi ízt-bűzt összeremekelt, több a húsa a darabjainak. Pedig micsoda racionális lecsontozottság van ott is. én nem tudom, de Shakespeare-ről és más nagy drámai sztorizókról tudva nem mernék drámaíró nagyság lenni. Bár lehet, hogy e mai nagyságok csak kicsiségek, ám így is... A tényleges írói dolgok: rezzenetnyiek.

*

Rezzenetnyiek, vagy a szerkesztés ravaszágai.. Hát persze, helyzetem itt véletlenül viszonylag könnyű (lehetne), könyvem végét megírtam (ezennel), visszaviszonyíthatok, adagolhatok, ravaszkodhatom és rezzenetkedhetem. Azaz „-nák, -nék”. Nem teszem. Például ahogy Totyi verébsége „nincs kibontva”, ám Szpéróékról a Bajnokságok kapcsán írva (brr) mindenfélével előre lehetne utalni Totyira: s akkor – „aha”... ! Ne. – Nézek egy londoni képeslapot. Kis csatornám, a Royal Canalnak az a része, melyet egy költő Kis Velence néven tett híressé. Csapszék is őrzi nevét, cégérrel. Mellette fogadóiroda. Hány és hány küzdelmem, kudarcom, csekély sikerem környéke ez a belső terecske Maida Vale-ben! Mi minden van ott. Virágárus a sarkon, behurcolkodik esőben. Öregúr szökken le a lendületesen forduló piros emeletes busz nyitott peronjáról, fut pár lépést önlendületétől. Lóújságom 64 oldalának nem szükséges részeit teregetem ülepem alá a nyirkos padra. Nézem a lakóhajókat. Életemnek egész kis jeleneteit színezem ki itt, egy szó sem igaz. Mintha képzelt kapcsolatokról írnál konkrét személynek leveleket: alakulhasson egy regény. Ha nem szép is az ilyesmi..., De a lovak. Telefonos barátim (íróársaim) egyike megveti a lóversenyzést. (Így kell mondani, plusz egy „e”-vel.) Jó. De ha a kis csatornát, melynek költőjét ő is hasra-tiszteli, veszem: mit ültem ott látszólag lóesélyeken töprengve, jelentéktelen dolgokon tényleg (fogadjuk el ezt így! bár nem igaz), s közben? Derült-borult, fodrozódott a víz, emberek élték életüket, villák tündököltek vaníliaszínben, a fogadóiroda mennyezetéről halpiac leve csorgott, hoztuk a vájdlingokat... Nincs-e igaza Ottliknak, kontrázva a Nagy Tendenciákat: hogy a parányi dolgokért érdemes... az ég alkonyati lilaságáért... S így a lófogadás sokkal később lesz csak lila gőz végül!

*

Késleltetés. Pillanatnyi (-lag, -leg). Ezt a (de akkor címnek túl cifra cím lett volna, ugye) dolgot nem tudtam mégse nyitánynak, bevezetőnek érezni (semmihez), hiszen annyival sokkal, de sokkal inkább zár(ulás). A Csarnok kör-

nyékén, teljesen kihalt városmélyföldi, katlanos-utca részen nyugvó állapotba kerültem. Hát igen, ez volna az. Nem mondom, hogy külön (mint a „törmelék”, annyira vicc ez is: „küllőn”, forgásén) érzékelttem volna, meddig tartott, honnét jöttek bele ismét emberek, nem volt lényeges az a döntésem se, hogy busszal a hídon, nem a mai, zavaróan ünnepi hídon átdobom magam Budára, itt adom fel az említett leveleket stb. Aztán a szokott fűszedéses tabáni útvonalon (csak most nem szedtem füvet, Totyi nem pusztítja valami nagyon a meghozottakat) tértem, vonultam, vánszorogtam, cigarettáztam, unatkoztam haza. Közben újságokat olvastam. Semmiféle állapothoz nem vittek (hoztak) közelebb. Déry Tibor legyen a talpán, aki cikkeket szemlélve naphordalékot összehozni érdemesnek tartana ezekből. Csak ha a személy, az egyén szuverenitásáról van szó: vajon a csak félig emészthető információanyagok (cikkek) mennyiben segítik a személy(iség) kialakulását, mennyiben zavarnak bele a már (valahogy) úgyis meglévőbe? Ezt csak az érti most, aki hasonlóan szokott járni. Aki „én újságot nem olvasok, de kösz, hogy szóltál, ezt megnézem”-alapon áll, nem érti. Aki töretlen lelkesedéssel naprakészséghez olvas, nem érti. Aki olvas (ilyet), nem legyint, csak elkedvetlenedik (el, önmagától, de távolodva is), az kérdi meg: ez a sok micsoda is – mire való? Lehangelőak az irodalmi publikációk – irányított – arányai is. Előbukkannak a tendenciák. (Lásd erről, ilyen Olvasóm, amit korábban mondtam; hát ezért is, hogy nem érdekelhetnek.) Ó, ahogy talán Kosztolányi mondta (ő sem kanonizált? nem is értem a mai helyzeteket! annyira inkább akkor Ottlik álláspontjai! bár nem oszthatóan azért, és környezete, háttere ennyire sem követhető, de a „mainál” sokkal jobban), a szakemberek nem a csillagok járásán kapnak hajba, hanem, szakmai kérdéseken. A lapok általánosan politikai érdeklődése – érdekel, sokszor még egyet is értek (ah, dérytiborizmus kezd lenni ez?), bár akkor nem látom hatékonyságukat. Egyszerűségeket dicsérnek, közben maguk is túl bonyolultak, ily rétegekhez szólnak, melyek megint nem eléggé hatékonyak. De mi szól kihez? Én magam kihez szólok, ha a magamét mondom? Ha „hozzászólók” – szóljunk hozzá, elvtársak, na igen, ez közbaromság volt és maradt tényleg! –, lásd lakógyűlés. Mihez szóljak hozzá? Mi az, ténylegesen mi, hogy egy háznak lehet hét-napon-át-nincs-gáza? Jó, de Svájcban is robbannak fel házak, s nem tudom, komálnám-e a svájci-létet. Most már mindegy. Lásd gazdász barátom: aggodalmasan veszi, hogy hajrázom, mikor még tizenhét-húsz évem lehet, mondjuk. Halomba-sok a hírmatéria, az is. Mire véljem a pénz kérdéseit? Jelent nekem bármit is ez az erősödés, gyengülés? Hát holnap mi lesz? Nem is untatlak, Olvasó, az általam ismert arányrendszerek számszerűségével. Jó, mérni se kéne a súlyunkat máson, csak szeretett nadrágjainkon. Ahogy azokba jobban beleférünk, praktikus dolog, vagy ha ez a vágyunk: rendben van, amikor itt tart a dolog. A többi: lelkezés. (Ismerős még e szó?) Lelkezés tehát az, mivel telik 24 óra, aztán megint 24 stb.? Persze, munkával is telik, jó, ha telhet.

És ha... nagyon halkán mondom... ebbe belefáradsz, jó barátom? A lélek fárad meg először, a test (a szellem) még vonszolja magát. Tessék.

*

A legszomorúbb elkészítés.

S még ehhez. (Aztán, hogy túl csekélyes végpoén ne legyen, megjön majd e könyv végén, ennek a végén, e szöveg szerint, társném – feleségem –, és folytatódik a Bajnokság, az a Torna, amelyikben... de ezt te már tudod, Olvasóm, ha végigolvastad valahogy a könyvet, ha meg nem, úgyis mindegy; látod, ennyit minden ténytudásról.) Azaz innen tovább. Persze, hogy a jelen, a pillanatnyiség értéke sosem oly túl nagy. Ne azon mérd magad. „Ugyan már, hogy te akkor... terjedelmeken méred, hogy te... másoknak szánt terjedelmeken, reklámokon... „Ez, például a másik telefonálóm szava lehet. Nem azé, aki azt mondta, ugyan, te sokat is írtál már, túl. De erre én azt mondanám, a nagyon is engem pártoló telefonálónak: te nem tudod ezt... mert létezésed evidenciája szerint sem ebben hajózol! Ez kevésbé fontos még annál is, mint amennyire te taksálsz, persze. Viszont így egyikünknek a semmiféle művészeti más-embermegközelítése, mégis-valami-álláspont-elfoglalása sem fontos. Akkor nincs így *miről* beszélgetni, ki-ki menjen a maga gyakorlati útján. Ellenben ha, például én, elmondok valamit, de az szemernyit se változtat a te felfogásod szemcsézettségén, na látod, vagy te annál ezerszer okosabb ember, hogy az ne legyen, ezt nem érted. Beharapod legföljebb a szívedet, s mert kedvelsz engem, nem azt mondd, hogy rajtam nem lehet segíteni... hanem azt se mondhatod, léted evidenciájánál fogva (mellyel nem az én meglétemet éled át elemien!), hogy ezen a helyzeten nem lehet segíteni... és ha nem is mondom is neked, hogy bizony, neked – és mondjuk, velem kapcsolatban – azt mondanak, amit akarnak (a maguk evidenciájánál fogva), hát azért az jól látszik, hogy valami itt elakad.

És ne is folytassuk, Olvasóm. Nem kijelölni akarlak én Téged.

*

Újra van munkám (talán már mondtam). Tegnap jó sokat fordítottam, Totyi majdnem végig a vállamon ült. – Ma jön haza Szuszival társném. Telefonba már mondta tegnap: „... és akkor kártya!” Én: „Dömiék készítik ezért az érdemrendet!” – Totyi most azonnal rám telepedett, fogalma sincs, hogy „ezt írom”; neki ez a helyzet az, ami van. – A Paper Star-versemen gondolkoztam. „... Paper Star, sugaradba / tintát csorgat a vak vég...” Nem volt vevő rám igazából a jónép, messze nem. S nem az volt nálam (velem, a magam részére), hogy szerettem volna kijebbi emelkedni, hanem (bocsánat, rémeset mondok) gyötört az állandó, a szinte állandó nagy klassziskülönbség. – Ahogy most ez (gyötör): nem és nem bírok 76(!) kiló alá menni. Pár kiköpködött pogácsa morzsáin, apró sajt-, alma- és kenyérdarabokon túl semmit sem eszem. Szedem

ráadásul az emésztési tablettát. Jó, hát negyedik napja nem fogyok tovább; de valamit e négy nap alatt is fogyatkozhattam volna. Nem és nem. Kudarcnak érzem magamat, az egészséget. – Holott a hülye tűzijátékon szerencsésen túl-estünk! Legszebb álmomba zuhantam épp, mikor puff... és kinyílt egy műnél műbb virág az égen. Ilyesmi kell az embereknek. – Utána nyomban elaludtam. Tökéletesen egészséges vagyok. (Csak túlsúlyos. Hát meglátjuk. Ma lecsó, hozza társné. Az végképp nem, hízlal. Kevés krumplival kell, a debreceniből alig. A Debrecen különben is kiesett az I. osztályból a fociban.) Mit kell ilyeneket tudnom?) – Totyi, éjszaka ráébredtem, túl sok krumplit eszik! Könnyű táp, jórészt azzal oldja meg. Nem szabad! Maggal kell etetnem kézből. – Na jó, akkor ez megvan. Következik, ahol a Torna abbamaradt, az aktuális... aztán meg is lesz ez a könyv. – Én nem tudtam többet tenni, sőt. Vagy inkább: nem tudtam mást tenni. Szerintem megvan a meccs, arra, amire (nem a kártyára értem), ami kicsit rosszabbul volt, csak a többi rovására lehetett volna jobban.

Összeírtam „Nagy-Mázlijaimat”, és akkor ne szóljak egy szót se. Nem írtam bele olyanokat, hogy végső soron apám-anyám, tanáraim, mestereim, s hogy kivel volt szerencse találkoznom, mennyiben mégis (szerencse), nem írtam kettőnkéről (társné), már legalább ilyen értelemben, nem írtam az őseim-től (eleddig) örökölt fizikai adottságokról (szívósság, lendület stb.), a következőket írtam: Apám sorsa (hogyan a háború előtt kirepült magas állásából; különben 45 után talán fel is akasztják, holott nem követett volna el semmit). – Német tanárnőmet tizenkétévesen nem találtam el a nyeléből kirepülő, fehéren izzó piszkavassal, melyet lengettem. – 56-ban az iskolagyűlésen nem rikkantottam el magam: „Le a vörös csillaggal!” Fél másodpercen múlt, annyin se. Ha, akkor nincs egyetem, nincs talán költői-írói pálya se, nem voltam az a nulláról így harcoló alkat. Más, hogy az egyetem után is nulláról harcoltam. De megvolt a kisiklás, félrehúzódnak lehetősége, semmi politikai „stigma”; irány az „Emmá Nyóc”. – Egyetemi támogatóim, egyetemen teljes idegenségem, utána hülye elhelyezkedéseim. Csupa nagy szerencse. – Hogy könyvkiadót váltottam! (Jó, kirúgtak az egyiktől.) Nekem összejött. Aztán több kiadó is. És 1989 után még több könyvem lett, talán. – Nem zuhantam ki a harmadik emeleti ablakon (tériszonyos, én, mikor láblógatva ott ültem). Nem követtem el köztörvényes bűncselekményt (emberölés, rongálás). Magam is élve maradtam ekképp. – Megmaradt Szpéró madarunk, mikor a legeslegelején egy hónapra másokra bíztuk. Nem léptem rá Szpéróra 3/4 éves korában! – Magyarország nem omlott össze gazdaságilag, sem 1989-re, sem 1993-ra, vagy mikorra. – Jókor tudtam „nyitni” (szereplés, utazás), jókor visszazárni (1999 óta). Nagy áldás. – Utcai baleseteimet megúsztam elnyomorodás nélkül. – Egy kétesnek is nevezhető emberi-materiális tranzakciónkat (feleségem minden lóversenynél nagyobb kockáztatott nekünk) megúsztuk. – Már 63 vagyok.

SZÍJÁRTÓ IMRE

Igék a megmaradásért

JEGYZETEK A SZLOVÉNIAI MAGYAR IRODALOMRÓL

Jegyzeteink címében két muravidéki magyar kiadvány címét vontuk össze azzal a szándékkal, hogy utaljunk a Szlovéniában élő mintegy tízezres lélekszámú magyarság helyzettudatának egyik legfontosabb összetevőjére. Mert igaz ugyan, hogy – ahogy egyik tanulmányában Göncz László fogalmaz – az utódállamok közül „a legjobb jogi helyzet, és ennek alapján a viszonylag elfogadható kulturális intézményrendszer Szlovéniában jött létre”, az alacsony születésszám valamint az elvándorlás okozta népességfogyás és a magyar nyelv használatának visszaszorulása mégis fenyegeti a magyar kisebbséget. A megmaradás egyik záloga pedig éppen az írott szó – ez a muravidéki magyar értelmiség legjobb meggyőződése. Helyesebb és pontosabb lenne ugyanakkor szlovéniai magyar szellemi életéről beszélni, hiszen igaz, hogy a magyarság a Mura bal partjától a szlovén–magyar határig húzódó területen őshonos, de képviselői megtalálhatók az egész országban.

Jugoszlávia szétesése után a Muravidéknek újra kellett kezdenie önmeghatározási kísérleteit, hiszen az új berendezkedés egyebek mellett azt hozta magával, hogy a térséget immár országhatár választja el a hozzá valaha élénk forgalommal kötődő horvátországi Muraköztől. Az újra és újra kiújuló határviták még az itt élők napi kapcsolat-tartását is megnehezítik. A muravidéki magyarság egy földrajzi tájegységek, tájszólások, regionális tudatok, mentalitások és történelmi hagyományok által bonyolult módon tagolt új önálló állam keretében találta magát. Az a térség, amelyet Ljubljánából, a centrum felől nézve Prekmurjének, Murántúlnak neveznek, az új ország egyik legkevésbé iparosodott és városiasodott területe, amely a mai körvonalait szervesen nyerte el. Beszélhetünk azonban bizonyos prekmurjei azonosságtudatról, amelynek hagyományai az Osztrák–Magyar Monarchiában gyökereznek, és amelynek egyik eleme egyrészt a marginalitás tudata, másrészt az a történelmi tapasztalat, amelyet a térségben élő nemzetiségek, a szlovének (vagy vendek – az elnevezés körüli vitának évszázados története van), a horvátok, az osztrákok és a magyarok együttélése halmozott fel. Ez a közös élmény adja *Kajetan Kovič Utazás Trentóba* című regényének anyagát, de a muravidéki szlovén írók, például *Feri Lainšček* sajátos hangját is. A tágabban értelmezett Muravidék etnikai-nyelvi-kulturális arculatát a folyamatos érintkezések mellett három nagy lakosságcsere is alakította az első jugoszláv államalakulat létrejötté, a második világháború valamint az önállósodás után. Muraszombat, a Muravidék köz-igazgatási központja a magyar közösség életében is jelentős szerepet játszik, hiszen a fiatalok nagy számban tanulnak az itteni középiskolákban, itt működik a magyar nyelvű területi könyvtár és a Petőfi Kultúrkör. A szlovéniai magyarság önszerveződése azonban túlmutat a Muravidéken, hiszen civilszervezetet találunk Mariborban, Ljubljánában és Nova Goricán is.

A Muravidék magyarok lakta térsége maga is minirégiókból tevődik össze: Lendva és vidéke szellemi kisugárzása évszázados hagyományokra megy vissza, de a Hetés nyelvi és néprajzi színezete és a különösen az utóbbi években kitapintható goričkói területi tudat is tovább árnyalja a képet. A goričkói magyarság törekvései a centrum (Lendva) és a periféria közötti egyensúlyteremtés igényének egyik jelzéseként értelmezhetők. A nyelvvesztésnek leginkább kitett goričkóiak erősebb kötődéseket nyerhetnek az anyaországhoz az új vasútvonal révén. Lendva évszázados örökségen nyugvó kulturális központ szerepe vitathatatlan, de a muravidéki magyarság mintegy harminc településen több közigazgatási terület („község”) vonzáskörében él, amelyek gazdag összefüggérendszerrel kapcsolódnak egymáshoz valamint a szomszédos régiókhoz és a határos országokhoz. A szlovéniai magyar szellemi élet egy másik pólusát képviseli a Maribori Egyetem, ahova a magyar anyanyelvű diákok egy része jár. Az egyetem magyar tanszékén magyar szakos tanárképzés folyik, amely a kétnyelvű iskolákat, a lendvai székhellyel működő tömegtájékoztatási intézményeket és a magyar nemzeti öngazgatás szerveit látja el szakemberekkel.

A területi sokféleségek egységében létező magyar irodalomnak egy olyan részrendszeréről van szó a szlovéniai magyar irodalom esetében, amelynek talán a legfontosabb jellegadó vonása a többszörös peremhelyzet. Régebbi szóhasználattal nemzetiségi magyar irodalmaknak nevezték a Trianon utáni utódállamokban létrejövő magyar nyelvű irodalmakat, ezek egyike volt a jugoszláviai magyar irodalom, amelynek egyik változatát alkotta a muravidéki régió kultúrája. Az újra és újra megújuló viták az egységesnek elképzelt magyar irodalom regisztereinek számáról nem érintették a Szlovéniában jelentkező irodalom mibenlétét, a sokhangú sípnak ez a vidék csupán az egyik ágát képviselte. *Bori Imre A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* (1982) című könyvében alig néhány fejezetet szentel a térség magyar irodalmának. A szlovéniai magyar irodalom a vajdasági árnyékában létezett még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy élénk személyes kapcsolatok léteztek a horvátországgal együtt három köztársasági irodalom művelői között.

A szlovéniai magyar íróknak a 60-as évek közepén tehát szembe kellett nézniük az irodalomteremtés feladatával, hiszen a középkori hagyományok megszakadásával a térségben nem hogy magyar nyelvű irodalom, de még értelmiség sem volt. Egy folyamatosság nélküli földrajzi-települési alakzat közösséggé válása volt és maradt a tét a nyelv- és kultúravesztés folyamatos fenyegetésének árnyékában.

A Muravidék esztétikai megformálásának középpontjában Lendva és a Lendvahegy áll. A magyar nyelv közösségmegtartó – és erősítő szerepe mellett – erre utal *Bence Lajos* (1956) tanulmánykötetének címe (*Írott szóval a megmaradásért*, második, bővített kiadása 1996) valamint a muravidéki magyar költők 1998 végén megjelent antológiájának címe (*Igét őrizve*) – a hely és az ahhoz való viszony határozza meg a szerzők tájékozódását. A szlovéniai magyar irodalom helyzettudatának meghatározó eleme a hely, és csak másodlagosan az anyanyelv. A magyar nyelv szerepe ritkán tematizálódik a szövegekben. Erre példát *Szomi Pál* (1936–1989) műfaji szempontból magányosan álló *Szeretni kell* (1984) című regényében valamint *Varga Józsefnek* (1930) azokban a verseiben találunk, amelyekben a közösségiség nyelvi meghatározottsága összekapcsolódik az értelmiségi szerepvállalással (*Az én birodalmam, Az én csillagom*). A Muravidék megjelenítésének hagyományát a számos tekintetben irodalomalapítónak tekinthető *Vlaj Lajos* (1904–1966) teremtette meg: *„Alpok kölykei: szőlős dombok”* írja *Ósi dajka* című

versében. A táj lírai topográfiájának alapeleme az eredendő szépség, amelyben egyszerűs mind gyakran tárgyiasulnak emberi értékek is, megteremtve ezzel ember és természet legtöbbször kiegyensúlyozott kapcsolatának képzetét: „*Bennem a Muravidék / dús szépsége díszlik*” (Varga József: *Verseim*). Ugyanígy töltődik fel jelentésekkel a vidék ábrázolásának az a módja, amely az átmenetiséget, a szérű-helyzetet, a sokszálú kötődésrendszert teszi meg a régióról alkotott kép lehangsúlyosabb tulajdonságának: „*Huzatos hely, vad hordák / tanyája*” (Bence Lajos); „*Utak kereszteződnek / Pannónia szívében, / szlávok és avarok, / kelták s hadat üzenő rómaiak keresik az utat...*”; „*Gyepűvidék, senkiföldje*” (Zágorec-Csuka Judit 1967). A Petőfies ihletésű tájleírás (Varga József), a személyiség önértelmezéséhez kiindulópontként szolgáló környezetrajz (Bence Lajos, Zágorec-Csuka Judit, Bati Zsuzsa 1938, Rozsmán Erzsébet 1934) azonban nem lép fel a mítoszképzés igényével. Erre talán egyetlen példa van a muravidéki irodalomban, a Szunyog Sándor (1942–1998) által teremtett Halicanum képrendszere. A *Halicanumi üzenet* című programversben megjelenő toposz egyszerre tartalmaz Szunyognál időbeli elemeket, térképzeteket és erkölcsi tartalmakat, Halicanum így válik a régió történelmének ősképvé, a térség értelmezésének bázisává, ugyanakkor a lírai én energiaforrásává.

Jellemző azonban, hogy a szónak az alkotói és nyomdai gyakorlatban nem alakult ki az egységes írásmódja. A szövegek szerkesztésének és gondozásának nagyon erős hiányosságai a szerzők közötti műhelymunka nem megfelelő színvonalára vezethetők vissza. Erre utal az is, hogy a folyamatosan publikáló szerzők több névváltozattal jelennek meg az egyes kiadványokban. Az itteni értelmiség helyzetének és belső viszonyainak keserű értékelését adja Bence Lajos pamfletje a *Voltunk* című „*ontológiai sorozat*”: „*Ecseteljünk, ecseteljünk. Fogalmazzuk meg, rágjuk szájba, fo(r)galmazzunk okosan. Főleg, ha van mit.*”

A Muravidék megjelenítésének motívumkincsét az alkotók a Mura folyó, a Lendvahegy, a lendvai vár, a Kerka patak és számos település képeiből merítik. A térségnek erős kapcsolódása van a művekben a Pannon vidékhez, gyengébb a magyarországi Őrséghez és a Göcsejhez, az Alpokhoz valamint a Muraköz tájaihoz. Pannónia mindemellett a vidék tágabb környezetét alkotja, egyszerre földrajzi és metaforikus jelentésekkel. Kultúrák, sőt kultúrkörök metszéspontjában helyezkedik el a vidék, a nagytájak találkozásának kitüntetett helye, ugyanakkor távol van valamennyi centrumtól. A szomszédos vagy a hasonló helyzetben levő kistérségek felé való tájékozódást mutatják az alkotók közötti személyes kapcsolatok és azok a kötetek, amelyeket a muravidéki magyar szerzők a muravidéki illetve az ausztriai szlovén valamint a Vas és Zala megyei magyar alkotókkal közösen adtak ki. A hatvanas évek eleje óta Szunyog Sándor szerkesztésében megjelenő *Naptár* folyamatos érintkezést eredményezett és tartott fenn a szlovén irodalommal. Igaz azonban Göncz László *Korok, kultúrák párbeszéde a Muravidéken* című írásának az a megállapítása, hogy a muravidéki magyar alkotók a lehetségesnél kevesebb szerepet vállaltak a műfordítás területén.

A szlovéniai magyar irodalom egészéből jelentésem módon hiányzik Magyarország ábrázolása: az anyaország képe egyelőre feldolgozhatatlan a kisebbségi lét szempontjából éppúgy, mint az összmagyarság értelmezési keretében. A kisebbségi sors az elnyomatás és a jogfosztottság háttérében válhatna lírai témává, ehhez azonban hiányzik a valódi élményanyag; a magyarság tágabb összefüggésrendszerének hiánya viszont a provincializmus veszélyeit hozza magával. Nemcsak arról van szó, hogy az anya-

országához való viszony vagy annak tematizálása, illetve ezek hiánya veszteséggé lenne elkönnyvelhető, hanem arról, hogy nem összemérhető, nincsen szinkronban az összmagyar és a muravidéki magyar irodalmi kánon.

Valamennyi alkotónál nagyon erős azonban a magyar irodalomhoz való kapcsolódás. Ez műfaji-hangnembeli példakövetésben éppúgy tetten érhető, mint az alkotók megidézésében (*Vlaj Lajos Illyés Gyulához*, *Bence Lajos Pilinszky Jánoshoz* címzett versei) és a változatos technikákkal megvalósított allúziókban. A szlovéniai magyar irodalom egyrészt a kezdetektől máig irodalmias irodalom, hiszen a szövegekben gyakorta erősebb a mintának tekintett irodalmi művek közvetlen hatása mint a versteremtő indíttatás. Az alapszövegek reflektálatlansága helyenként kellemetlen olvasói élményt eredményez, ilyenek a József Attila reminiscenciák *Szunyog Sándor Tavaly még egyszer láttalak...* című versében és az *Ady*-manírok *Zágorec-Csuka Judit* néhány szövegében. A külvilág versteremtő anyagának rétegzetlen volta valamint a kevésbé erős nyelvi közeg nagyítja fel és minősíti át elsődleges élménnyé az irodalmi hatásokat. Ezzel a jelenséggel függ össze az elvont témák helyenkénti túlsúlya: élet-magány-halál (*Zágorec Csuka Judit*), szerelem (*Báti Zsuzsa*). A szlovéniai magyar irodalom másik vonulata a rendkívül erős alanyisággal, az önkifejezés közvetlen alakzatainak uralmával jellemezhető. Az alanyiség *Varga Józsefnél* alkotói módszernek látszik, *Szunyog Sándornál* pedig a személyiség egyik megnyilvánulása, tartós hangulata. Az áttételes, tárgyias forma, a szerep mint szövegképző erő *Bence Lajos* szövegeiben kap nagyobb teret. Az énelvű költészet jellegénél fogva gyakran fonódik össze az irodalommal való szolgálat és a (meglehetősen elvontan értelmezett) közösségiség gondolatával.

A két- vagy többnyelvűség közege valamennyi kisebbségi irodalom elsődleges élménye, így van ez a szlovéniai magyar irodalom esetében is. A „kétnyelvű / kettős identitás” (*Zágorec Csuka Judit*) vagy a „Két hazában hontlanul” (*Báti Zsuzsa*) tapasztalata nem csupán nyelvi-kulturális kérdés, hanem az önszemlélet és a közösségi önkép leginkább meghatározó összetevője. Különösen érvényes ez *Sz. Kanyó Leonára*, (1934–1984) aki a Vajdaságból elszármazva Münchenben megalapította a *Vagyunk* című lapot, majd *Nova Goricán* telepedett le. A muravidéki magyar közegtől elszakadva élt, ezért a nyelv megőrzése illetve az idegen hatások fontos szerepet kapnak munkáiban (*Városasszonyom*). *Báti Zsuzsa* (1938) – aki vajdasági származása révén a többszörösen rétegzett azonosságtudat élményével szembesül – lírai hőse egy „finnugor valaki”, *Zágorec-Csuka Judit* egyik versében „altáji gyökereit” keresi, jelezve az önazonosság kutatásának forrásait. *Göncz László* verseinek erős vonulatát alkotják a magyarok lakta terület képei: „Szűkös nekünk e medence / vagy tág, / megmondani ki tudja.” (*Megalázottak*). Némiképp tágabb, mondhatnánk egyetemes összefüggésrendszer rajzolódik ki *Bence Lajos* verseinek világában (*Óda a hazatérőhöz*). Mégis azt kell mondanunk, hogy a kétnyelvűség ténye, a többkultúráltság mint valóság nem nagyon gyengén van jelen a szövegekben. Igaz ez még az epikai művekre is: *Szomi Pál* és *Varga József* elbeszéléseiben viszonylag ritkán bukkannak fel szlovén, horvát, szerb vagy más nemzetiségű és nyelvű szereplők.

A kitaszítottság tapasztalata, a „jégbefagyott vákuumlét”, a „merőben másfelé élek, mint / szeretnék” élménye (*Zágorec Csuka Judit*) a muravidéki irodalomban egyetemes emberi létállapotként jelenik meg, nem értelmezhető a kisebbségi helyzet szempontjaiból. Más, hasonló hangütésű versek (*Göncz László*, 1960 *Balazsek Dániel* 1978) azonban tartalmaznak utalásokat a kisebbségi sorsra.

A térség a művek többségében a csendes egyszerűség, a szépség és a nyugalom világaként jelenik meg, rurális jellegét talán Varga József néhány verse és Szomi Pál regénye mutatja meg a legérzékletesebben. A Szomi Pál regényében az emberi értékek letéteményeseként megjelenő falu illetve a város mint gyarlóságok hordozója meglehetősen erőtllenül ábrázolt ellentétének forrása valószínűleg nem a Lendva-Lendvavidék földrajzi és hétköznapi-publicisztikai szembenállása, hanem egyfajta kellően ki nem értelt írói szemlélet. Szunyog Sándor *„Távol a dombon a vár hallgat”* (Egy este egyedül) élménye is inkább a lírai én hangulatának, mint valóságos benyomásnak a rögzítése.

Említettük, hogy a muravidéki magyar irodalom alapítójának Vlag Lajos tekinthető. Ő volt az első szerzők egyike, aki megjelent a jugoszláviai magyar lapokban, kötetei (1961 és halála után egy évvel 1967) az újkori szlovéniai magyar szépirodalmi könyvkiadás első darabjai. Vlag Lajos szerepe és jelentősége hasonló a vajdasági Szenteleky Korméléhoz, noha a körülötte kialakult tisztelet nem nőtt mítosszá. A következő nemzedékek hozzá fűződő viszonya a tiszteletteljes szembefordulástól – „Kivetkőzöm az ábitatból” (Szunyog Sándor) – a hagyomány újraértelmezésének kísérletéig (Halász Albert 1969: *A gólyák még nem*) széles tartományban mozog. Vlag Lajos fellépésének időszakában, a hatvanas évek elején már jelen vannak a *Tavaszzvárás* (1972) című programos antológia alkotói Szomi Pál, Szunyog Sándor és Varga József. A *Tavaszzvárás* és körének írói képviselik a szlovéniai magyar irodalom második nemzedékét. A kötet nem csupán kiadói vállalkozás és irodalmárok csoportosulása, hanem egyrészt alkalom a régió önálló hangjának megteremtésére, másrészt az alkotók első szerveződésének terméke is. Létrejöttében nagy szerepe van annak a Szunyog Sándornak, aki nemzedéki vezérként és irodalomszervezőként is jelentős. A *Tavaszzvárás* egyik hozadéka éppen az ő sokhangú, változatos érzelmi-hangulati skálán mozgó költészete. Kétségtelen, hogy Szunyog Sándor költészetében teljesebb ki a Vlag Lajos által kimunkált zaklatott, ugyanakkor életerős és élnivágyó ember lírai szerepe, amely ugyanakkor összefonódik a közösségi szerepvállalással, az értelmiségi küldetés és szolgálat gondolatával. A *Tavaszzvárás* másik vonulatát a novellák alkotják – az epikai műnem ezekkel a művekkel valamint Szomi Pál említett regényével és néhány más szöveggel együtt ugyanakkor a legkevesbé művelt ága a szlovéniai magyar irodalomnak. Van továbbá a *Tavaszzvárás*-nak egy további erjesztő hatása is, ez pedig az értékelő kritika viszonylagos megélénkülése. Az irodalmi élet egyoldalúságait és alkotáslélektani kérdéseket is felvetnek ugyanis Szomi Pálnak azok a mondatai, amelyekben a visszhang és a minősítő közeg hiányáról beszél. A Szlovéniai Magyar Írócsoport a *Tavaszzvárás* megjelenése után mintegy huszonöt évvel alakult csak meg, tagjainak azonban nem adatott meg az, ami Vlag Lajosnak: a bebocsátás a Szlovén Írók Társaságába. Mire az írócsoport 1997 márciusában megalakult, a körülötte tevékenykedő tizenegy alkotó közül ketten, Kercsmár Rózsa (1936–1997) és Szunyog Sándor nem voltak az élők sorában. Az alapítók tehát Bati Zsuzsa, Bence Lajos, Bence Utrosa Gabriella, C. Toplák János (1958), Gábor Zoltán (1922), Hagymás István, Halász Albert, Varga József és Zágorec Csuka Judit. A rendszeresen megjelenő *Muratáj* című lap valamint a könyvkiadás intézményi bázisa lehetővé teszi azt, hogy a szlovéniai magyar irodalom rendszere egyre teljesebbé váljon.

A harmadik és a negyedik nemzedék képviselői közül néhányan egészen fiatalon eljutottak az önálló kötet megjelentetésének lehetőségéig, Bence Lajos részt vállalt a szellemi élet szervezésében és a magyar nyelvű felsőoktatásban, ő továbbá a magyar kö-

zösség *Népújság* című hetilapjának felelős szerkesztője. Tevékenységének egyik vonulatát irodalomtörténeti munkái alkotják. Az *írott szóval a megmaradásért. A szlovéniai magyarság 1919–1989* című kötetén kívül megemlítiük *Vlaj Lajos*ról írott kismonográfiáját (1983). Megjelentetett gyermekverseket tartalmazó kötetet *Napraforgó-papagáj* címmel (1991), verseskötetei továbbá *Szíves szívtelen* (1981), *Létlelet* (1989) és *Ráolvasások* (2000). *Bence Lajos* szövegeit a muravidéki magyar irodalomban korábban nem tapasztalt önirónia, a programos bizonytalanság, a tematizált kísérleti jelleg, a bonyolultabb nyelviség jellemzi. A lefelé stilizált versnyelv tudatos hétköznapiasága (*Fotós intelmek koravén kezdőknek*), a világkép rangjára igényt tartó keserű önreflexió (*Tisztább dalokat kérek*), a szétesés mint szemléleti elem (*Erdőtlenül*) tűnik meghatározó jegynek *Bence* költészetében. *Pillanatnyi helyzetem definiálása* című versében megkérdőjelezi a nemzedékek közötti kommunikáció sikerességét. A Muravidék szellemi hagyományának folytonossága, a térség énképének kialakítása szempontjából ugyanakkor figyelemreméltó vállalkozása *Zala György*nek emléket állító verse. Az egyetemes magyar képzőművészet történetében jelentős helyet elfoglaló muravidéki származású *Zala György* sorsában *Bence* a szülőföldjét elhagyó, majd oda metaforikusan visszatérő értelmiségit jeleníti meg, akinek a munkáiban ott rejlik a magyar szellem teljessége: „Mayer-Zala, vésőd alól dicső / múltunk mázsás törvénye perel”.

C. Toplák János emberi és alkotói kötődéseinek csupán az egyik szála vezet a Muravidékre, hiszen Ausztriában született, Zágrábban járt középiskolába, életét pedig megosztja a szlovén főváros és Lendva között. Szellemi tájékozódását a kisprózán és a verseken kívül az irodalmi és a képzőművészeti tárgyú esszé határozza meg. Korai verseire a személyiség megnyilvánulási esélyeinek, a személyiség és a külvilág érintkezési felületeinek keresése jellemző. Ezek a versek a megszólalás közvetlenségével hatnak: „szeretném, ha elszakadnának a / lelkeimben a fékek / s merészen nyíltan fellángolnék / én is / mint a többi élet” (*Szeretném* 1981–1994). 1991-es *Flagelláns énekeskönyv* című kötetének megjelenése előtt inkább a fanyar hanggal, az önleépítés gesztusaival jellemezhető C. Toplák világa megváltozik, hangja hetykévé válik. Míg egyik korai versében így ír: „a vízparton állok és tétovázom / vizeknek hátat fordítva / hogy lomha testük ne is lássam” (*Válaszút előtt*), később kihívást intéz a világhoz: „ha kormos vagy belül, kívül is kormos légy / és kormos, hogy meg tudj verekedni / ha kell a tanítókkal s jóakarókkal”. A 90-es évek verseinek gunyoros hangvétele hatja át *Képzelt utazás a 2000 asztalához a New Yorkban* című versét: „a 2000 asztalához tessékel / demokratikusan vagy liberálisan / a kávéház patinás karzatára / az Osvát-emléktáblától alig karnyújtásnyira”. Dantei kísérője vezeti a messziről jött látogatót a régi és mai hírességek közé. Az irodalmi kávéház és a szerkesztőségi fogadóóra nagypolgári légköre és az ebben a közegben bizonytalanul mozgó vendég esetlensége közötti feszültség a muravidéki irodalmi élet szarkasztikus tablójává nő. *Zala György* felrémlő alakja azonban ellentétet teremt ehhez a keserű képhez: a szobrász alkotói példaként azt sugallja a vándornak, hogy meg lehet teremteni a helyi jelleg és az egyetemesség közötti egyensúlyt. *Bence Lajos* verséhez hasonlóan tehát C. Toplák *Képzelt utazásában* is megjelenik a provincializmus leküzdésének igénye. Újabb verseinek meghatározó eleme a fanyar lemondás, a „magam sem váltam be” (*Visszáról*) élménye.

Zágoréc Csuka Judit költői világa az élet és a halál végső kérdéseivel való viaskodás, az értékek szüntelen keresésének jegyében teljesedett ki. A költőnő *Viharverten* (1997) című kötetének címadó programverse ennek a keresésnek a fájdalmait fogalmazza

meg. Az erős önreflexiós jelleg nála nem iróniával társul mint *Bence Lajos*nál, hanem a kitaszítottság sokrétegű élményével: a kívülről állás nála egyszerre lételméleti alapozású élmény és a kisebbségi sors tapasztalata. Erre utalnak önmegszólító versei: *Márciusi szélben*, *Költőhalál*. A széles jelentésmezővel kimunkált helykeresés gyakran jelenik meg ezekben a versekben, amelyek így a lírai én vallomásaiként olvashatók (*Valami angyali létre vágytam*). A szó leghagyományosabb értelmében vett női költészetről van szó, amennyiben *Zágorec Csuka Judit* világának két fontos eleme a gyerek és a férj jelenléte. Az anya élménye és a szerelem mint versteremtő erő ugyanakkor számos versében nagyon is elvont dimenziót kap (*Te és én, A Tengert hoztam el neked* valamint a fiának ajánlott *A Hold udvarában*). A vers nála nem csupán a közösség szolgálatának egyik módja, szűk teret nyújt egyes versei tanúsága szerint az önkifejezésnek is. A költészetet egyszerre hétköznapi és mágikus eszköznek tekintti, amely a költő mivoltától szabadulni nem tudó embernek egyetlen érvényes létezési formája. Ez adja a versek tragikus pátozát: „Legyen a költőé az utolsó szó” – írja *Magasodjál* című versében. Neki is szembe kell azonban néznie azzal az ellentmondással, ami a pedagógus munkája és a helyi társadalomban vállalt szerep, illetve a versre terhelődő mitikus képzetek között feszül. Ennek a konfliktusnak a feldolgozása *Zágorec Csuka Judit* költői vállalkozásának legnagyobb próbaköve, ezen a ponton méretik össze a költőileg kimunkált személyiség és a „ha majd egyszer hazamegyek...” élménye. Fenyégető távolság tátong ugyanis az élmény mint versteremtő erő és az irodalmi-filozófiai indíttatások között. A muravidéki magyar irodalom legegényibb hangú költőjéről van szó, aki számára a költészetnek igazi, évezredes tétje van: „a szavak sok / mindent elárulhatnak” (*Későre jár*).

A *Zágorec Csuka Judit* világát meghatározó egyneműség nem érvényes *Halász Albert* munkásságára. *Halász Albert* a muravidéki magyar irodalom egyik legsokoldalúbb szerzője, hiszen a magyar nyelvű média vezetésében betöltött szerepe mellett írt monográfiát a Lendvavidéken szokásban levő ünnepekről, az alsólendvai sajtó és a néprajztudomány összefüggéseiről; írt továbbá ifjúsági irodalmat (*Mosolymorzsák* 1991, *Varázslatok, avagy a bűvészek receptkönyve* 1992). Líráját a *Cor-kör / Kör-kör* (1993) és az *I-kon-ok* című kötet alapján követhetjük nyomon. *Halász Albert* a konkrét költészetet csupán mint a szövegek előállításának módját értelmezi, hiszen a jel-verset, kietlen belső terű betű-verset a közösségi célú költészet tartalmaival kísérli meg feltölteni úgy, hogy a nyelvhasználat mint lírai téma mögött ugyanakkor megőrződjön az irónia. Ebből a szempontból szövegei szoros kapcsolatot tartanak *Szócs Géza* verseivel. A versek közegének meghatározó eleme a csend illetve a csend megtörésének kudarca, ami összefüggésben van a szövegek csikorgó nehézkességével és azzal, hogy a feltörni képtelen mondanivalók eltorzulnak a megformálás gyötrelmeinek hatására: „néha nem / hal-lom a szavakat / van / hogy kimaradnak a hangok / néha csak képek / képzelődöm / csak néha nem / jönnek a szavak” (*néha nem*). Ilyen értelemben *Halász Albert* versei az akusztikai és emberi-társadalmi értelemben vett visszhangtalanság versei egyben, amelyekben az elhivatottság és annak korszerűtlensége egyaránt megszólal: „kit érdekel / van-e kormod / és van-e feketéd / és van-e mivel nemzened / nemzetet” (*Nem-zetlen*). A visszafojtott, újra és újra feltörő alanyiságot a férfias szégyenlősség tompítja. Dadogással illetve az esetlegességet, a töredékességet szövegszervező elvként használva azonban nem lehet áttörni a csendet, nem lehet eloszlatni a sötétséget – ez *Halász Albert* szövegeinek talán legfontosabb tanulsága: „kivájt fejembe / gyertyát gyújthattok / gondoljátok / ettől megvilágosodom / ettől megvilágosodtok” (*Világ, második átírás*).

Zágorec Csuka Judit így ír tanítványának, Balazsek Dánielnek ajánlott, *A sasok a légben halnak* című versében: „ne engedd, hogy galambjaid a földön / toporzékoljanak, repítsd őket a magasba / ... / ne sirasd magad, magyarságod, lesznek még sasszárnyak, szigorú arcú sasfiókák”. Balazsek Dániel, aki a középiskolát az elmúlt években fejezte be, a muravidéki magyar írók legújabb nemzedékéhez tartozik. *Tört, savanyú dal a kérdezőknek* című versében azzal a költői magatartással számol le, amely a pillanatnyi ihletet teszi meg a vers születésének egyetlen módjává: „A költészet ma nem dac és lángolás, / Inkább bánya, hol csontos kéz aranyat ás / barna szemet lel”. Megrendítő hatása az a verse, amelyben a külső hívás és a belülről fakadó késztetések összeütközésének gyötrelméről számol be: „Ha az óra egy számot üt, / kétfelé hajtanak az ellentétek / két dallamát hallok a költő énekének.” (*Rien et partout*).

PAPP P TIBOR

A kisebbségek szereplehetőségei az interkulturális (irodalomközi) közvetítés terén

A PROBLÉMA MAGVÁNAK (F)ELVETÉSE

...
próbáltam kivonni bonyolult költői – alkímiai manipulációkkal
s poshadt adriavízből
abból a vízből amit azóta sajtó lyuggattak = lőttek
foszforeszkáló golyókkal gránátokkal rakétákkal
többen is tanúsították nekem magát a tengert lőtték
ahogy baranyában és szlavóniában a templomokat
magát a tengert csak úgy valami különös dühvel
az azúrt
(Tolnai Ottó: *Adriadalom*. = Új Symposion, 1992/1–2. 7.)

Talán éppen a kultúra alakjainak – akik szlovén szellemi horizontomat képviselik – e spontán nyüzsgésében tárul fel a nemzeti hagyomány ama *differentia specificája*, amely a maga egzisztenciális kiteljesedésében sokkal végzetesebben tart fogva, mint a „világfalu” általam különben jól ismert kultúrája, vagy a nyugtalanítóan fárasztó jugoszláv mozaikhoz kötődő sokéves tapasztalatom. Egyszerűen azért, mert automatikusan kínál számomra szellemi keretet azon reményeim és fájdalmaim felismeréséhez, amelyeket valószínűleg csak olyan nyelven lehet teljesen autentikusan kifejezni, amit az „elsődleges szocializációból”, a világ – amelyben minden tárgynak megvan a saját neve – belsővé vált képeiből szívunk magunkba. Ez pedig egy másik kifejezés az otthonra, annak a térségnek az abszolút igazságára, amelyben *automatikus*an, azaz a „második természet” *reflektálatlan módján*, *szlovénként* fogjuk fel a képzeteket és az ideákat, az asszociációkat és a metaforákat.

(Debeljak, Aleš: *A szlovénység vége?* = uő.: *Otthon és külföld*. JAK-Jelenkor, Bp.-Pécs, 1998. 117–8.)

Határmegrovási kísérlet. (Kerfejtetés.)

A konferencián¹ körbejárando vitakörnyezet vizsgálódásomat az egymással közvetlen geopolitikai kapcsolattal bíró (szomszéd[os])² közösségek (népek/[nemzet]államok)

¹ (a konferencián) Ez a szöveg a Maribori Egyetemen „Szomszéd népek – szomszéd(os) kultúrák” c. megrendezett nemzetközi konferenciára készült, s a szerző „Kisebbségből kisebbségbe” c. tervezett kötetének „Szolgálunk és/vagy védünk?” alcímet viselő, interkulturális témákat taglaló részébe próbál (be)illeszkedni.

² ([szomszéd/os/]) Itt a konferencia szervezői által felkínált kontextus ’el-különböződési’ kísérletére szeretném felhívni a figyelmet, ahol – az én értelmezésemben – a téma pontosításá-

egy-egy sajátos részegységére, az ún. nemzeti (etnikai) kisebbségek (irodalmi) kultúrájára irányítja – ugyanakkor szeretném, ha nem feledkeznénk meg arról, hogy a kisebbségi státus nem korlátozódik a nyelvi síkon megképződő önazonosságra, hisz a nemzeti (etnikai) identitás a nyelvi önartikulálódásnak is csak részterülete, még akkor is, ha a legmarkánsabb (nyelv)határok ezen a téren észlelhetők. A kontextusként megadott konferenciacím (*Szomszéd népek – szomszéd[os] kultúrák*) sugallta humanizmus a maga általánosságigényével éppen azokat a törésvonalakat kendőzi el, amelyek az írásom tárgyaként aposztrofált részegységeket máig létrehívják.

Mielőtt rátérnék a vizsgálandó részegységeket folyamatosan létrehívó törésvonalak természetének taglalására, a saját beszédpozíciómról is ejteni illenők néhány szót: Lévéen magam is kisebbségi (vajdasági magyar) származású, egzisztenciálisan elfogult vagyok a kisebbségi szerepek iránt, objektív beszédpozíciót így, az általam követni kívánt konstruktivista tudományfelfogástól eltekintve sem tudnék kialakítani a választott témát illetően, miközben – lévéen kisebbségelhagyó is (néhány éve ~~az anyanemzetbe emigráltam~~) – sajátos viszony fűz a kisebbségi szerepek értelmezéséhez; ezt a, hol a nosztalgikus szerepfelértékelés, hol a térvessztést leplezni igyekvő lekicsinylés sarokpontjai közt tengődő kettősséget a jelen szövegben sem leszek képesek teljesen leküzdeni.

Kicsit szigorúbbnak tetsző regiszterre váltva³: a luhmannita 'művelési konstrukti-vizmus' nyomán a társadalmi érintkezés alapegységének tekintett 'kommunikáció' köré szerveződő, abból kibomló kulturális (irodalmi) interakció(ka)t vizsgálva igyekszem a továbbiakban megképezni a jelen szöveg (*esszé*⁴) tárgyául választott kisebbségi irodalomrendszereket, melyeket fiktív (e szöveg beszélője által konstruált) entitásként, az ún. többrendszer-elmélet kínálta szempontok alapján, az interkulturális (irodalom-közi) közvetítésben általuk betöltött/tölthető funkcióik függvényében fogok értelmezni. Ebben a felfogásban a kultúra tágabb, de általánosan elfogadottnak tekinthető konszenzus által körül nem határolt alrendszerének egy szűkebb, de 'a társadalom allopoietikus rendszeréből' jobban 'kikülönülni' képes alrendszere az irodalomrendszer. A kisebbségi irodalomrendszerek így legalább két irodalomrendszer találkozásaként írhatók le, hol a nyelvi (nemzeti) és a politikai (állami) keretek egybe nem esése hoz létre sajátos formációkat (köztes létformákat). A kultúra egy, normatív eszközökkel nem meghatározott 'nyelvközösség'⁵ (nép/nemzet/etnikum) szociális produktuma,

val (az első körlevélben még *szomszéd*, a másodikban már *szomszédos* népek szerepelnek a cím második részében) akaratlanul is „humanizálják” a felvetendő problémákat.

³ (szigorúbb regiszterre váltva) Az aposztrofált ('/') szavak, szókapcsolatok olyan konstruktivista és dekonstrukciós terminusokat jelölnek, melyeket a jelen szövegben nem áll módomban pontosítani, de a szöveg kontextusaként megadott kötetben kifejtésre kerülnek. Az idézőjelek („/”) köznyelvi fordulatokat rejtnek.

⁴ (*esszé*) A műfaji kötelmek – nonkomformitás ide, regiszterváltogatás oda – mindig is problémát jelentenek a számomra, bár az első jegyzetben megidézett magán kontextus az odoricsi erotikát előnyben látszik részesíteni a j. schmidt-i retorikával szemben. Szívem szerint én szakpublicisztikáknak nevezném ezt a fajta diskurzust.

⁵ (normatív eszközökkel nem meghatározott 'nyelvközösség') Az állam- és 'nyelvközösség' határainak egybe nem esése napjainkban a „Mi a magyar?” szellemtörténeti problematikáját is újra felszínre hozta, bár egyelőre, tekintettel a társadalmi kontextusul megcélzott euroatlanti hagyomány liberális humanista vetületére, nem kíván normatív fel lépni a kérdés eldöntésében. Közben e hagyomány, melyhez a térség országainak többsége visszatérni kíván, bürokratikus vetülete, rövid távon normatív szabályalkotásra készítheti a csatlakozni kí-

ahol a belső polarizáció ellenére a 'kommunikáció' alapesetben, a hasonló szocializációs eljárások révén létrejövő 'nyelvi/kulturális kompetencia' által válik lehetségessé.

A szűkebben vett Közép-Európa (mint régió) egy sajátos, máig mozgásban lévő – a magyarországi délszláv és az ún. délvidéki (ex-jugoszláviai) magyar kisebbségek – viszonyrendszerében artikulálódó irodalomrendszerek összehasonlító empirikus vizsgálatára támaszkodva próbálom meg felvázolni az irodalmi közvetítés interkulturális (nyelvközi)⁶ szereplehetőségeit. Összehasonlító jellegű vizsgálat ez, mert az általam kisebbségi irodalomrendszereknek tételezett konstrukciók között párhuzamot vonva ('funkcionális ekvivalenciák' után kutatva) konstituálódik a szövegtér; s empirikus, mert 'irodalmi tényanyagát' az irodalomrendszerekről „valló”, reflexív és önreflexív cikkek, valamint a rendszer állapotát egy-egy időpillanatban megjelenítő dokumentumok alkotják – bár ez utóbbiból jóval kevesebb áll a rendelkezésemre. Maga a keret időben a most záruló évszázad elejéig nyúl vissza, térben pedig az Osztrák–Magyar Monarchia 'kikülönült', államjogilag maradéktalanul szuverén nemzetállamokká csak az elmúlt évtizedben váló államalakulataira terjed ki. Perspektíváját illetően – kellő pártosszal szólva: a múltból táplálkozva próbál a jövőbe tekinteni. Ilyenként pedig nem maradhat mentes némi ideológia(kritika)i felütéstől.

~~Anyakisebbségem~~ irodalomrendszere mint megszívlelendő következtetések levonására alkalmas, de korántsem kötelező érvényű törvényszerűségekkel szolgáló 'irodalmi tények halmaza' vonódik be e diskurzusba, mivel – kiinduló tételem szerint – a tárgyul választott térségnek a kilencvenes években magukat (újra)definiáló kisebbségi státusú irodalomrendszerei az egykori jugoszláviai magyar irodalom önmeghatározási vitáit követve, olykor azon okulva, olykor annak önellentmondásait ismételve játsszák saját identifikációs játékaikat. Ezen játékok tétje pedig analóg a térség nagypolitikai játékainak tétjével: a határmegvonással, csakhogy míg ez utóbbiak – az elmúlt tíz esztendő keserű tapasztalatai szerint – ún. nulla összegű játékok, addig az általam vizsgált részegységek, olyan közösségi metszetek, melyek – különösen többrendszer-elméleti nézőpontból – nem sajátíthatóak ki egy-egy érték (ön)állítása mentén. (Határok pedig kellenek, hogy áthághassuk őket.)

Szerep/Játék. (-lehetőség/-tér.)

A vizsgálandó közösségek a kommunikáció létrehozhatóságának tekintetében „több-vegyértékűek”, azaz mind az anyairodalom, mind a többségi irodalom rendszereihez képesek – többé-kevésbé – illeszkedni. Ugyanez fordítva már nem egyértelmű, bár közkeletű azon vélekedés, hogy a kisebbségi irodalmak problémamentesen értelmezhetők az anyarendszerek perspektíváiból. E vélekedés nem veszi figyelembe, hogy a kultúra (így az irodalom) kódjainak elsajátítása is tanulás kérdése, s nem elég hozzá az egyébként közös alapnyelv ismerete. A magam ~~emigrációs-tapasztalata~~ szerint: ahhoz hogy érdemben is képes legyek megnyilvánulni a tárgy teoretikus megközelítésekor, előbb bizonyos szinten el kell sajátítanom kisebbségeink nyelvjátékait – legyenek azok akár ~~külsők~~, akár ~~belső~~⁷ térbeli meghatározottságukat illetően. Ez a tapasztalat

vánó államközösségeket, s a kérdés az esszéizmus diskurzusából átkerülhet a törvényhozás kompetenciájába.

⁶ (Nyelvközi) A szónak legalább két értelmében is az: két nyelv, illetve két kultúra közötti.

⁷ (akár ~~külsők~~, akár ~~belső~~) Az irány a beszélő/értelmező éppen elfoglalt nemzetpozíciója szerint lehet *többségi*, amennyiben a vele egy államközösségben él, de csak részben azonos kul-

vezetett el, a már említett származás révén adotttnak vélt tolerancia konkrét esetekkel való szembesítésének szükségességéhez, minek során a közép-európaiság bizonyos, „eurokonform körökben” napjainkban általánosan elterjedtnek mondott multikulturális toposzainak ideológiakritikai próbája is végrehajtható.

A térség kisebbségi szereplehetőségeinek az elmúlt évtized során végbement átrendeződése jónéhány, eddig még végig nem gondolt, kutatásra érdemes problémát kínál a közeg szemrevételezésekor. Ezek egy része – mint pl. a beolvadás/megmaradás, az anyanemzethez/többségi nemzethez való viszony kialakítása – a kilencvenes évek fordulójáig sok helyen ideológiai tabunak számított, ám a külső kényszer megszűntével talán – koránt sem lebecsülendő – súlyánál is nagyobb mértékben kötötte le a diskurzusterbe belépni, illetve bentmaradni/-ragadni szándékozó játékosok figyelmét. Az évtized közepére kirajzolódtak a kisebbségi kultúrák számára intézményes háttérrel biztosítani igyekvő szervezetek keretei, s ma már talán a szokatlanabb hangzású felvetések megfogalmazói sem kerülnek automatikusan kizárásra a játékból.

A hivatalos ideológia által uralomra segített kisebbségi paradigmák/szimulakrumok kora már a múlté, a versenykényszer következtében/ellenére azonban eddig még nem jött létre olyan metapozíció, amelyből a kisebbségi irodalomrendszerek – akár, de nem feltétlenül: összehasonlító – vizsgálata nyomán egy, teoretikus igénnyel fellépő, általános(abb) érvényre pályázó, a kisebbségi irodalom(rendszer)ek értelmezésére szakosodott módszer látszana körvonalazódni.⁸ A tárgyterületen továbbra is a már bevettnek számító két hozzáállással lehet a leginkább találkozni: az *egzisztenciálissal* és az *akadémikussal*. Az első esetben egy-egy, a kisebbségi diskurzust létkérdésként megélő szereplő próbálkozik az (ön)értelmezéssel, s ha el is hagyja szűkebb életviszonyait, az övétől eltérő szereplehetőség mibenlétének firtatása csak mint saját helyzetének alternatívája konstituálódik, kerül részleges vagy teljes elfogadásra illetve elutasításra. A második esetben a köztes léten kívülről (esetleg a fölé emelkedve), többnyire *anya*, de olykor *többségi* pozícióból kísérli meg elfogadtatni a megnyilvánuló saját 'paradigma-aspiránsát'. Mindkét hozzáállás tovább bontható *metaforikusra* (ha a művészeti diskurzust), illetve *normatívra*⁹ (ha a tudomány[/]politika alrendszerét képviseli a forrás). (Emlékeztetőül: ezen utóbbi értelmezések átkerülve a politika alrendszerébe könnyen radikalizálódhatnak: minden x-nek egy [X] államban a helye; illetve – jobb esetben – spiritualizálódhatnak: lélekben n millió x képviselőjének érzem magam.)

türközösséghez tartozó, illetve *anya*, ha a vele egyazon nemzetközösségbe, de más államközösségbe tartozó kisebbségeket célozza.

⁸ (körvonalazódni) Meg kell jegyeznem, hogy az egyes kisebbségek irodalmának értelmezhetőségét illetően, ha áttörésről nem is, de tapogatódzó előrelépésről mindenképpen lehet beszélni. Vö.: Virág Zoltán: Manjina i marginalnost (Kisebbség és marginalitás). Riječ 1999/4 19–29. c. írását, illetve a Brasnyó István prózájával foglalkozó – egyelőre még kéziratban lévő – doktori dolgozatának elméleti fejezeteit.

⁹ (*normatív igényű*) Ez utóbbi akár a paradigmaszimulakrum állapot feltámadásával is „fenyegethet”, ha a szellemi jogtulajdonos a tudomány és a politika alrendszereit átjárhatóknak –, mi több: átjárandónak véli, s ezen elképzelését (tudomány)politikai programként uralomra is képes juttatni. Ha ez utóbbihoz nincs elég befolyása, akkor az általa képviselt nézet a mi alrendszerünkön belül marad: azaz csupán kiötlője irodalmi munkásságának válik részévé.

Az áldozat-diskurzus elvétése. (Távlatolgatás.)

Ami a kisebbségi diskurzus említett mátrixánál az esetek többségében megegyezik, az az áldozat retorikájának általános elterjedtsége (ez magyar nézőpontból akár Trianon-effektusnak is mondható). Az OMM felbomlását követően kisebbségi (köztes) helyzetbe került „nemzettöredékek” „sorsélménye” látszik itt szétáradni általános kisebbségélménnyé, hisz a térség „nemzetszoportjai” közül páran – a szociológia kategóriáinak széles körben elfogadottnak látszó felosztása szerint – az ún. ’etnikai kisebbségek’ közé lennének sorolandók, mivel a történelem nemzetinek mondott vonulatában eddig még soha nem tartoztak saját anyanemzetük szuverén politikai kötelékébe. (Ami az aktuál]politika diskurzusának PC-elvárásai¹⁰ ezen különbséget [is] jórészt [és -esetben] elfedni igyekeznek.) Az OMM politikai/ideológiai szimulakrumpanjaként is értelmezhető Jugoszlávia máig zajló önfelszámolási folyamatainak következtében a térség hetven éven át stabilnak mutakozó kisebbségi formációi alaposan ’szétépültek’ az elmúlt tíz év során. Olyan időszakos kisebbségek is megjelentek – mi több: álltak elő az irodalomrendszer számára értékelendő, bár kétség kívül kuriózum számba menő produktummal – melyek eddig nem sorolódtak az adott ország ’történelmi kisebbségei’ közé, ugyanakkor a tudomány alrendszerében ténykedők nem kötelesek kívánni azon száz év elteltét, melyet a politika alrendszere elfogadásukhoz megkövetel.

A vegyes lakosságú területeken az áldozat retorikájának valenciái nem képesek minden népcsoport számára egyidejűleg elfogadható (kultur)politikai távlatot körvonalazni. A térség, mely egyébként is túlnyomó részt kulturakövető (rossz esetben másoló) hagyományokkal „büszkélkedhet”, és máig sem az irodalom, sem a (társadalom)tudomány alrendszerében nem volt képes tőle nyugatabbra fekvő területeken is virulens paradigmajelöltet állítani, ismét engedett évszázados beidegződéseinek, és az ún. EU-paradigmában véli megtalálni a saját(os) helyzetére is megoldást kínáló társadalmi keretet. Azt gondolom, hogy az itt automatikusan felvetődő EU-szkepticizmus vádja okán/ellenére is illenők – a politika diskurzusterétől magunkat, amennyire csak lehet, távol tartva – teoretikusan is végiggondolnunk, hogy mit kínál ama bizonyos EU-paradigma a kisebbségi kulturák/irodalmak számára, s az általános érdeklődés homlokterébe furakodó előnyök mérlegelése mellett, a várható hátrányok metszetformáló hatásait is az alakuló horizont reflexiós mezején belül illene tartanunk.

Közép-Európa keleti fele bő tíz éve próbálja – a saját bőrét bocsátva vásárra – újra megtanulni a gazdasági verseny elméleti és gyakorlati tétéleit. E tanulási folyamatba, akarva-akaratlanul, a gazdaság alrendszerén kívüli cselekvők is ’belevonódnak’. (A jog mellett ezen alrendszer működési szabályainak gyakorlatától nem tekinthet el egy társadalmi szereplő sem.) A gazdaságelmélet fogalomtára a fenti folyamat következtében az ún. puha társadalomtudományokba is lassan beszivárog – gondoljunk pl. játékelméletekre. (Közben persze erősen ’el-különböződik’ az átvett fogalmak eredeti haszná-

¹⁰ ([a politika diskurzusának PC-elvárásai]) Sajátos ezredvégi jelenség, hogy az ún. „civilizált világ” politikai diskurzustere bizonyos politikaelméleti kategóriákat/felvetéseket saját nyilvános beszédaktusai között nem képes megtúrni. A ’politikai korrektség’ (PC) ezen ~~butik~~ multikultusza legalább oly mértékben gátolni látszik a térség „etnikai problémáinak megoldását”, mint amilyen mértékben a PC eszközei által meg képes azokat védeni az ún. ’verbális agressziótól’. Egyébként nem ez az egyedüli terület, amelyen a rövidtávú politikai érdekek „felülírják” a tudomány alrendszerének „fáradtságos munkával” kieszközölt konszenzusait.

lata.) Ilyen, a kisebbségi kultúrák önmeghatározási folyamatainak értelmezéséhez produktívan hozzájárulni képes fogalomnak gondolom én a 'befektetői várakozást', azzal a megszorítással, hogy itt a manapság szintén nem ismeretlen „kényszervállalkozó/-befektető” kategóriájával mutat egyezést a kisebbségi státus. Mielőtt megosztanám Önökkel az EU-paradigma kapcsán bennem konstruálódó kisebbségi szerepváltás lehetőségét, javaslom, hogy futtassunk végig egy, vele funkciójában megfeleltethetőnek tűnő, időközben az irodalomparadigmák közül negatív értelemben 'kiszekeltálódni' látszó, ezért immár 'irodalomtörténeti ténynek' tekinthető paradigmát: az ún. 'irodalmi jugoszlavizmust' (IJ).

Emlékeztetni szeretnék arra, hogy nem alig hegedt sebeket kívánok itt a kaján kívülálló semmire sem kötelező beszédpozíciójából felemlgetni, hanem egy számomra egzisztenciálisan releváns probléma önértelmezés általi újragondolására szeretnék most – az Önök probléma érzékeny közreműködésére apellálva – kísérletet tenni. Először is azon feltételezésemet osztanám meg Önökkel, mi szerint az IJ de(kon)strukciója központi szerepet játszik az általam vizsgált térség irodalomrendszereinek túlnyomó többségében. (Ez csak a magyar irodalom „anyarendszerében” nincs így.) Továbbá: az említett folyamat a vizsgált alrendszerekben párhuzamosan, egymásra reflektálva, de – a politikai határmegvonások következtében immár elkülönült társadalmi kontextusokkal rendelkezve – egymást lényegileg nem befolyásolva zajlik/zajlott. Harmadszor: a köztes helyzetben lévő kisebbségi irodalomrendszerek diskurzusterei – 'befektetői várakozásaik' függvényeként – a környező többségi és/vagy anya-irodalomrendszereik diskurzusainak ideologikus vetületet sem nélkülöző paradigmajelöltjeihez igazodva építik fel ('autopoiezisz') a saját önazonosságuk megőrzéséhez/megteremtéséhez szükségesnek vélt társadalmi elvárásaikat. E folyamat következtében alakulnak ki a kisebbségek létének lehetőségeit firtató helyi diskurzusok, azaz a jelen dolgozat tárgyát képező szereplehetőségek keretfeltételei ('környezetei'). Am mielőtt belevághatnék ezen dilemma taglalásába, sort kell kerítenem a magam IJ-értelmezésének explicálására:

Az IJ-t én jóval összetettebb jelenségnek vélem, semhogy lényegét ezen szöveg kezein beleül, néhány sorban sommázní tudjam. Az irodalom, de a kultúra alrendszerén messze túl mutató, ám mindenképpen kecsegtetően korszerűtlen komparatistikai program lenne megvizsgálni, hogy ki, honnan és mit gondol(t) jugoszlavizmusnak. Kulturális, azon belül is IJ-nek tekintsük most azokat a(z ön- és külső) meghatározások, melyekben nominális szinten előfordul a „jugoszláv” szintagma, és/vagy annak képzett alakjai. Tartalmilag már sokkal nehezebben lehetne az így megképződött korpuszon belül határokat húzni/vonni. A megnevezés révén közös kalapba/fiókba került – hogy csak az általános ismertségre számot tarthatókat említsem – Andrić multikulturalizmusa, Debeljak posztkolonializmusra apelláló szuverenitás felfogása, Kiš monarchikus (freudi) ~~ihletettsége~~ 'unheimlichkeit'-ja, és Tolnai tengermetaforája. A továbbiakban csak a névadó államalakulatnak (mint a politikai/ideológiai programszmulakrum megtestesítőjének) a(z ön)felszámolódását megelőző irodalmárok IJ-ire fogok koncentrálni.

Kronológikus rendbe szedve a megmaradt IJ-ket, előbb Tolnai Ottó elhíresült „ön-létértelmező vesszőparipájával” kell foglalkoznom, a tételmondat invariánsa kb. így hangzik: „a jugoszláviai magyar irodalomnak van tengere”¹¹. Ezt a mondatot én már

¹¹ („A jugoszláviai magyar irodalomnak van tengere”) L. (többek között) „Van egy szerb közmondás: fáj a fütyülöm, hogy Magyarországnak nincs tengere. Nomármost az én fölfogásom

bő öt év óta próbálom értelmezni. Főként az érdekel, hogy ez a látszatra „veszélytelen” mondatocská, hogyan válhatott – pro és kontra – a jugoszláviai magyar irodalom (JU.MI) értelmezése körüli (‘transzlokális’) vita fókuszpontjává? A „válasz” a kontextusból hámozható ki. Tolnai szerint ugyanis a JU.MI-nak a *.MI-vel (értsd: a nem jugoszláviai [JU.*] lokációjú magyar irodalmakkal) ellentétben van/volt tengere. Azaz: a JU.MI-nak, Tolnai ‘befektetői várakozása’ szerint van, de legalábbis volt távlata, az IJ ideológiai szempontból képes volt integrálni a JU.MI-t. A JU.MI örökébe lépni „kívánó” vajdasági magyar irodalom – mentségére: önhibáján kívül – rögtön ki is rekesztődik az itt konstituálódó szövegnek a jelent értékelni próbáló, valamint a jövőt firtatni kívánó horizontjaiból, hisz a vizsgált térségek közül immár egyedülállóan a szembenállás diskurzusa jellemzi az EU-paradigmát illetően...

(Help: *Areális*¹² irodalmi kalauz. [Sor/s/betét.]

A félreértések elkerülése végett taxatíve is fel fogom sorolni az általam vizsgált metaszet-helyzetben lévő irodalmakat: horvátországi magyar irodalom [HO.MI], magyarországi bosnyák irodalom [MA.BI]¹³, magyarországi horvát irodalom [MA.HI], magyarországi szerb irodalom [MA.CI]¹⁴, magyarországi szlovén irodalom [MA.SI], szlovéniai magyar irodalom [SO.MI], vajdasági [jugoszláviai] magyar irodalom [VA.MI]. A felsorolásban több okból sem szerepel a magyarországi bolgár irodalom: itt csak annyit jegyeznek meg, hogy a bolgár nemzet, bár dél- de nem jugoszláv – így esetében hiányzik a szöveg közös nevezőjét képező diskurzust formáló motivációs erő.¹⁵ A jelen szövegben a magyarországi szerb irodalommal [MA.CI] sem foglalkozom, mivel az történetileg – az anyairodalomtól való, évszázadokon át tartó különfejlődés révén – inkább az erdélyi [romániai] magyar irodalommal mutat rokonságot.)

...Visszatérve a névadó államközösség ‘posztulását’ is megérő IJ-k önállóságainak értelmezéséhez, most a debeljaki ‘irodalmi posztjugoszlavizmus’ (IpJ) értelmezésem szerinti kifejtése következik: Debelyák maga is interkulturális nézőpontból igyekszik a térség kisebbségi komplexustól sújtott többségi önértelmezési kísérleteire irodalmilag is releváns válaszokat találni. Ezen válaszokat én több okból is érdekesnek, önnön

szerint a vajdasági költő olyan költő, akinek van tengere. Nekem van tengerem.” Szajbély Mihály (szerk.): Rózsaszín flastrom. (Beszélgetések vajdasági írókkal.) Szeged, 1995, 71.

¹² (areális) Értsd: kistérségi.

¹³ ([MA.BI]) Időszakos irodalomként, ’92 és ’97 között, egy könyv erejéig – Balázs Attila (szerk.): Menekülő mesék/Priče-izbjeglice/Fugitive Tales. MASZK, Szeged, 1996., 120. – kuriózumként.

¹⁴ ([MA.CI]) A rövidítés kiterjesztésének első betűje rámutat az általam használhatónak gondolt, s elterjesztésre felkínált technika „vaslogikájának” hiányosságaira. A művelti konstruktivizmus szellemében én a fenti felosztást, rövidítéssel (melynek keletkezése Bori Imre diskurzust nyitó könyvének címrövidítéséből: JUMI RT barkácsoltatott) nominálisnak gondolom, s a szerb valamint a szlovén irodalom kiterjesztésbe való sűrítéséhez egyelőre nem tudtam mást kitalálni, minthogy az előbbi saját favorizált írásmódjának megfelelően cirill sz-szel (c) jelölöm. (Esetleg a magyarországi szlovén irodalmat jelölhetném VI-ként a kiterjesztésben, de ez a szlovén irodalomra általában nem lenne érvényes, a „vend” elnevezés pedig szerintem sem PC, s elsősorban a vizsgált ‘nyelvközösségek’ érzékenységet illik szem előtt tartani, másrészt a „vend irodalom” – az érintettek jóhiszeműségének eljátszásán túl – a saját többségi diskurzusomban értelmezhetetlen. – Ki tudja mit jelent/öl?)

¹⁵ (motivációs erő) L.: a Haemus c. magyar nyelvű, a témával foglalkozó periodikát.

kontextusukon túlmutatónak gondolom, itt kettőre kívánok most kitérni. Választott beszédpozíciója erőteljesen poszt szemiotikus jegyeket mutat, melyek szinte soha nem maradnak reflektálatlanok (lásd az ezen írás mottójaként megidézett szövegrészt). A kultúra nemzeti- és nemzetközi jellegének egyidejűsége iránt támasztott igényből ered ez a belső én-megosztásba torkolló attitűd. Ezen poszt szemiotikai játék radikális végjátékozásából következik IpJ-ének másik, az általam taglalt diskurzustérben is kamatoztathatónak látszó vetülete: a radikális interkulturalitás. Ennek előképét a „dél-amerikai irodalom puha multikulturalizmusára” adott, szerinte radikálisabb, s ezért általánosabb érvénnyel bíró, orientalista poszt kolonializmusban véli felfedezni. A *Gátlástalan dicshimnusz a regényhez* c. írásában¹⁶ amellet érvel, hogy a Lyotard-féle globalizáció felületi multikulturalitása mögött megbúvó interkulturális (két szomszédos kultúra konkrét, konfliktusoktól sem mentes kapcsolatából eredő) érintkezések irodalmi kezelése (kezelhetővé tétele, mint poétikai program) jelenti ma az igazi kihívást a regényírásban.

Az I(p)J-k kapcsán általam képbehozottak összefoglalásául: a ’befektetői várakozások’ kulturális (irodalmi) téren is nagyban hozzájárulnak a „piac” konstituálódásához, így a kisebbségi irodalmak diszkurzív tereinek ’önépüléséhez’ is. Az áldozat retorikája, bár uralkodó megnyilatkozási forma, kellő távlat kirajzolódásával a kisebbségi horizontokon belül sem kimozdíthatatlan középponti pozíciójából, ugyanakkor a konkurens paradigmajelöltek sem mentesek az utópikus elemektől, s a mellettük való elköteleződés vitára bocsátása során, az esetleges nyereségek mellett, a várható veszteségekkel is számolni kell.

Számvetésforgó. (Tódítsak és/vagy lódítsak?)

A szememre vethetik, hogy az általam eddig elmondottak még csak köszönő viszonyban sem állnak a vizsgálni szándékozott kisebbségi irodalomrendszerek normál irodalmi gyakorlatával. Hogy a horvátországi magyar irodalom (HO.MI) alapproblémája a szó szerint vett egzisztenciális megmaradás, a bázisát képező népesség háborút követő önreprodukciója; hogy a magyarországi szlovén irodalom (MA.SI) ágenseinek (fogyasztóinak és létrehozóinak) nyelvi identitása forog veszélyben a többségi cselekvők által az elmúlt két évszázadban erősen forszírozott nyelvi asszimiláció következtében; hogy mindkettő alig képes magából primér szépirodalmi alkotásokat kiizzadni, alrendszer-szerű működésről pedig csak igen nagy jóindulattal beszélhetünk velük kapcsolatban. A magyarországi horvátság (MA.H*) és a szlovéniai magyarság (SO.M*) sincs sokkal jobb a helyzetben, ha a debeljaki kettős értékszemléletet kívánnánk számon kérni irodalmi alrendszereiken. Az előbbi a belső nyelvi tagozódás, a három nagy horvát dialektus (ča, kaj, što) párhuzamos jelenléte és fejlődése polarizálja, miközben csak nemrég szabadult meg az anyairodalma mozgásterét is évtizedeken át behatároló IJ terhes örökségétől (ami, a JU.MI-val ellentétben, számára nem távlatot, de a negyven-ötvenes évek fordulóján inkább „korlátozó erőt” jelentett); a szlovéniai magyarság saját kistérségi (areális) többsége, a szlovén Muravidék regionális peremhelyzetében is osztozik... Ami biztató, hogy eseteikben – bár koránt sem zökkenők nélkül, hogy csak a szívemnek oly kedves magyarországi horvát folyóirat, a Riječ tevékenysé-

¹⁶ (írásban) L.: Debeljak, Aleš: *Gátlástalan dicshimnusz a regényhez*. = Labirintus 1999. 11. évf., 37. 124–127.

gének berekesztődését¹⁷ említsem – működ(get)ni látszik az irodalomrendszer. Tény, hogy cselekvők többsége a nyelvi/nemzeti önazonosság megtartójaként (mintegy belső gyarmatsorban tartva) szeretné/tudja csak működtetni a rendszert (a kisebbségi helyzet egyébként is kevésbé 'kikülönült' szociális viszonyokkal jár), a kisebbségi képviselő és a képviselői irodalom együttes erővel (differenciálatlanságukat szemléltetendő: kéz a kézben, szíámi) fogja vissza az irodalom autonómiájának megteremtésére irányuló kísérleteket, s a századfordulós modernség jegyei is olykor már lázadás számba mennek a fogyasztók és a(z) irodalompolitikai) megrendelőik értékvilágában.

Elismerem, hogy a mégannyira hangoztatott egzisztenciális elkötelezettségem ellenére is inkább látszik ez a szöveg azon akadémizmus vádjával illethetőnek, mely magának nehezen megkérdőjelezhető beszédpozíciót tulajdonítva normatív kényszerekkel igyekszik megrendszabályozni a köztes (inter-) lét számára renitensnek tetsző jelenségeit, eredeti intencióim szerint mégis inkább olyan paradigma-aspiránssá is fejleszthető tételhalmazt kívánt bevonni az általánosan vett kisebbségi irodalmak diskurzusterének éppen csak felsejlő horizontjába (EU-paradigma), amelyek az egykori JU.MI analógiájára, de kognitív rendszerként viselkedvén, annak hibáiból (beteljesületlen illetve szimulakrum jellegűnek bizonyuló várakozásaiból) tanulva, az irodalomrendszernek a kisebbségi társadalom köztes léte révén bizonyos tekintetben korlátozottan allopoietikus¹⁸ rendszeréből, másrészt a több (az anya- és többségi társadalom révén legalább két) oldali kapcsolódási lehetőségei által nagyobb kulturális játéktér szabályválasztékából merítve tudja – a maga identitásának autentikus megalkotásáról nem lemondva – tovább vinni a 'kikülönülés' éppen csak megindultnak mondható (HO.MI, MA.SI), vagy legfeljebb korai szakaszban járó (MA.HI, SO.MI) folyamatait.

Zárásként engedjek meg, hogy megosszak Önökkel egy nem egészen saját kútforrásból merített, de továbbdolgozott víziót¹⁹: Ha félreteszem az egyébként nem kis mértékben Debeljak nézetein osztozó EU-szkepticismusomat, s az integrációt mint rövid távon részleges, középtávon teljes történelmi realitást kezelem, akkor felsejlik, hogy a multikulturális Európai Unió (irodalmi) érintkezési formáinak meghatározó többsége hosszabb távon is az interkulturalitás terepén fog lezajlani, hisz a paradigma megsza-
badulni látszik a két nagy előd, az USA és (Szovjet)Oroszország szuperkulturális identitást építő, ún. 'olvasztótégely' jellegétől. Az EU-paradigma azt ígéri, hogy mindenki megtarthatja, mi több: egyenlő eséllyel építheti tovább (választott/örökölt) identitását. A világháló globalizációs érintkezéseinek „szupernyelve”, a ~~transzamerikai-angol-inva-~~
~~riáns~~ pragmatikai okokból kerül csak előtérbe az EU-n belüli hivatalos érintkezések

¹⁷ (a Riječ berekesztődése) L.: Stjepan Lukač: Riječ na raskrižju. = Riječ 1999/4. 100.

¹⁸ (korlátozott allopoiézisz) A kisebbségi társadalom – empirikus adataim szerint – még a leginkább emancipáltnak ítélt viszonyok között sem rendelkezik a társadalmiság minden ismérvével, bizonyos hatásköröket kénytelen „átengedni” a többségi társadalomnak, vagy azért mert nem tudja kiharcolni a felettük való rendelkezés jogát, vagy azért mert nem képes szűkös, kevésbé heterogén humán erőforrása révén azok ellátására alkalmas cselekvőket hadrendbe állítani. Ha egy makroközösség, bizonyos várakozásból lemond bizonyos, őt megillető társadalmi szerepek gyakorlásáról, amelyeket egyébként képes lenne ellátni, akkor azt általában nem kisebbségként teszi.

¹⁹ (nem egészen saját vízió) Az Erdélyből szintén az ~~anyairodalomba emigrált~~ Csiki Lászlótól loptam az alapot.

során²⁰. (Itt ugyan bevillan némi kétely az esélyegyenlőség illetve az önérvényesülés folyamatainak kognitív együttjárását illető empirikus tapasztalatok kapcsán.)

Allamaink révén mi is hősiiesen menetelünk a szuverenitásunk önkéntes alapon történő részleges feladásával járó integráció felé. A gazdasági beruházások mellett a kulturálisak is ennek jegyében konstruálják 'befektetői várakozásainkat'. Adjanak nekem is esélyt! Ha rám bíznák kulturális, irodalmi potenciáljukat, akkor én azt jó hozammal kecsegtető, irodalmi részvényekbe tudnám most fektetni²¹. A legnagyobb haszonnal azon ágazatok kecsegtetnek, amelyekben kis bekerülési költség mellett is nagy haszon realizálható. Az irodalom meg éppen ilyen. No de – mondják Önök – ki kíváncsi a kisebbségek irodalmaira? Ha szabad egy népiesített luhmannita bölcsességgel előrukkolnom: Jó kognitív rendszer a más kárán tanul. A térség nemzetállamainak közös érdeke, hogy a majdani, EU-s kisebbségi pozíciójukkal járó kihívásokat, előre és meglehetősen nagy pontossággal legyenek képesek modellálni. Ezzel beköszönt a kisebbségi irodalomrendszerek felértékelődésének korszaka. Hogy nevesítve mely szerzőkre lesz érdemes tenni, azt sajnos én sem tudom megmondani.

²⁰ (a hivatalos érintkezések során) „Govori državnom jezikom! (Beszélj az államnyelven!)” Ez volt anyakisebbségem irodalmi diskurzust kezdeményező szerzőjének, Szenteleky Kornél-nak az elsődleges „jugoszláv-élménye”.

²¹ (jó hozammal befektetni) Az apró betűs részben írva vagyon, hogy a nem gazdasági mutatókon alapuló részvények indexszámításait senki sem tudja garantálni. Egyes, konzervatív szakértők szerint, ezek nem mások, mint kipukkadással fenyegető léggömbök. (Önök – pontosabban az Önök várakozásai – döntik el, mekkorára fognak felfúvódni.)

ZÁGOREC CSUKA JUDIT

Januári epigramma

*Ó, ha tudnád, álmaimban
őz voltál, amely tiszta
forrás után kutatva
enyhítette szomját
és fürdés után
megtörülközött
bennem.*

Angyalod lennék

*Ha angyalod lennék,
lilára festeném az eget,
kékre az ajkad, körbe
táncolnálak, repülnék
veled szárnyak nélkül.*

*Ha angyalod lennék
angyalt szülnék neked,
hogy őrizze melegségünk,
belőlünk nőjön, erősödjön.*

*Ha angyalod lennék visszatérnék
hozzád, én lennék a kezdeted
és a végzeted, felmelegíteném
hideg kezed, újjáteremtenélek.*

Halász Albert

12.

*nem hiszem nem hiszem hogy egy pohár borba
minden belefér
hiába nézed és hiába látod és hiába ízleled
nyelved száraz marad mint napfényen csillogó üveg
szilánk kiszikkadt szinte forró*

*nem hiszem nem hiszem hogy egy pohár borba
minden belefér
ajkad érintése és rúzsod a poháron mosogatólányok
bosszúsága mint a csók
és azt firtatod miért a kételyem és hitetlenségem*

*nem hiszem nem hiszem hogy egy pohár borba
minden belefér
fekete pupillád is csak üvegesen néz át rajt
az igazság máshol keresendő
máshol mint ahol én vagyok mint a borban*

*nem hiszem nem hiszem hogy egy pohár borba
minden belefér
hiszen se tekinteted se érintésed se lehelleted
bele nem fér és az igazság is máshol
máshol mint ahol én vagyok mint pohár borban*

15.

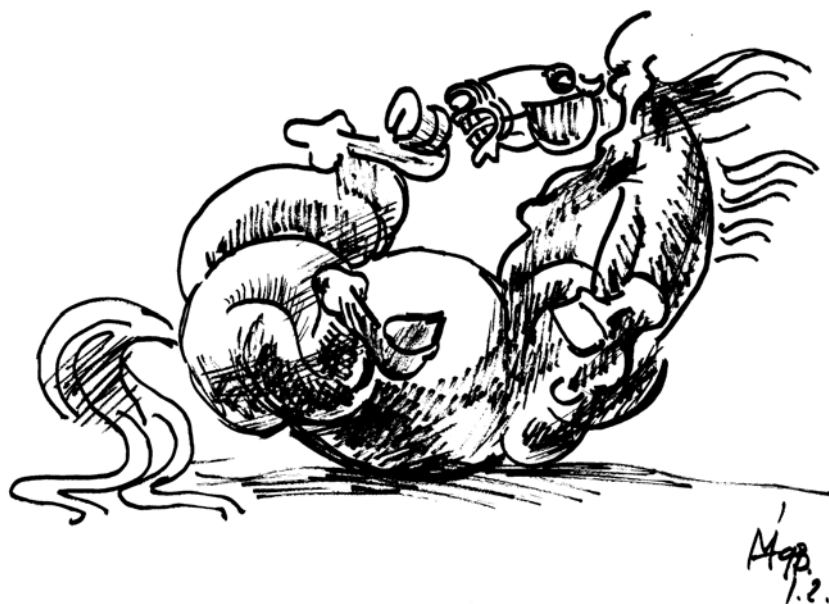
*sem bóra sem hurrikán sem hangya
a hátán sem te sem egyetlen elem
innen el nem mozdít
nyakig a földben gyökér nélkül a kikeletre várva
csupán dacból választva az éjszakát*

*és a nyomort de itthon púposodva
marhaként igával a nyakon*

*sem nem hívtak sem nem küldtek
munkára nem kérettek nem kényszerítettek
a tavasszal hűvös szellők hideg eső
nyirkos köd is jár meg éles fogú gyökérrágók
és a fejre majd csíkos krumplibogár
vaksin botladozva sajnálatra méltón
görnyedten jókora púppal – az úton*

és íme a végén egyedül a lyukba(n)

C. TOPLAK JÁNOS

Ithaka körül spirálisan

ZÁGOREC CSUKA JUDIT VERSÉRE

*Hosszú és keserves bolyongásom
Ithakába való kába
visszatévedő visszarontásom után
elvesztett cimborák helyett
elveszettek s újakra lelve
végtelennek tűnik most e DNS-örvény
e kényszerítő-variálós DNS-törvény
mely minket időnket s tetteinket
no meg a mulasztásainkat leképezi
és föltérképezi kissé
csavarintva a képen mindig
s másunkban hol megmenthet
hol meg meg nem menthet
Nauszika a szépséges idegen
phaiák boszorka anyái
s atyái szent földjén ...*

*Ha lebzselő kérők jóllakott pökhendi
tréfalármája illandó álmaimat bontja
ajtóm előtt én mégis alázatos türelemmel
várom ki az én időm, öt percem akár
vagy pünkösdi királyságom
amikor vivát kiáltanak majd
és elenyésző hőstetteimre emlékeznek
még a trójai előtti csatákból
s az azutániakból is akár
mindazok akik ma még megvetnek
s látják bennem a szálfat
semmibe véve engem, holott
csak szálkát kéne látniok ...*

*Elmúló ifjúságom száműzetésében
ha Penelopé a sebhelyek drámai
tragikus vészjósló csöndjében
félidegenként rakja közös tűzhelyünket
melyre a rózsét már én szedtem
s nem a lebzselő pökhendi kérők
csaholó barbár bandanépe
s ha mosolyom már félmosollyá
satnyult-csupaszodott akár
félidegen arcomon idegen jellé
melynek élén pusztulás satnya
csorba vásott foga rágott
drámaian kifejező
ijesztően aggasztó-mély
gond- és szenvedésárkokat
s a fegyverem-fullánkom által
halálra sebzett-kínzott
ellenem átkai szitkai által
képződött ború-baljós
halálosan végzetes árnyakat
tény és tény marad
– ha nem is ad alám felemelő
kockázatos Daidalosz-Ikarosz-szárnyakat –
végül is az a győztes
aki a porondon élve marad
hűséges ostromlott Penelopéjával ...*

(címtelenül)

*az eső esik
az alvó alszik
az éber éberebben
ébred éberségére
elmereng mindenben
és a semmin*

*most épp semmit
 volna tenni jó
 és jót aludni
 de ő tesz-vesz
 és mond mindenfélét
 csakazértis
 hogy semmittevással
 és semmitmondással
 ne vádolhassa őt senki
 s ne vádolhassa önmagát
 Ember és Isten,
 múlt, jelen, s utókor előtt ...*

Politikai ...

*ne fetrengj ágyadban hiába!
 ágyadban hiába
 ne fetrengjen a szó,
 a gondolat, az undor,
 iszony, utálat!
 POLITIKAI ÁLLAT VAGY,
 ezt ne feledd!
 bármit is halandzsálsz,
 utad politikai
 polisz-politikai
 tikkadt tikod tikjai
 állataid állatai
 állati állatod állatai
 a farkad vége
 gerinced vége
 meg az eszed tokja
 egészen a zsigeredig
 mindes mindened
 mindes mindenestül
 POLITIKAI*

BALAZSEK DÁNIEL

Röpke halállal

I.

*Röpke halállal csitulnak el a
gyermek s hallgat el a lepkék mozgása,
akár a senkinek sem fontos délutáni
álmok, egy perccel ébredés előtt.*

II.

*A szelek is visszatartják fölöttünk
lélegzetüket egy pillanatra.*

III.

*S utána: a holdfény hideg
türelme arcokon, tavak mozdulatlan
vize, folyókák csöndje, az égből
a kémények torkába lógó füstök.*

IV.

*Mégis: nyugtalan esők utaznak a
testeken keresztül már hetek óta.*

Ima

*Bányászok szívéből
kimeredő szikla
eléri az eget*

Röviden

„Boldogok az alázatosak”
(Hegy Beszéd)

*Amit Isten ad,
lehajolhatsz magadhoz.
Amit ember,
keserű a csont alatt.*

OROSZ LÁSZLÓ

Kecskeméti diákévek

Greza Ferenc évjárata rögzös úton járta végig diákpályáját. Már háborúban állt az ország, amikor beiratkoztak a gimnáziumba, 1944–45 eseményei sokuk iskolázását félbeszakították, akik egyházi iskola növendékei voltak, azoknak az államosítással szokatlan körülményekhez kellett alkalmazkodniuk, akik érettségi után egyetemen kívántak továbbtanulni, származás szerinti rostával találták szembe magukat.

Greza Ferencet, a kiskunmajsai parasztgazda család fiát, mint egy vele készült interjúban (Tiszatáj 1969, 11. sz.) emlékezett rá, „hihetetlenül szívós szülői ambíció” juttatta 1942 őszén a kecskeméti piarista gimnáziumba. Az iskola épületét akkor foglalta le a katonaság. A tanítás ettől fogva a református gimnáziumban folyt, 40 percre szűkített órákban, a hét egyik felében délelőtt, a másikban délután. 1944-ben, amikor másodikok voltak, a német megszállás miatt március végén befejeződött a tanítás. A katonák igénybe vették a református gimnázium épületét is. Ősszel a kecskeméti iskolákban csak az évnitőt tarthatták meg, októberben elrendelték a város kiürítését, a hónap végén a szovjet csapatok megszállták Kecskemétet. Az élet csak lassan indult újra. November második felében a négy helybeli gimnázium előkerült tanulóit néhány helyben maradt és visszatért tanár összevont osztályokba kezdte oktatni az angolkisasszonyok gimnáziumának épületében, majd miután azt is igénybe vette a katonaság, magánházakban. Csak májusra növekedett meg annyira a tanulók és a tanárok száma, hogy az alsó tagozaton már külön fiú- és leányosztályokat lehetett kialakítani. Ekkorra visszakapták az angolkisasszonyok gimnáziumának épületét.

Az az osztály, amelybe Greza Ferenc járt, 1942-ben 67-es létszámmal kezdte a tanulmányait, 1944–45-ben 35-en fejezték be közülük a harmadikat, közös osztályban 19 református gimnazistával. A következő évtől a piarista gimnázium újra önállóan működött: az 1942-es első osztály létszáma ekkor, negyedikben elérte a 60-at, kiegészülve később visszatért, évvessztes tanulókkal. A tanítás szűkös körülmények között, a rendházban folyt, gimnáziumuk épületét a piaristák csak 1947-ben kapták vissza.

A következő évben az államosítás nemcsak azzal járt, hogy a szerzetes tanárokat világiak (köztük többen reformátusok) váltották fel, azzal is, hogy a matematika, fizika, kémia, biológia szakos állások betöltetlenül maradtak: ezeket a tárgyakat a szintén államosított református gimnázium óraadóul megnyert tanárai tanították. 1949-ben egyesítették a két gimnáziumot. Párhuzamos osztályokat szerveztek, s ezekben, hogy nyoma se maradjon a korábbi különállásnak, vegyesen helyeztek el volt piarista meg volt református gimnáziumi tanulókat.

1948 szeptemberében, az államosítást követően kerültem kezdő tanárként a volt piarista gimnáziumba. Greza Ferencék osztályának főnöke, magyar- és latintanára lettem. Nemigen mértem fel akkor, milyen zavaros esztendő állnak a gondjaimra bízott osztály tanulói mögött. Azt hiszem, azért sem, mert sok tekintetben hasonlóan zavaros volt az én egyetemi pályafutásom is, különösen az 1944–45-ös esztendő. Természetesnek tartottam, hogy mint ahogy nekem, nekik is sikerült megbirkózniuk a mostoha történelem által okozott nehézségekkel. Nem csalódtam. Az osztálynak meglepően jó

volt a felkészültsége, s igen élénknek bizonyult az érdeklődése. Tudásukat később szeretettel emlegetett piarista tanáraik alapozták meg, érdeklődésüket, amelyhez hasonló hosszú tanári pályám során is ritkán tapasztaltam, egyrészt bizonyára az keltette, hogy többre volt igényük, mint amennyit a zaklatott években kaphattak, másrészt talán az is, hogy új tanáraiktól újfajta ismeretek közvetítését remélték.

Életkorban közel álltunk hozzájuk. Hat-hét évvel voltam idősebb a tanítványaimnál, pályakezdő tanárnő, majd tanár tanította a történelmet is, a matematika és fizika tanára sem volt több harmincévesnél. Magyaróráim oldott hangulatához hozzájárult, hogy tantervet, tankönyvet (ha volt egyáltalán) félretéve azzal foglalkoztam, ami engem érdekelt, s amivel épp ezért érdeklődést tudtam kelteni. Inkább ösztönösen, mint tudatosan követve alkalmazkodtam Németh László pedagógiájának egyik, később Grezsa Ferencről is idézett gondolatához: „A merev, rögzített tanterv azért ellenszenves, mert tanmenet-lebonyolítássá teszi a tanítást. Márpedig a tanítás olyan, mint a verselés, a legjobb rímet mindig az alkalom, az elcsípett véletlen adja.” Szabályszerű feleltetés nem volt (arra sajnáltam, sajnáltuk az időt), dolgozatok, írásbeli házi feladatok és hozzászólások meg az értő figyelem nehezen meghatározható, mégis jól észlelhető megnyilatkozásai alapján osztályoztam, mégpedig hét jeggyel, mert akkor az volt az előírás. Magyarból is, latinból is hét tanuló kapott hetest, vagyis kitűnőt. Grezsa Ferenc – hogy most már személy szerint róla szóljak – mind a két tárgyból kitűnőt kapott, általános tanulmányi eredménye is kitűnő volt, akárcsak az előző években.

Nem volt gyakori hozzászóló, s főként nem volt bőbeszédű. Megnyilatkozásainak tartalmassága, lényegét látó és megfogalmazó magvassága miatt figyeltem fel rá már az első irodalomórákon. Széles körű érdeklődését nem az iskolában, hanem a diákközhelyen ismerhettem meg: bentlakó volt, én meg másodállásban nevelőtanár. Az iskola megmaradt könyvtára igen szegényes volt, a városi könyvtárból nehezen lehetett könyvet kölcsönözni, olvasóterme nem is volt. Feri – hadd emlegetsem ezentúl így – hamarosan fölfedezte, hogy az én akkor még csak százegynéhány kötetnyi könyvtáram, amely ott volt a szobámban, főképp az őt különösen érdeklő újabb magyar irodalmat tartalmazza: a nyugatosokat, Szabó Dezsőt, Németh Lászlót, Illyést és folyóiratokat, köztük hiánytalanul az 1946-ban újraindult Választ. Az imént már idézett interjúban meg azokban a vele folytatott beszélgetésekben, amelyek a Magyar Ifjúságban (1969. nov. 21.) és a Csongrád Megyei Hírlapban (1975. nov. 2., 1988. ápr. 16.) jelentek meg, a kecskeméti gimnázium magyarórái mellett a kezébe kapott Választ emelte ki az irodalom, irodalomtörténet és főként Németh László iránti érdeklődésének elindítójaként. Egyéb tőlem kapott olvasmányai közt a Lúdas Máttyás Füzeteket is említette, ezeken bizonyára Szabó Dezső *Az egész látóhatár* című gyűjteménye értendő, nekem az volt meg. Valószínűnek tartom, hogy Németh László tanulmánykötetit, *A minőség forradalmát*, a *Kisebbségbent*, *Az értelmiség hivatását* is a kezébe adtam, ezeket talán azért nem említette, mert tartott tőle, hogy árthat ezzel 1956 után meghurcolt volt tanárának.

Olvasni jobban szeretett, mint beszélni az olvasmányairól. Ez a tulajdonsága megmaradt; a Tiszatájban megjelent interjúból idézem: „Olvasni nagyon szeretek, de írni nem.” Csak egy-két tömör megjegyzése árulta el, hogy jól érti, amit olvas. Az értő olvasás, az olvasottak megemésztése adta az alapot és a fedezetet gimnazista korában kitűnő dolgozataihoz, később tanulmányaihoz, könyveihez. Azt hiszem, magáról is vallott, amikor ezt írta az egyetemista Juhász Gyuláról: „parttalan tanulási kedve egy életre s egy életműre elég ismeretet és példát gyűjtött magába”. (*Juhász Gyula egyetemi évei*, 1964, 79.)

A Válaszból megismerhette az akkori magyar irodalom legjavát, név szerint Szabó Lőrincet, Németh Lászlót és Illyés Gyulát emelte ki, az utóbbiról megjegyezve: „akkor különösen közel állt hozzám”. (Csongrád Megyei Hírlap 1988. ápr. 16.) Azt hiszem, *Egy falu Franciaországban* című írása kelthette fel a majsai gazdálkodó fiának a figyelmét.

Németh Lászlóról írt első könyvének a fülszövegében „lelkesítő kamaszkori élmény”-nek nevezte a hozzá oly közel került író műveivel való első találkozását a Válaszban. Életművét meghatározó, egész élete munkásságának irányt szabó találkozás volt ez, noha bizonyos, hogy a Kecskeméten elvetett mag Vásárhelyen kelt ki és szök-kent szárba.

Az 1949–50-es tanévben, amikor VII. osztályom VIII. helyett IV.-ként folytatta a tanulmányait, s tanulóinak csaknem a fele kicserélődött a volt református gimnáziummal való, már említett egyesítés következtében, Ferivel, ámbár ő az én osztályomban maradt, lazult a kapcsolatom. Ő az akkor már kollégiumnak nevezett diákotthon lakója volt továbbra is, ott is új társak közé került; engem felmentettek – kérésemre – a nevelőtanárság alól, majd szakfelügyelettel is megbíztak. Jószerivel már csak az órákon találkoztunk. Csak hallottam róla, hogy a kollégiumban az értelmesebb fiúk számára szemináriumot szerveztek a marxizmus tanulmányozására. Feri természetesen nem maradhatott ki ebből, hasznát is vehette a marxi tanok alaposabb megismerésének például a marxi meg a Németh László-i szocializmus összevetésekor.

Megsűrűsödtek ebben az időben a fordulat évének az iskolát is érintő baljós következményei. Megszüntették a hitoktatást, aki templomba járt, a klerikális reakció híveként bélyegezték meg. Leváltották és elhelyezték Kecskemétről a diákotthon igen művelt és közkedvelt igazgatóját, ahogy rebesgették, úri modora miatt. Ami pedig az osztályomat legsúlyosabban érintette: egyik legjobb tanulóját néhány nappal az írásbeli érettségi előtt miniszteri rendelettel kizárták az iskolából. Sem osztályfőnöke, sem az igazgató véleményére nem voltak kíváncsiak, a kizárás oka nem szerepelt a miniszteri leiratban. Görgög katolikus hitét nyíltan vállalta, emiatt jelenthették fel. Ki és hol, nem derült ki.

Az Új magyar irodalmi lexikon szerint Grezsa Ferenc 1952-ben érettségizett. Új kiadásában kijavítottam a téves adatot. Az okozhatta a tévedést, hogy a kitűnően érett diákot csak 1952-ben vették fel a szegedi egyetem bölcsészkarára. Édesapja, úgy tudom, kuláklístára került, ezért kellett két évig várakoznia. Erről a két évről sohasem beszélt. Nem szívesen emlékezett rá.

Azról azonban már örömmel értesültem, hogy az egyetemen hamarosan fölfigyeltek az átlagost messze meghaladó tehetségére. Köztünk, leveleinek tanúsága szerint, Németh László iránti érdeklődése további kapcsolatot eredményezett. Elkérte az iskolánk könyvtárában 1970 októberében Németh László és a diákok között lefolyt beszélgetés szövegét, érdeklődött a Tanú írója és nyomdájának igazgatója, Tóth László kapcsolatának Kecskeméten föllelhető dokumentumai iránt. Rendre megküldte Németh Lászlóról írott könyveit, meleg hangú dedikációkkal, „hálás emlékezéssel az indíttatásokra”. Diákkorának a városában több előadást tartott, az utolsót néhány hónappal halála előtt.

Tanároknak jólesik olyan tanítványukra gondolni, akire felfigyeltek, s aki megismert képességeit élete során gazdag eredménnyel bontakoztatta ki. Grezsa Ferenc ilyen tanítványa volt iskolájának, a kecskeméti piarista gimnáziumnak, ilyen tanítványom volt pályán kezdetén nekem is. A jóleső érzést csak az árnyékolja be, hogy az így is gazdag életmű kiteljesedését megakadályozta a korai halál.

IMRE MIHÁLY

Az eklézsiaépítő emlékezete

GREZSA FERENC 70. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Az emléket az emlékező hívja elő a magában, magunkban rejtőzködő múltból, ezért toladodik oda emlékező személyiségünk még akkor is, ha másra akarjuk irányítani a múltidézés megvilágító fénycsóvját, ezt a nehezen érthető emberi képességünket. Magam sem tudok ettől a képességünktől és korlátunktól szabadulni, hiszen valamennyien élvezzük ennek szabadságát és szenvedjük megkötöző rabságát, ezért is rugaszkodunk neki most többen, hogy a magunk emlékezetét összegezzük, amikor Grezsa Ferenc 70. születésnapjára emlékezünk. Ezért szükségképpen saját évtizedeimből kell föl kutatni mindazokat, amelyek a régi idők lenyomataként bennem élnek, itt elmondva azonban a közös múltidézés szertartásában egymásnak adjuk át a sokunk tudatában szétszotatott régvolt idő egyénien értelmezett töredékeit; ugyanakkor az emlékidézés rejtett szellemi kémiaja az önismeret titkos területeire is von, kényszerít bennünket. Hiszen időbeli létezésünk paradoxonja az örökösen tova futó jelen széttekintő, önértelmező kilátópontjáról megpróbál bennünket szembesíteni a „volt” korábbi eseményeivel, történéseivel, általa megközelítően értelmezhető egészként szemlélni a folyamatosan elfutó jelen mégiscsak összefüggőnek látszó tüneteit, amelyek számunkra létezésünk értelmét sugallják. Múlthoz kötöttségünk tudata azonban nem a lebeklyózotttságot jelenti, hanem a tágasságot és gazdagságot, az emlékezés kitágítja személyiségünk dimenzióit, énünk régebbi rétegei válhatnak újra földúsultán hozzáférhetővé, szembesülhetnek egymással, ennek híján csak a gyáva, igénytelen, egydimenziós kényelmesség menekül-kapaszkodik a jelenbe, hogy feloldozza önmagát korábbi életének összefüggésrendszeréből, hiszen a morális felelősség fékje és ösztönzője, *a jó és rossz tudata sem értelmezheti önmagát a múlt nélkül*; érvényes ez individuális, de közösségi életünkre egyaránt. Számomra mindennek kezdőpontja 1970 júniusának az a napja, amikor irodájában fogadott az akkori Bethlen Gábor Gimnázium igazgatója Ilia Mihály ajánlásával és köszöntött, mint a gimnázium frissen kinevezett, pályakezdő tanárát. A nevét természetesen ismertem – bár nem ennek az iskolának voltam diákja –, a szegedi bölcsészkaron Ilia Mihály és Csetri Lajos gyakran emlegették dicsőően a tudóstanárt, Juhász Gyula kutatásait; tudtam, hogy részese volt a kritikai kiadásnak, recenzióit-tanulmányait folyóiratokban olvashattam.

Életutam alakulásában a Gondviselésnek valóban különleges ajándéka volt, hogy pályakezdő tanárként 1970-ben ebbe a gimnáziumba kerültem. Szellemi arculatom formálódásában, értelmiségi tudatom kialakulásában meghatározó szerepe volt az akkori – vagy kevéssel korábbi – tantestületnek: Sipka Sándornak, Láng Istvánnak, Sipka Sándornénak, Imolya Imrének, Balogh Imrének, Szabó Imrének, Blazovich Lászlónak, Varsányi Péternek, Jávör Györgynek, Szappanos Jánosnénak, Krékits Józsefnek, Steiner Bélának, – és Grezsa Ferenc igazgatónak. Körükben arra is ráéreztem, hogy e falak között született meg a XVIII. század legelejétől folyamatosan a „genius loci” évszázadok erőfeszítéseként és ott formálódott a Debrecenből érkező rektorok, lelke-

szek: Szőnyi Benjámin, Szikszay Benjámin, Imre Sándor, Garzó Imre, Kovács Ferenc, Futó Mihály, majd Szathmáry Lajosék és a „Cseresnyés” munkálkodásában s az egészet a nemzeti irodalom magasába emelő Németh László életművében. Rádöbbsentem, fölismertem, hogy ez az iskola valóban – pars pro totoként – a nemzeti protestáns, s az európai kultúra meggyőző kapcsolatrendszerében élt évszázadok óta. A távoli és a közeli múltból sokakat megérintett ez az érosz, generációk egymásutánjának láncá követhetnek a sorban egymást szakadatlanul megújítva és megőrizve, még érezzük s a legfiatalabbak is érezhették Farkas Lajos és Mónus Pista bácsi kézmelegét, a „Classis fidelissima” sorspéldázatát. Szenvedélyesen élt bennem mindezen értékek vállalásának, fölmutatásának a vágya, s ehhez szerencsémre mindvégig biztatást és támogatást kaptam Grezsa Ferenc iskolatörténeti jelentőségű munkálkodásának időszakában.

Visszatekintve vásárhelyi tanárságára és az igazgatói évekre, egyre nyilvánvalóbbá válik számomra, hogy benne a legerősebben ható szókratészi főné daimonion mindinkább Németh Lászlóként, az ő életművéként jelent meg. Ha intellektuális útját afféle reneszánsz neoplatonikus módon akarnám leírni, klasszikus ívű ascensió bontakozik ki előttünk, a mind teljesebb hozzá való felemelkedés folyamata, ami azonban nem az önfeladás állapotába ragadja gondolkodóként személyiségét, ellenkezőleg: legteljesebben az idea mind tökéletesebb ismerete, szemlélete szabadítja föl önnön képességei optimumát. Mélységesen platonikus alkat ebben, vagy ha úgy tetszik: neoplatonikus, nála azonban nem valami furor divinus (isten szünet, vagy elragadtatás) adja a rendkívüli, nyomozhatatlan energiát, netán evilági üdvözítő hatalmat, hanem megfogható nagy tehetségének arányos szellemi fejlődése, a legfőbb ideák értékeinek felismerése és az elérésükért folytatott küzdelem erkölcsi vállalása. Életútjának egyik legmegragadóbb lényege a Bildung, a fejlődés fokozataiban való szakadatlan emelkedés, mindez úgy zajlott, hogy az egyes szakaszok nem az előzők megtagadásának áldozatával vagy éppen áldozatából születtek. Ezért nem volt sohasem egymástól elhagyottan, reménytelenül messze a kiskunmajsai szülői ház és a szegedi professzori katedra, vagy a vásárhelyi magyarártól és magyar dolgozattól az akadémiai doktori babér. Platonikus módon haladt a fölfelé vezető fokokon, ahogyan ehhez hasonlóan vélekedtek a 17. századi puritánok, amikor az embernek Istenhez vezető pályáján a *scala salutis*-ről, az üdvösség lépcsőjéről beszéltek. Ennek az üdvútnak azonban minden lépcsőfoka ugyanúgy értékes, hiszen mindegyik alulról vezet felfelé s az emelkedéshez, feljutáshoz mindegyik kihagyhatatlan, mindegyik lépcsőfok végén ott áll az üdvígérlet. Ennek az üdvútnak volt egyik meghatározó szakasza és színtere a vásárhelyi Gimnázium. Grezsa Ferenc önértelmezésének és világértelmezésének, lételméletének és ismeretelméletének alapfogalmait, összefüggés-rendszereit a Németh László-i életműben fedezte fel mind teljesebben. Értelmiségi, tanári önmeghatározásának folyamata, értelmezett feladatai, hivatástudata is ide vezethető vissza. Nagyobb időbeli távolság ezeket a feltevéseket később pontosan bizonyíthatja.

Vásárhelyre kerülve talán éppen azt a paradoxont kellett átélnie, hogy Németh László műveit ismerve már volt egy olvasmányvíziója mindarról a tárgyi és embervilágról, amelyek most napi valóságként vették körül a gimnáziumban, de máshol is mindenütt, ahol a művek teremtett világa valóságként köszönt vissza rá. Fikció és valóság különleges erőterébe, egymást tükröző játékába került, az irodalmár tanárként-igazgatóként abba a kivételes helyzetbe jutott, hogy a regényfigurák mellette ültek a tanári szoba pamlagján, velük értelmezhetette, elemezhetette azt a múltat, amelyről a regényben már olvasott. Immáron maga is Csomorkány városába érkezve járhatott

Tarjánban, lakott az Égetőék házában a Bercsényi utcán, amelynek végén ott magasodott az *Égető Eszter*-ben velenceiesnek látott Ujtemplom. Tanárként az írói modell emberei kollégákká váltak, erényeikkel-hibáikkal, némelyikük szeretetteljes csomorkányizmusával, az iskola ottani szellemi-spirituális utópiája tárgyi valósággá vált épületével, napi küzdelmeivel, a hétköznapi aprómunkájával együtt. Ugy látom, a benne különlegesen szuggesztíven élő Németh László-i világ valóságértelmezői funkcióként működött. Egyik legértékesebb iskolavezetői tulajdonsága éppen az volt, hogy ezt az irodalomból származó utópikus ideálvilágot nem doktrinér módon, a valóság ellenében értelmezte, amely a valóság fölött lebegve lemondott volna az emberközelségről, nem keverte össze az esendő valósággal, ellenkezőleg: nagy empátiával kereste e modellül szolgáló világ valóságos törvényszerűségeit, megérteni akarta embereinek viselkedésformáit. Valóságos antropológiai modellkísérlet, pszichológiai műhelytanulmány volt azt figyelni szűkebb és tágabb környezetében, hogyan felel meg, vagy tér el a modell személyisége irodalmi képmásától. Tanári ösztönei és tudatossága környezetének minél otthonosabb alakítását diktálták. Közülük kerültek ki legjobb kollégái, barátai, a modell életszerű környezetébe maga is harmonikusan beilleszkedett. Izgatta a fordított út is: a műalkotás teremtetett világa honnan származott, az írói laterna magának mi volt az alapja? Nem ábrándította ki az így fellelt valóság, nem hárította el finnyásan, mert megkapta vele az élet vegetációs gazdagságát, sokdimenziós szövedékét az őt is behálózó, körülvevő érzelmekkel, az erkölcsi kötődések szilárduló szerkezetével és a megtartó szeretettel. *Ideák nélkül nem élhető a világ, a valóság nélkül pedig lehetetlen*, a kettő között pedig csak kell lennie egy szoros kapunak és keskeny útnak. Az iskola kedvez a platonikus alkatoknak, hiszen mindig a valóság fölé tervez, magasabbra. Igazgatóként azonban hiába időzött volna csak kedves ideái között, nem tévedhetett el, iskoláját nem vihette a valóság süppedékes ingoványaiba; pillantásának követnie kellett az eligazító jelzőfényeket csakúgy, mint a következő lépés biztos helyét. Az iskola nemcsak mint ideáltermő kísérleti telep izgatta, de tisztában volt a működéséhez szükséges nagyon is valóságos társadalmi dimenziók, anyagi és erőviszonyok működési sajátosságaival, a körülötte lévő társadalom közegellenállásával, szűkítő korlátozásaival és kemény tilalmaival. Tudta, hogy szaktantermeket kell működtetni szertárakkal, nyelvi laborokkal, tagozatokat létrehozni a még sikeresebb felvételi átlagokért, tanulmányi és sportversenyeket nyerni, hogy diákjaink eredményesebbek lehessenek a felvételi vizsgákon úgy, hogy mindeközben megszerzik az életkoruk szerint nekik fontos kulturális üdvértékeket, hiszen valamilyen mértékben mindannyian alkalmassá válunk a scala salutis lépcsőfokain való haladásra. Amikor megérkezett tanárként az egykori tófenék fölött magasodó gimnáziumba, utóbb annak igazgatójaként, kezdettől vallotta és vállalta: *Locus genium habet* – a helynek van szelleme. Ezt azonban úgy fogadta el, hogy a *genius loci* sohasem lehet azonos a tehetség, feladatvállalás önkorlátozásával, a szemhatároknak a körtöltés magasságához való igazításával, de nem is jelenti a hely szellemének felvállalása az értelmiséghez méltatlan, megalázó megalkuvást.

Tudta, hogy mindazt meg kell tanulnia a Bethlen Gábor Gimnázium történetéből-értéktrendjéből tanárként-igazgatóként, amit az elődök fölhalmoztak, később Németh László onnan kihüvelyezett, ahogyan ő értelmezte gondolkozóként és íróként vásárhelyi létét-tanárságát. Az évtizedek távolából visszatekintve jól kirajzolódik e folyamat íve. Saját értelmiségi szereptudatát korán formálta tudományos munkája, kutatásai során alaposan megismerte a 20. századi intellektuális-etikai-művészetelméleti rendszereket. Számomra úgy tűnik azonban, hogy mindez a szellemi potenciál – a műveltség és

tudományos munka – a vásárhelyi iskola és milió vegykonyhájában távlatos kultúra dimenziójává bővült, e paideia folyamatában a legjobb tanítvánnyá lett, hogy majd a legjobb tanárrá lehessen. Az olyan nagy múltú iskolák, mint a Bethlen Gábor Református Gimnázium nem csak a jelen idődimenziójában léteznek, nem azonosak a napnyi jelennek. Természetesen a mindig aktuális jelenben történnek a meghatározó fejlemények, többek között ez a jelen értelmezi (vagy értelmezheti rosszul, tévesen) önnön múltjához fűződő kapcsolatrendszerét, identitását. Ha végigsétálunk az udvaron a könyvtár falánál lévő sírkövek és római szarkofágok előtt, a gimnázium földszinti és emeleti folyosóin a pantheon domborművei között, átbúvároljuk a könyvtár köteteit és igazán értjük, tudjuk e szobor-arcok, kövek és könyvek iskolához kötődő szellemi kapcsolatrendszerének példátlanul gazdag szövedékét, akkor múlt és jelen egymást tudja értelmezni és táplálni. A mindenkori jelen ezen az éltető kapilláris rendszeren keresztül táplálkozik: ha nem ismerik hozzáértően, vagy nem ápolják, kárt tesznek benne tudatlanságból, esetleg szándékosan összerombolják, akkor vele nemcsak a jelen sújtják, de a múltat megcsönkítva a jövő is jóvátehetetlen kárt szenvedhet. Az iskola mindenkori vezetése nemcsak az éppen most ott tanulóknak, de ennek a – bankok trezorjainál gazdagabb és biztonságosabb, kifoszthatatlan és elfogyhatatlan – szellemi-erkölcsi tőkének, háttérnek is felelősséggel tartozik.

1972-ben a Gimnázium alapításának 250. évfordulóját ünnepelte, Grezsa Ferenc iskolaépítő működésének csúcsaként őrződött meg az ezt átélők tudatában. Az ünnepségsorozat szinte sűrítette iskolateremtő tehetségének valamennyi lehetséges erényét, esszenciaként jellemezte-tömörítette értékrendjét, iskolavezetői stratégiai elgondolásait. Minden tekintetben felnőtt a rendkívüli feladathoz, de magával emelte a tantestületet is, ösztönzött és lelkesített. A rábízott szellemi örökséget ritka érzéssel ismerte föl s a hagyományszűkítő korszakban mindent megtett a lehető legteljesebb értékőrzés érdekében. A jubileum eleve a múlt értelmezésére vállalkozik, a jelennek hozzá való viszonyát határozza meg. Egy hazug hagyományokat ránk tukmáló korban ritka érzéssel ismerte föl az igazi értékteremtő hagyomány jelentőségét. Az iskola múltját is a lehető legtágabb, legszélesebb módon értelmezte. Ebben igen fontos volt, hogy a közelmúlt, a huszadik századi elődök éppúgy a becsültnivaló múlt részesei voltak, mint a már történelemmé távolodott korábbi időszakok. Ezért igyekezett szorosan az iskolához kötni a tanyai Tanulók Otthonának élő, ragaszkodó egykori tanulóit éppúgy, mint a református főgimnázium korábbi jeles tanári személyiségeit. Éppúgy díszvendég és barát volt Szathmáry Lajos, Tószegi Péter, Dezső Imre, amint Mátyás Sándor vagy Sipka Sándor és Tálasi István, Katona Imre és Tárkány Szűcs Ernő.

Tudta, hogy a hagyomány rendkívül szélesen értelmezendő. Részese ennek az iskola szorosabban vett története tárgyi valóságával, falaival, tantermeivel intellektuális és spirituális örökségével. Ezt a tárgyi valóságot kellett ápolni, gyarapítani. Udvarát díszkúttal bővítette, fákkal parkszerűvé varázsolta, úgy, hogy ebbe az együttesbe szervesen illeszkedtek az egykori Brigetioból származó ünnepélyes római szarkofágok, ol-tárkövek magas kultúrát, majd két évezrednyi múltat hordozó komor, ünnepélyessége, – itt a távoli Barbaricumban. Sokszor beszélt a második emeleti folyosón az Ógimnázium irányába nézve arról, hogy igazi távlati iskolafejlesztői programját az teljesítené be, ha valamikor visszakaphatná a Gimnázium az ősi skólát, az Ógimnáziumot, amelynek romló földszintjén akkor ócska nyomdagépek zakatoltak. Szívmelengető látvány a szorosan egymáshoz tartozó két épület zárt négyszöge, a klasszicista Ógimnázium fegyelmezett, puritán architektúrája, a quadratura másik oldalán pedig

a Sándy Gyula tervezte milleniumi eklektikus iskolaház tornyos-kapuzatos-pártás szolid előkelősége. A dísztermet a régi iskolába tervezte, a Kossuth-tér felől az emeletre, a nagy ablakok mögötti díszesebb, kiugró épületrészbe. Ugyanide szánta a gazdag természetrajzi gyűjtemények egy részének áthelyezését is, itt méltóbb körülmények közé kerültek volna a második emeleti zsúfoltságból Bodnár Bertalan féltett kincsei; tulajdonképpen iskolatörténeti múzeum megvalósításának távlati célja lebegett a szeme előtt, az önmagát értelmező múlt-hagyomány intézményesült formájában. Éppúgy, ahogyan az látható Sárospatakon és Debrecenben, vagy a távolabbi Nagyenyeden, a legősibb református iskolakollégiumokban.

Tudatosan törekedett arra, hogy a Gimnázium *a város meghatározó kulturális intézménye* legyen klasszikus küldetésének betöltése mellett. Az iskola szerepkörét az egész kultúra összefüggésrendszerében értelmezte, amelynek vannak szintjei a városban és azon is túl. A messzebb vezető szálak ugyancsak az iskola értékrendjének mentén rajzolódnak ki, hiszen megszemélyesítői-hordozói a volt tanítványok, tanárok, szellemi-erkölcsi kapcsolatrendszerük dús szövődéke. Fáradhatatlanul munkálkodott a kapcsolatrendszer ápolásán, fenntartásán, amelynek éppúgy részesei voltak színészek, mint a művészvilág legkülönfélébb tagjai. Sikerült tartósan az iskolához kötnie a vásárhelyi képzőművészek néhány alkotóját, de Szabó Iván pedig az eleven budapesti kapcsolatok fenntartója volt főiskolásainak rendszeres vásárhelyi táboroztatásával. Ők alkotják a Gimnázium aulájában, folyosóin szaporodó bronz, márvány, vagy terrakotta domborműveket, plasztikákat, amelyek a gimnáziumhoz vagy a városhoz tartozó-kötődő szellemi élet kiválóságainak állítanak emléket, lesznek meggyökeresedő kultuszok őrhelyei, oltárkövei. Még ahhoz is volt empátiája és türelme, hogy a sebzett lelkű, sok helyről elvadult és elvadított Kajári Gyulát megnyerje, Németh László rajongását felhasználva a terápia eszközének, amely újra önbecsülést és nyugalmat adott e szeretve-tagadva vásárhelyi, háborgó életű nagy, exuláns művész számára. Hosszú, közös munkával készítették el 1971-ben a Gimnáziumban a Németh-életművet bemutató, gazdag képzőművészeti installációval, önálló képzőművészeti alkotásokkal dúsitott kiállítást. Fontos lépés volt ez, hiszen a sok részletében visszaszorított életmű – különleges kéziratritkaságok mellett – szinte teljességében jelent meg a kiállítás tárlóiban, köztük az akkor még tilalmazottak is a látogató szemei elé kerültek. Mindenképpen egyik kezdeményezője volt az életmű megújító értékelésének, Vásárhely ezzel messze megelőzte az országos folyamatokat, sőt annak az élére állt. Az 1970-es évek elején – visszatekintve ez már egészen világosan látszik – Grezsa Ferenc a gimnázium menedékéből és szellemi szigetéről a Németh László-kutatás és kultusz olyan új szakaszát kezdeményezte, amelyhez csak utóbb csatlakoznak országos szervezetek és tudományosságunk képviselői. E vásárhelyi pantheon újabb és újabb darabjainak avatása hosszú időn keresztül egyben a Vásárhelyei Hetek rendezvénysorozatának nyitányát is jelentette, mintegy jelképezve a Gimnázium kiemelt városi kulturális rangját, vezető, kezdeményező fontosságát.

Igazgatóságának korszaka abban is kiugrónak nevezhető, hogy *kiváló tantestülettel oszthatta meg iskolaépítő terveit*. Maga olyan meggyőző mértékben volt vállalt értékeinek elkötelezett kisugárzója, cselekvője és hirdetője, hogy képes volt környezetét magával ragadni és ösztönözni. Az iskola történetének egyik legszerencsésebb korszakát élte, tantestülete roppant gazdagon tagolt: jelen volt a generációk teljessége, amelyben fontos mintaadó szerepet játszottak a református hagyományban mélyen gyökerező idősebbek, mint Sipka Sándorné, Láng István, Szappanos Jánosné, Szabó Imre, Imolya

Imre. Igazgatói koncepciójának mindig érvényesülő krédója volt a generációk természetes folyamatosságában érvényesíteni a legtagabban értelmezett kulturális- szakmai tapasztalatok tudatos kontinuitását. Ha látta valakinél a hajlamban a felszítható szellemi affinitást és bontakozó ambíciót, bátorította és segítette. Tudóstanári példájával maga volt a követnivaló, amint ő maga is követni akarta az előtte járókat: Tálasi István, Otrokocsi Nagy Gábort vagy még régebbről Imre Sándort. Egyedülálló módon rangos szellemi alkotóműhelyt szeretett volna maga körül látni a gimnáziumban s mindent meg is tett ennek érdekében. Kollégáit ebben nem vetélytársnak tekintette kicsinyes féltékeny irigységgel, hanem szövetségesnek, szerzőtársnak. Kutatási irányt, témákat javasolt, publikációs tanácsot és segítséget adott. Rajongó könyvtárlakóként abban a különleges kegyben részesültem, hogy Imolya Imre bizalmával, igazgatói hozzájárulással egyedül bejuthattam a lelakatolt bibliothéka ajtóinak mögé. Akkoriban kerültek elő az Olümposzról Benei József megyei iratai, benne Széchenyi István és Csernovics Péter leveleivel, irataival, hatalmas forrástömeg a reformkor és szabadságharc korszakára vonatkozóan. Dolgozd fel! – kapta a javaslatot Varsányi Péter István kollégánk; így lett majd történeti pályájának egyik legnagyobb kutatási témája Csernovics kormánybiztosi tevékenysége. Amikor eldőlt, hogy kutatói érdeklődésem a régi magyar irodalom irányába fordul – meghatározó mértékben éppen a Gimnázium szellemi hagyományainak és könyvtára régi anyagának következtében –, biztatást kaptam: írd meg Szenci Molnárból a doktori disszertációd! (Életem első tudományos konferenciájára is az ő támogatásával jutottam el Sárospatakra, ahol *Szenci Molnár Albert* ülésszak volt és itt tarthattam referátumot a gimnázium könyvtárának féltett kincséről, Molnár Albert Bibliájáról.) Ugyancsak a legnemesebb régi hagyomány szellemében – Imre Sándor és Futó Mihály példáit követve – tizennyolc évi szünet után újraindult a Gimnázium évkönyve. Kezdetektől azzal a becsvágyó céllal, hogy a szűkebb értelemben iskolai életet tárgyaló információk mellett tudományos rangú közleményeknek adjon helyet. Ezzel sikerült a tudományos műhelynek saját kiadványt teremteni, amelyet csakhamar méltó megbecsülés övezett, egyik száma a nemzetközi reneszánsz bibliográfia hivatkozott tétele lett. Első publikációm is így került a Gimnázium évkönyvébe.

Az adott korszak, – az 1960-as, 70-es évek – lehetőségeinek legvégső határáig vállalta a korábban Bethlen Gábor Református Gimnázium minden lehetséges tradícióját. Maga is kereste és vállalta a tanítvány szerepét ebben a tekintetben Sipka Sándor, Szathmáry Lajos, vagy Láng István életútját becsülve, tanári-értelmiségi éthoszukat folytatva és mintának tekintve. Ők nemcsak az egészséges generációs folyamatosságot jelentették a tantestületben (Szabó Imrével, Szappanos Jánosnéval együtt), de a korábbi református értelmiségi értékek – adott körülmények közötti – maximális továbbélését is. A múltnak ez a része sohasem vált a Gimnáziumban eltitkolnivalóvá, sőt a fiatalabb generáció éppen általuk hozzáférhetett értékszemléletüköz, tapasztalataikhoz; értékes barátság fűzhetett bennünket Láng Pista bácsihoz, Sipka Sándor bácsihoz. 1766-ban – már a Ratio Educationis előkészítéseként – helyhatósági rendelet érkezett Csongrád vármegyéhez, amely a megye iskolai viszonyait kívánta felmérni. Nyilatkozni kellett az alapítás évéről, fönntartóról, alapító okiratról, anyagi forrásokról. Erre válaszolhatt az az önérzetes hangú irat latin nyelven, amely az egyház és a tanács fogalmazványa: „...Az iskolát, az előjáróságot, a tanítókat és tanulókat biztosító alapítványi leveleink nem annyira papírra, mint inkább városunk valamennyi, a helvét hitvallást követő lakosainak szívébe és lelkébe voltak és vannak beírva.” Igazgatóként mélységesen értette en-

nek az iratnak az üzenetét és valójában – mutatis mutandis – sohasem vonta ki magát annak lelki-spirituális imperativusa alól, abból az elődök elszámoltató, most rá nehezedő kérdését érezte elhangzani, amelyre itt és most a maga morális felelősségvállalásával válaszolhatott. Erőfeszítéseinek eredményeként is szerencsére nem következett be itt a múlt értékeinek olyan durva kifosztása, mint amit kíméletlenül végrehajtottak Kiskunhalason, vagy Mezőtúron. Fájóan jelképes eseménye volt ennek mindkét helyen a könyvtárak legértékesebb régi anyagának – több tízezer kötet! – elhurcolása, Vásárhelyen pedig mindvégig féltve őrzött ékessége, büszkesége maradt a bibliothéka a Gimnáziumnak. A múlthoz kötődő tudatunknak mindvégig egyik legszuggesztívebb hordozója, intellektuális, spirituális színtere, alanya és tárgya volt egyszersmind. A Tölcséry-legenda Németh László révén ekkor már irodalommmá vált, azonban famulusa: Imolya Imre is a könyvtár főpapjaként valósággal szakrális térnek tekintette a templomhajó nagyságú csarnokot. (Magam fiatal tanárként csakhamar a beavatottak azon szűk köréhez tartozhattam – igazgatói főbólintással, akik ismerték a könyvtár végében lévő Olümposzon elhelyezkedő – pontosabban elrejtett – tiltott könyvek tekintélyes garmadáját, amelyet bölcs konspiráció adott kézről-kézre.) Ezt a már-már liturgikus, valóságfölötti hagyományt kellett mégis működtő, napi igényeket is kielégítő könyvtárrá alakítani. (Olyanná, ahol helye lehet Tölcséry tanár úr sok tucatnyi legenda ceruzavégének és gramofonjának, a tiltott könyvek rejtett csomagjainak, de a Németh László Kossuth-díjából vásárolt könyvadománynak és az olvasóteremnek is használható katalógusa lesz.) Még az 1972-es évforduló rendkívüli élményének egyik megkoronázása volt a könyvtári olvasóterem megteremtése az első emeleten, szemközt a tanári szobával. Imolya Imre tanár úr vezényletével ruháskosarakban hurcoltuk a kiválogatott könyveket a vadonatúj polcokra, rendeztük a galériát és büszkén raktam sorba a Nyugat, a Pásztortűz és az Erdélyi Helikon teljes folyamának köteteit. Fialtanárként talán ott éreztem át igazán először, hogy iskolám mily mélységesen ágyazódik a magyar kultúra egészének folyamatába és magam is részese vagyok az előttem élő generációk sok-sok erőfeszítésének, kulturális cselekvésének és ebben magamnak is valami terem nyílhat. Azóta számos nagy tudományos könyvtárban megfordulhattam, de a legintimebb érzelmi kapcsolat változatlanul ehhez a bibliotékához fűz: a világ egyetlen olyan könyvtára, ahol fejből tudom máig is néhány könyv jelzetét.

Abban is a 30-as, 40-es évek legjobb hagyományait folytatta (amikor már Tamási Áront és Németh Lászlót hívták meg), hogy az *élő magyar irodalom kiemelkedő alkotóit*, irodalomtörténészeket hozott vendégként a Gimnáziumba. Ebben nagy szerepet játszott irodalomtörténeti tekintélye, kritikusként aktív részvétele a kortárs irodalmi életben. Így találkozhattunk Nagy Lászlóval, Csoóri Sándorral, Keresztury Dezsővel, Czine Mihállyal, Németh Lászlóval. Kallós Zoltán a zsúfolásig megtelt második emeleti fizikai előadóban (még a könyvtár olvasótermének elkészülése előtt) beszélt frissiben megjelent művéről, a *Balladák könyvéről*, az erdélyi magyar kisebbség kulturális, megmaradási küzdelméről.

Igazgatói feladatkörében alkata és a vállalt feladat szerencsésen találkozott, amely újabb személyiségenerációkat szabadított fel; s ennek bonyolult folyamatában újabb önépítő felismerésekre jutott, amelyek tanári-igazgatói-tudósi szerepkörében egyre bővülő tevékenységet teremtettek. A paideia legősi, legelemibb eszménye áthatotta az iskolai atmoszférát úgy, hogy annak részese volt a tantestület, fiatalabb és idősebb korosztályaival, amint a tanuló ifjúság is. Ezért vett részt a tantestület jelentős része 1975 tavaszán megrendülten Németh László temetésén, magunkénak érezve a gyászt és

vesztiséget, magam is ezt éltem át a Farkasréti temető ravatalozójánál és a sírhant mellett.

A paideia egyik leglényegesebb eleme a magyarság nemzeti-kulturális identitásának, értékeinek lehető legteljesebb jelenléte az iskola szellemi folyamataiban, és hogy a tantestület hatékonyan vállalja ezek képviselését. Ehhez is alapvetően a múlt penzumának elsajátításán keresztül vezet az út. A 20. századi civilizációs zsákutcák egyik nálunk is megtapasztalt legszörnyűbb változata a jelen beteges, torz abszolutizálását hirdette valamely hamis, üdvhozó, profetikus jövő ígéretében bízva, amelynek záloga a múlt értékeinek öngyűlölő elutasítása és tudatos meghamisítása, leértékelése volt. A magyarság legnagyobb huszadik századi veszteségének ténye, igaz jelentősége egymást követő generációk előtt volt elrejtve, meghamisítva. Ennek korrekcióját csak ritkán végezte az iskola, a Gimnázium azonban ebben is kiemelkedő szerepet vállalt. A múltat magamban rekonstruálva: rengeteg eleme volt ennek az ösztönösen vállalt, ugyanakkor egyre tudatosabban is irányított folyamatnak. Ma már alig érthető a fiatalabbak számára annak a döntésnek a bátorsága, amely diszkréten egyre több ünnepség végén énekellette az *Internacionálé* helyett a *Szózatot*, olykor kiváltva valamely hivatal rosszállását. Tompa László előadóestjei után az ott készült hangfelvételt hallgatták a buzgó cenzori fülek és keresték a betilthatót, valóban, itt hallhatta először nyilvánosan a gimnázium ifjúsága és tanárai Márai Sándor *Halotti beszéd* c. megrázó vallomását, szerezhettek arról tudomást, hogy van emigráns magyar irodalom és egyetlen magyar irodalom van, amelyet békeszerződések és politikai határok nem vagdoshatnak darabokra. Ennek az összetartozásnak a tudata sokféleképpen alakítható, leghatékonyabban a szellemi kultúra átadásával végezhető, amely nagy tudatformáló és élménykövetítő erőt jelent. Mégis akkor érezzük át ennek talán leginkább összes következményét, ha szembesülünk a kisebbségi élet valóságával, amely drámaian mutatja föl az ottani magyarság létének minden dimenzióját. Erre vállalkoztak a Gimnázium kirándulásai először Zentára, majd Erdélybe és a Felvidékre, amelyek revelációszerű élményeket zúdítottak valamennyiünkre. Az idősebbek újra átéltek valójában soha nem csillapodó fájdalomukat, a fiatalabbak szembesülhettek a rájuk zúdított hazugságokkal, a velünk utazó legjobb diákjaink pedig nyitott szemmel körületekintve hiteles képet alkothattak a Kárpát-medencei magyarság sorsáról. Még Borbáth Károly – a Kolozsvárról száműzött tudós történész – fogadott bennünket Nagyenyeden Bethlen Gábor Kollégiumában, kalauzolt végig tiltásokkal dacolva a könyvtárban, ahol először láthattuk a Londonból hozatott *Biblia polyglotta*-t, amiből az üldözött sorsú Váradi Biblia készült. Grezsa Ferencnek nem titkolt szándéka volt, hogy szoros múltbéli összetartozásunk (egykori református hagyomány, a Fejedelem tisztelete és kultusza) esetleg a zord jelenben is új tartalmat kaphat és a két intézmény között testvéri kapcsolatok szövődhetnek. Itt még Vita Zsigmond fogadott bennünket szálfatermetével és beszélt a Kollégium kimeríthetetlen múltjáról Körösi Csoma Sándor emléktáblája alatt. Igazgatóm azért gondolt a kirándulásra való felkészítésre és javasolta, hogy – ha még nem ismerném –, olvassam el Németh László 1936-ban írott tanulmányát az ő erdélyi útjáról *Magyarok Romániában* címmel; így működött akkoriban finoman és tapintatosan a paideia. Akkori bátorsága nekem is erőt adott, ezért is vittem később a magam főiskolás és egyetemista tanítványait a már járt utakon a Királyhágón túlra. Szándéka volt minden utódállam magyarságát fölkeresni, így valósult meg felvidéki kirándulásunk. Tantestületünk egyetlen felvidéki tagja: az érsekújvári Steiner Béla tanította nekünk a magyarság nehéz, keser-

ves felvidéki leckéjét. Előkészítő útjukon a Szencről írott képeslapjukat máig őrzöm, amit már akkor Szenci Molnár Albert életműve körüli forgolódással érdemltem ki.

Szenci Molnár 1596-ban Strassburgban különöset álmodik, amit Naplójába is feljegyez. Strassburgban lévén hazámba vágyakoztam, álmomban otthon voltam és Strassburgba álmodtam vissza magamat: „*quasi in patria existens et Argentinam cupiens.*” Ez a kettős vágy nemcsak álmodó, de egész emlékező életünket végigkíséri, a jelen és a múlt idősíkjai között sodródnak, verődnek emlékképeink, elszakadva és visszatérve, megtartva és újra elveszítve egymást. Mostani találkozásunk során éppen azt próbáljuk meg, hogy az emlék minél szorosabb megtartó hálóbba rendeződjék, a múltidézés képes legyen hajdani jelenünket visszavarázsolni.

Posztmodern, értékdeficites, értékinstanciákat felfüggesztő és tagadó világunknak kétségbeejtően szüksége van Grezsa Ferenc életpéldázatára. Életútjának minden szaka-sza tanulságok garmadáját adja a hozzá közeledőnek; vásárhelyiségünknek kivételes szerencséje, hogy mindez a *genius loci*nak is büszkén vállalható része, vele itt sokkal több lett a hely szelleme. Akkoriban itt valamennyien egy szigeten éltünk, az átlagnál sokkal lakhatóbb világban. Ami gyülekezet és eklézsia utáni ösztön, vágy van bennem, annak legmegvalósíthatóbb, átélhető szakaszát talán éppen itt Vásárhelyen tapasztalhattam meg legteljesebben az ő szellemi és morális közelségében. Grezsa Ferenc noha engem katedráról, diájként sohasem tanított, de – 1970 után itteni kollégájaként, 1981 után Szegeden újra kollégaként, majd barátként – mindvégig tanítványának éreztem és érzem magam, most mindazokkal együtt, akik ma itt róla emlékezünk és érezzük, hogy nagyon, fájdalmasan hiányzik közülünk.

POZSVAI GYÖRGYI

Az újra meg újra felfedezett Petelei

Az írói életmű hagyománytörténete

Az alább következő tanulmányban egy, a 19. század végi/20. század eleji alkotói világok sajátos, kánon peremi utóéletének fő jellemzőit, benső dinamikáját, vagyis az időben meg a különböző befogadói horizontokon átrajzolódó alakváltozatait szándékozom megvizsgálni. Az irodalmi emlékezetben való elhalványulás említett, majd-hogynem általános tünetét súlyosbította Petelei esetében, hogy prózaírói tevékenységét a sajtókritika elismeréssel fogadta, életműve alakulásfolyamatát érdemi reflexiók kísérték, sőt a legrangosabb irodalomtörténészek-ítészek (Gyulai Pál, Császár Elemér, Szana Tamás) is, néhány kifogásuk ellenére, magasra értékelték e novellisztika esztétikai nivóját. Csakhogy már a szerző életében fokozatosan, úgyszólván kötetről kötetre, csökkent a kritikai cikkek száma. Az írói közismertség mintha fordított arányban állt volna a századvégtől a századelőig átívelő pálya művészi rangjával. A paradox recepció helyzetet csak részben enyhíti, hogy a legutolsó kötetek, *Az élet* (1905) és az *Elbeszélések* (1912) eljutottak az esztétikai-poétikai dialógusra kész értelmezőkhöz-értékelőkhöz, a *Nyugat* kritikusi közül Szini Gyulához és Schöpflin Aladárhoz. Hiszen az újszerű szövegszervezési jellemzőkre és hatásvilágra fogékony befogadók köre rendkívül szűk volt. A két világháború közötti időszakban pedig a transzszilvanizmus²² szociokulturális eszmekörébe vonták be Petelei opusát, ilyenképpen a hagyományápolás közösségi identitásmeghatározással és -megerősítéssel járt együtt. Az olykor kultúrpolitikai szempontoknak alárendelt hagyományfenntartás szervesen összekapcsolódott az írói életmű, s azon belül a hagyaték primer tudományos feltárásával (pl. a szövegközléssel, az életrajz összeállításával). Mind a novellaválogatások előszava, mind a megemlékező írások és a kultikus eseményekről beszámoló hírlapcikkek a transzszilvanizmus ideológiai narratívájával összhangban fogalmazódtak meg.²³ Ennélfogva a Ro-

²² Az 1920-as évek elején a transzszilvanizmus az erdélyi magyar értelmiség között széles körben elterjedt önidentifikációs ideológia volt, „mely regionális alternatívát kínált Erdély etnikumai számára egy független vagy Romániához autonóm területként csatolt Erdély keretein belül, föderatív megoldással.” (Balogh Piroska: *Transzszilvanizmus: revízió vagy regionalizmus?* In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953*. Szerk.: Romsics Ignác, Osiris Könyvkiadó, Bp., 1998. 167.) A romániai magyarság helyzet- és azonosságtudatának az időben átrajzolódó alakzatváltozatait Cs. Gyimesi Éva egy jelkép, a gyöngyragyló-motívum értelmezési hagyománya alapján bontja ki eszmei-elméleti szinten. (Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*. In: *Uő.: Honvágy a hazában*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Bp., 1993. 58.)

²³ Szentimrei Jenő: *Petelei*. Erdélyi Helikon, 1928. 6. 325–329.; [?]: *Petelei ünnepély Marosvásárhelyen*. Pásztortűz, 1928. 454.; Gyalui Farkas: *Petelei küldetése*. Pásztortűz, 1935. 229–233; Járosi Andor. *Petelei István*. In: *Erdélyi csillagok. Arcok Erdély szellemi múltjából*. Előszó: Bánffy Miklós. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár, [1935.] 207–218. – *Petelei Istvánról*. Elő-

mániában készült alapmonográfia²⁴ egyfelől a legkorábbi kritikai írásokban talált interpretációs támpontokat, másfelől a transzszilvanizmus szellemi örökségéhez (elismerően Szentimrei munkáihoz) nyúlt vissza, s Petelei Istvánt mint erdélyi novellistát aposztrofálta.

Az életmű recepciójának, hosszas „lappangásának” szakaszait áttekintve az is nyilvánvalóvá lesz, hogy Petelei Magyarországon sohasem tartozott a jól ismert századvégi-századeleji írók közé, és ma sem sorolható körükbe. Jóllehet közelmúltunk korszakösszegző irodalomtörténet-írása is méltatta,²⁵ jelenünk egyetemi szintű irodalom-oktatása is ismerteti a kolozsvári szerző novellisztikáját. A fennálló helyzetre kézenfekvő magyarázatot ad az a kiadástörténeti körülmény, hogy a teljes életművet átfogó, annak színvonalához méltó válogatáskötet, a romániai magyar kiadásokat leszámítva, éppen fél évszázada jelent meg Magyarországon.²⁶ S a népszerűsítés igényével is csupán egy könyv látott napvilágot.²⁷ Am a szövegek hozzáférhetetlenségén²⁸ túl a viszonylagos közismertség indokai igen szövevényesek; számos releváns tényező közrejátszott abban, hogy háttérbe szorult Petelei írói világa. Következésképpen a hagyománytörténeti folyamatok tanulmányozását tűzöm ki célul, módszertanilag a kritikai és az esztétikai recepció vonatkozásában taglalom az opus értelmezési folytonosságát – egyben a hatástörténet elvét is figyelembe részesítem, mert ezen a szinten sem „a műből és annak igazságából indul ki a vizsgálódás, hanem a megértő tudatból mint az esztétikai tapasztalat szubjektumából”.²⁹ Az így kibontakozó befogadásesztétikai és hatástörténeti helyzet időbeli és térbeli vetületében pedig az is körvonalazódik majd, hogy milyen jellegű irodalmi folyamatok, szövegszervezési ismérvek, kritikai normák, valamint kánonformáló elvek s erőviszonyok hatására nem épülhetett be az életmű az (átlag)olvasói köztudatba. Mert nem tartom elégségesnek, problémakimerítőnek az olyasféle történelmi kiinduláspontú indoklást, amely az I. világháború utáni időkre vonatkozóan, beleértve a félmúltat is, csupán a regionális egységek egymástól elkülönített beszéd- és értésmódjában³⁰ talál magyarázatot, avagy mentséget a magyar irodalmi

szó: Szentimrei Jenő. In: Petelei István: *A csíkos szőttes*. Brasov-Brassó, 1937. 3–8.; *Petelei István*. Előszó: Szentimrei Jenő. In: Petelei István: *A fülemüle*. Bp., [1943.] 5–24.

²⁴ Kozma Dezső: *Egy erdélyi novellista. Petelei István*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969.

²⁵ Diószegi András: *Petelei István*. In: *A magyar irodalom története*. IV. Főszerk.: Sőtér István, Akadémiai Kiadó, Bp., 1965. 787–795.

²⁶ Petelei István: *Lobbanás az alkonyatban. Válogatott elbeszélések és rajzok*. Bev., vál. és jegyz.: Bisztray Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1955.

²⁷ Petelei István: *A tiszta ház*. Vál. és sajtó alá rend.: Ugrin Aranka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1981.

²⁸ A budapesti Anonymus Kiadó gondozásában újabb Petelei-válogatáskötet jelenik meg a közeljövőben.

²⁹ Jauss, Hans Robert: *A recepció elmélete*. Ford.: Kulcsár-Szabó Zoltán. In: Uő.: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika: Irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Bp., 1997. 18.

³⁰ A kialakulásakor Erdély határain túl alig ismert transzszilvanizmus politikai megvalósítása 1923 után kétségessé vált, ezért „az erdélyi magyarok kulturális autonómiájának megteremtésére koncentrált, kisebbségi alapon. Ilyen minőségben fokozatosan integrálódott érv- és követelésrendszere a Magyarországról a külföldet megcélzó propagandaanyagokba, melyek (akkor még) kisebbségi jogszérmek felsorolására épültek.” (Balogh: i. m. 167.). Sőt paradox

kánonból kihullás fenyegető tényére. Elvégre az 1955-ben, Budapesten kiadott igényes válogatáskötet szinte teljes visszhangtalansága kétségessé teszi a föltevést. Bár csak részben. Mégsem találom alaptalannak az elválasztottság nézetét. De az életmű peremlétének nem csupán vagy nem annyira a szellemi-művelődési központok közötti távolság, esetleg a feledést magával hozó időbeli distancia volt az oka, hanem a korszak eszmei-esztétikai elszigeteltsége. Kiváltképpen azon alkotásokkal nem tudott párbeszédet folytatni, amelyeknek az emberi léthelyzetre kérdező szótárak alapszavai a hanyatlás, a perspektíva nélküliség és a reményvesztés fogalomkörébe tartoztak. S ennek ellenére mégis milyen jellegű irodalomtörténeti folyamatokkal, valamint hatás- és befogadásesztétikai összefüggésekkel indokolható Petelei opusának lappangó, de szívós utóélete? Továbbá mely markáns esztétikai-poétikai vonások alapján látható ma, a 20. és a 21. század fordulóján hozzánk közel állónak e 19. századi novellisztika? A felvonultatott kérdéssor boncolgatásának szándéka arra késztet, hogy a kritikai recepcióval és esztétikai értelmezésváltozatokkal kapcsolatot teremtve aránylag részletes „beszélgetőfüzetet” vezessenek, majd pedig a szerint állapítsam meg az újraolvasás irányadó szempontjait. Így szeretném elkerülni azt, hogy egyoldalúvá alakuljon a szakirodalmi örökséggel folytatott párbeszéd, sőt azt is, hogy interpretációs előfeltevéseim igazolójaként állítsam be a múltat.

A hagyománytörténetet feldolgozó rész kutatásokat megelőzően külön szót érdemel, a századforduló prózája vonatkozásában pedig újabb bekezdést eredményez, hogy a magyar irodalomtörténet-írásnak a 19. század második felét, az Aranytól Adyig terjedő időszakot érintő „emlékezetkiesése” szűnőfélben van. Ugyanakkor az újabb textológiai, irodalomteoretikai, -kritikai iskolák is lendületet adnak ahhoz, hogy érdemi előrelépést tegyünk a magyar irodalomtörténeti „memória” hézagainak kiegészítése, főként irodalomtörténet-írásunk „interpretációs hiátusainak” megszüntetése terén.

Az újraolvasás szempontrendszere

„Az »újraolvasás« a hermeneutikára és a recepcióelméletre alapozó irodalomtörténet műfaja, s ezzel együtt az irodalomtörténet sajátos beszédmódja. Tárgya a hagyomány, teóriája és kritikája pedig a hagyomány megértése és újraértése. Másként fogalmazva, az »újraolvasás« a jelent és a múltat építi egymásba.”³¹ Az egymásba építés lehetőségeit latolgatva, az újraolvasás sarkpontjait az eltérő interpretációs metodológiák találkozásterületén, vagyis a vitahelyzetet teremtő kérdések irányában keresem.

A tragikumkérdés útvesztőjében

A Petelei-értelmezés esztétikai, poétikai és műfaji fogalmak köré rendeződő történetében kétségkívül a *tragikum* képezte és képezi a legszövevényesebb problémagócot. Gyulai Pál szellemi beállítódásánál fogva az eszmény örök voltát feltételezte. Az általa felállított esztétikai-kritikai normarendszertől, amelynek gondolati tengelyét a gondviselés szabta világrend harmonikus és organikus fejlődésének történetfilozófiai tézise alkotta, elhárított minden a külvilág kaotikusságának belátására rezonáló irodalomszemléletet. Ideológiai kitételeinek tragikumfelfogását is alárendelte.

fordulattal az 1930-as években Magyarországon revizionista politikai beállítódás sajátította ki az Erdélyben talaját veszítő ideológiát. (Balogh: i. m. 163.)

³¹ Bányai János: *Az újraolvasó konferencia elé*. Hungarológiai Közlemények, 2000/2. 8.

A tragikum akadémiai értésmo­delljét Péterfy, valamint Rákosi elmélete együttes erővel kibillentette egyensúlyhelyzetéből.³² A kortárs irodalmi gondolkodás látókörén azonban jórészt kívül maradtak a tragikumkérdés területén jelentkező előremutató feltevések, s így a számában mindinkább megfogytakozó Petelei-kritikát sem orientálhatták következetesen és maradéktalanul esztétikai irányba. A Nyugat-nemzedék hagyományképét kialakító Petelei-recenzensek (Szomaházy, Szini, Schöpflin) viszont lépést tartottak a tragikum elméleti átrende­ződéssel. Recepciótörténeti összefüggésekben kezdeményezők voltak, egyrészt *elfogadtatták a „pesszimistá”-nak definiált életművet*,³³ ráadásul éppen a tragikumproblematikát illetően létesítettek újszerű értelmezési teret. *Schöpflin Aladár lélektani megközelítésmódja kétségesse tette az etikai okság (a bűn-büntetéselv) kizárólagos érvényét Petelei prózai világában:* „a szenvedélyek is fojtva lappanganak, amíg egyszerre olyan feszültség támad, hogy a maguk energiájánál fogva tragédiákban lobbannak, hirtelen, egy pillanat alatt. Vagy csak sustorognak, kitörésre sohasem jutnak – önmagukban emésztenek fel. Aki itt él, azzal kevés történik, de a kevés mélyen beleévődik lelkébe.”³⁴ Azon túl, hogy a végzetelvény helyt adott Schöpflin, a környezeti tényezőket is számba vette a lelki konfliktusba torkolló események mozgatórugóiként. Noha a feszültséggel terhes kisvárosi miliőt meghatározónak találta, mégsem szociális végkövetkeztetésekben kristályosodott ki tragikumértelmezése, hanem poétikai síkra vetítette ki az egyén és a külvilág közötti kölcsönviszonyt. A fiktív figura szerepét döntőb­bnek állapította meg műolvasata, és *lélektanilag individualizálta a tragikumot*. E novellisztika közvetlen szöve­gkörnyezeteként Turgenyev elbeszélésvilágát, annak a földrajzilag aligha lokalizálható regionális légkörét idézte fel a *Nyugat* olvasójának emlékezetében. Ilyen értelemben a világirodalmi perspektíva még inkább köz­e­lesőnek láttatta Petelei kisepikai művészetét. Szini Gyula pedig a népi örökség, az ősi, a *tradíció* Petelei-féle megújításának nézetét hozta vissza a nyugatosok számára,³⁵ akik a múlt konzervatív népiességfogalmával szemben alkották meg a magukét.³⁶ Ezen kritikus gesztusnál jóval lényegesebb, hogy *a pszichológiai síkon megnyilvánuló tragik(omik)um esztétikai hatásvilágára is felhívta a figyelmet*.

A két világháború közötti időszakban nagyobb­részt az ábrázolás- és a beleérzé­selvű esztétika határozta meg a tragikumkérdést érintő írásokat. A kritikai recepció hajlamos volt az írói személyiség humán­umát az irodalmi társadalombírálat szolgál­atába állítani csakúgy, mint a tragikumot a kritikai realista ábrázolásmód normáival összefüggésbe hozni. Szilárd elméleti alapok híján csupán a szövegközeli olvasásmódnak volt

³² Németh G. Béla: *Tragikum és történetfelfogás. A századvégi tragikum-vita*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971., valamint: Pozsvai Györgyi: *A tragikum individualizálódása és/vagy az individuum tragikuma Rákosi Jenő esztétikájában*. Alföld, 2002/1. 71–82.

³³ Jóllehet már *A Hét* kritikusai köre a „melancholikus”, a „keserű”, sőt a „nihilista” műveket részesítette előnyben. – Balogh Piroška: *Az „előbírók”, a „korszakfordító” és a „reakció”*. *A Hét, a Nyugat és az Új Idők 1908-as évfolyamának tanulságai*. (Kézirat, 21.), valamint B. P.: *„Szavakban fölfejteti.”* (Tanulmányok, esszék, kritikák.) c. kötetben, amely előreláthatólag ez év májusában jelenik meg.

³⁴ Schöpflin Aladár: *Petelei István*. In: Uő.: *Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok*. Nyugat, Bp., 1917. 59.

³⁵ Szini Gyula: *Petelei István: Az élet*. Pesti Napló, 1905. jan. 19. 2.

³⁶ A *Nyugat*, jelesen Ignóus „teoretikusan tisztázza magyar irodalom, nemzeti irodalom, népi irodalom fogalmának különbségét, s immár elvi alapon polemizál, elvi alapon utasítja el a kozmopolitizmus vádját.” – Balogh: i. m. 18.

esélye a Petelei-értelmezés horizontjának szélesítésére. Ilyen úton Rossmann Magda tanulmánya jutott el egynehány megfontolandó megállapításig. A művek szociális „mondanivalóját” háttérbe állítva, az individuum vonatkozásában az érzelmi ellentétekre, világképi szinten pedig az „ábránd” és a „valóság”, az „akarat” és a „képesség”, a „mindenség élete” és az „egyes kis élet” közötti diszharmonióra vezette vissza a tragikumot.³⁷ A II. világháborút követő évtizedekben a szocialista realizmus esztétikájának keretei között még inkább szociáletikai irányba tolódott el a művészi világ értelmezésmódja. A szakirodalom társadalom- és osztálykritikai ismérveket támasztott a művekkel szemben. Petelei novellái közül tematikájukból adódóan elsősorban *A jutalom*- és *A csikos szóttas*-típusú szövegek estek az egyoldalúan ideologikus magyarázatok áldozatául. Hovatovább vádiratjellegét tulajdonítottak *A tolvaj*, valamint az *Igazmondás* c. novella tragikus végszavának. Az „életképtelen”, ámde kiváltságaihoz ragaszkodó kismestert vagy dzsentrit, illetve az „élvhajhász” úrfit „elbuktató” műveket (*Tegnap a ma ellen; Fülemile*) egyenesen „leleplező” tendenciájú műveknek minősítették. Azonkívül a társadalmi rétegek és osztályok közötti konfrontációval indokolták a lélektani feszültségű tragikumot. (Hasonlóképpen kollektív és szociális ellentétre vezették vissza a Petelei-novellákban többnyire szópárbajban tetőződő szerelmi vetélkedést.) A kor tudatába úgy ivódott be, hogy a „kispolgári létformára” kritikát mérő irodalmi „fővonulatot”, amelyet a népies kánonban Móricz írói világa kellett képviseljen, többek között Petelei művei indították el. Még közelmúltunk közgondolkodásába is beszűrődött azon általánosítás, miszerint itt az ún. parasztkérdés illúziótlannal, olykor „forradalmi izzású” tragikumba sűrítve fogalmazódik meg. A „vidéki udvarházak idilljét” vagy a „közneemesi létmód” tragikumát lírizmussal átható alkotásokat viszont mint érdektelen elbeszéléskorpuszt szacikkek sora hagyta figyelmen kívül; sőt esetenként közvetlenül elmarasztalta azokat. Ilyenképpen e korszak kánonjába csak azokat a szövegeket emelte be az opusból, amelyek – olvasata szerint – eleget tettek a szociáletikai témát előnyben részesítő kritériumrendszernek. Mindent összevéve, a Bisztray Gyula, valamint a Máté József neve fémjelezte novellaválogatás érdeme, hogy a Petelei-oeuvre-ről viszonylag teljes kép alakulhatott ki félmúltunk, sőt napjaink értelmezői horizontján.

A társadalomproblematikai, -etikai eszmék által vezérelt tragikumértelmezés átorientálódására az 1970-es, 1980-as években került sor. Jóllehet már a Petelei-alapmonográfia rámutatott a tragikummal összefüggésben álló lélektani drámaiságra, amelyet befogadástörténetileg a népballada, Arany János, valamint Kemény Zsigmond művészetének kontextusában helyezett el. Az akkor irodalom- és elbeszéléseleméletileg lendületet nyerve kritikai és tudományos recepció metakritikai síkon felülvizsgálta, egyúttal esztétikai síkon átmentette és felülírta interpretációs hagyományát. De már más-más oldalról biztosított rálátást a szövegkorpuszra. És ennek köszönhető, hogy a műfajmódosulással, a narratológiai vagy a nyelvi sajátosságokkal foglalkozó tanulmányok a tragikumkérdés vonatkozásában árnyalt összképet alkottak az életműről.

Már Péterfy felismerte: hogy a „heroikus tragédia”-val ellentétben levő (irodalmi) korszakban³⁸ – értve ezen saját korát – a próza területén (Bródynál, Gozsdunál, Justh-

³⁷ Rossmann Magda: *Petelei István*. Bp., 1932. 24.

³⁸ Péterfy Jenő: *A tragédiáról*. In: Uő.: *Összes munkái*. II. Franklin Társulat, Bp., 1902. 498.

nál, Papp Dánielnél), mindenekelőtt Petelei István balladai-drámai novellisztikájában a tragikum hangulattá, hangoltsággá oldódik fel. Tulajdonképpen „diszpozícióvá”³⁹ lényegül, amennyiben a heideggeri filozófiát és nyelvelméletet is bevonom az interpretációs párbeszédbe. A prózaelméleti vizsgálódások szerint az anekdotikus novellaszerkezetben, amikor a cselekmény síkjáról a lélektanira kerülnek át az eseménysorok, a hasonlóképpen domináns „tragikai érzés” a poentírozó végkifejletet jelentéssugalmazóvá, ugyanakkor hangulati rezonanciát keltő hatástényezővé alakítja át (*A tiszta ház, Az Eliz nevenapja, Alkonyat, Lobbanás az alkonyatban*). Vagy pedig az irónia, illetve a komikum nyelvi elemeivel szervesül a tragikum világa, de a csattanó jelentősége hasonlóképpen csökken gondolati-reflexív vagy érzelmi-pszichológiai síkon (*A gyeheenna, A székek*). Az egymással szintetizálódó hatásösszetevők szerepváltásából következően pedig a katarzis a humorba épül be. Méghozzá a tragikomikus beszédmódba transzponálódik. Ennélfogva komplex esztétikai-poétikai dinamika jellemzi Petelei világát: „az elégikus, a melankolikus, a tragikus elem óhatatlanul a miserabilisba, a tragikomikusba, a groteszkba játszik át, azaz a turgenyevi mellett a gogoli elem is folyton jelen van nála.”⁴⁰ Mindezen komponensek által az „elbeszélő nyelvi, narrátori, hangnemi képessége”⁴¹ tűnik ki. S a beszédtonus, a hanghordozás módosulása, átáryalódása, valamint az alapszólam megoszlása teszi hitelessé a kispikái szövegezőmódot (*Árva Lotti, A kis Gáspárovics, A kakukkos óra, A hegyen fel és le, Ö. T. O. A gyeheenna, A Boros Samu háza*). A merev két- vagy háromsarkos műnem- és műfaj-nomenklatúrák mögé pedig kérdőjel kerül.

Az interpretációs továbblépés elméleti esélye

A Petelei-szakirodalom történeti értéke abban nyilvánul meg, hogy kijelöli és megnyitja a továbbkérdés és az újragondolás távlatait. Egyszersmind dialógusra kész az utóbbi évtizedekben jelentkező teoretikai felfogásokkal, a napjainkban formálódó történeti vetületű belátásokkal, amelyek jelen értéslehetőségeink esztétikai-poétikai koordinátarendszerét is kialakítják; s így együttesen komoly és megtisztelő feladatot bízna a történeti befogadóra, egyöntetűen újraolvasásra bátorítják őt. A posztstrukturalista és posztmodern elméletek korszakában a műnek mint jelkomplexumnak az esztétikai létmódjára és kommunikációs szerepére esik a hangsúly, valamint a szövegszervezés jellemzőire. A recepció konvenciórendszer és az irodalomtörténeti hagyomány kontextusában megszólaló alkotás a posztmodern esztétikai hitel jegyében önmaga fikcionáltságára, illetve szövegközi megalkotottságára, de nem a szerző általi megírtságára, mint inkább az olvasó általi – szövegszinten többé-kevésbé irányított – újraírtságára tereli az érdeklődést, valamint noétikus megkülönböztetőire (úgy mint fikcionáltságának (ön)tudatára, Appel-rendszerének ismeretére és pragmatikai hatástényezőinek művésziileg következetes működtetésére).

A mindenkor olvasó tevékenységének alaptermészetét merőben megváltoztatja az a narratív stratégia, amely nem az elbeszélői teljhatalom alá rendelődésre, de nem is a szereplővel azonosulásra készlet, hanem a megértés dialogikus szerkezetét állítja fel,

³⁹ Heidegger, Martin: *Lét és idő*. Ford.: Vajda Mihály et al. Osiris, Bp., 2001. 168.

⁴⁰ Németh G. Béla: *A válságba jutott kisember. Petelei István*. In: Uő.: *Századutóról-századelőről*. Magvető, Bp., 1985. 133.

⁴¹ Németh G. Béla: *Az eszmélkedő, kései Mikszáth*. In: Uő.: *Századutóról-századelőről*. 128.

és a fikcióelvű, valamint a szövegközi olvasásmódra nyújt lehetőséget. A hatás- és befogadáselméleti belátások pedig mű és olvasó összefüggésében kérdésessé tesznek minden egyoldalú tragikumkonceptiót. Ugyanis „az értő élvezet és az élvezve értés” elemi állapotában mint „esztétikai magatartásban a szubjektum már eleve is mindig többet élvez, mint pusztán önmagát: – Hans Robert Jauss fejtegetését idézve – megtapasztalja önmagát, amint elsajátít valamilyen tapasztalatot a világ értelméről, mely értelmet számára egyrészt saját teremtő tevékenysége, másrészt a másik tapasztalatának átvétele tárhat fel, valamely harmadik helyeslése pedig megerősíthet. Az esztétikai élvezet, amely ily módon az érdek nélküli szemlélődés és a próbára tevő részesedés közti lebegésben megy végbe, egyik módja önmagunk más tapasztalatában megvalósuló érzékelésének.”⁴²

A tragikum katarzisa a felvételt, az „érdek nélküli érdekelttség”-et éppúgy magában foglalja, mint az ideiglenes azonosulást, mivel e két szögesen ellentétes alaphelyzet, azaz esztétikai beállítódás közötti ingadozásból, „ide-oda mozgásból” fejlődik ki. „Az érzelmi azonosulás a tragédia hőisével egyrészt szabaddá teszi a nézőt gyakorlati érdekeltiséitől – állapítja meg Jauss, továbbá azt írja – A részvét és a félelem, a néző és a hő azonosulásának feltételei annak mértékében jönnek játékba, ahogyan a néző megtagadja hétköznapi világának valós érdekeit, és esztétikai beállítódásra tesz szert a tragédia cselekményét illetően. A nézőnek azonban, aki ilyen módon belehelyezkedik a hő helyzetébe, másfelől ismét meg kell tisztulnia a tisztább, a tragédia által keltett indulatoktól is, vagyis a tragikus megrázkódtatáson keresztül vissza kell térnie kedélyének »kíváncsi összefogottságába«.”⁴³

*A közvetlenül nem élvezhetőnek – a borzongatónak, a deformálnak, a gyűlöletesnek, vagyis a groteszkre is specifikus hatáselemeknek – az értő élvezete szintén a távolságtartáson alapul. Mi több „[a] szubjektum ilyenkor nem a tárgyat élvezzi a maga sokkoló negativitásában, hanem saját, a tárgy által afficiált képességeinek tiszta működését; azt a szabadságot élvezzi esztétikailag, melynek révén képes valamely beállítódás feltételére, a reflektált élvezetre.”*⁴⁴

Az irodalmi műalkotás azáltal, hogy párbeszédet kezdeményez, a befogadó tevékenységi körét jelentékenyen módosítja és szélesíti. Az elbeszélésszervezést az olvasóhoz intézett kérdés(sor) határozza meg. És a szöveg szintén megformált szerepek egyike az övé, azé, aki a különböző értelmezési irányokat, értékelési lehetőségeket egybefogja, összeveti s mérlegeli. Az igazságosztás előjogát azonban nem foglalja magában a narráció által teremtett autonóm pozíció. A tragikus helyzetben a fiktív szereplő mond ítéletet önmaga felett.

*A tragikomikum és a groteszk pedig komoly akadályt állít a befogadó azonosulási próbálkozásai elé. A koturnus nélküli hő megbízhatatlan referencialitási pontnak*⁴⁵ számít

⁴² Hans Robert Jaussnak az *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik* c. művébe foglalt gondolatait Kulcsár Szabó Ernő szövegfordítása alapján idézem – lásd: Uő.: *Történetiség – Megértés – Irodalom*. Universitas, Bp., 1995. 29.

⁴³ Az esztétikai gondolatfejtegetést Simon Attila fordítása alapján idézem – lásd: Uő.: *A befogadó a Poétikában. Az esztétikai tapasztalat arisztotelészi értelmezéséhez*. Literatura, 1998/1, 6.

⁴⁴ Simon: i. m. 6.

⁴⁵ Culler, Jonathan: *Dekonstrukció. Elmélet és kritika a strukturalizmus után*. Ford.: Módos Magdolna, Osiris Kiadó, Bp., 1997. 375.

a szövegvilágban. Ugyanis egy, az olvasó szemszögéből mellékes élettényező kerül az egyén középpontjába, és ott nyelvileg-tudatilag hiperbolizálódva, teljességgel kitölti azt. Abszolút létmeghatározóvá, egyetlen mozgatóerővé lényegül a jelentéktelen elem. Végül is egyetlen eszményének, „örök ideájának” adja meg magát, környezetétől pedig elszigetelődik a kulcsfigura. Képtelen a kölcsönös kapcsolatfelvételre (a dialógusra), hasonlóképpen önmagára külső nézőpontból rálátni, valamint reflektálni. A maga zárt belvilágában megtragikusan felnagyítja létcélja elvesztését. Az olvasó pragmatikailag eleve távolságot tart fenn a külön alak dezorientáló pozíciójával szemben. Sőt a kiszerű élethalálharc komikusnak érzékelhető e kívülállói, de sohasem magaslati helyzetből.

A kulcsszereplő megtévesztő magatartásán kívül az ironikus-tragikomikus elbeszélői hang is hozzájárul az identifikációs stratégia zavarához. Pragmatikailag az egyszólamú narráció tájékozódási lehetőséget biztosít a mű fiktív világában. Az ironikus(-groteszk) történetelőadó viszont, tekintélyével visszaélve, az értéklabilitás nyugtalanító hatásterületére lépteti be az implicit olvasót. Emellett hangnemváltás és -megoszlás jellemzi a beszédmódját. Továbbá lényeges, hogy a groteszknél a nézőpont-módosítás elbeszéléslogikája, a világ etikai kétosztatóságának megértésmoделljét felforgatva és a metafizikai értékabszolútumot semmibe véve, nevetést vált ki, amely éppúgy minden hierarchiától független és erkölcsileg semleges reakció. S a lefokozott hősben, a beszéd-modalitásban és az értelmezési távlatok viszonylagosságában megnyilvánuló inkongruenciát a befogadói értelem foglalja egységbe, aminthogy a többi diszparát elemet is az olvasztja össze. Következésképpen illetékessége sem egyoldalú ítéletalkotásra korlátozódik. Ellenkezőleg a fiktív és az olvasói életszituáció különbségeinek tudatosításán túl a tételes etika vezértrópusait sorra „defiguráló” alakzat, az ironia tapasztalati világában teljeseedik ki (ön)reflexív tevékenysége.

A lélektaniség és a líraiság recepciótörténeti útkereszteződésén

A Petelei-életművel szinkron kritikai recepció a tragikumkérdés labirintusából kivezető utakat, s egyben az újraolvasás további lényeges aspektusait is felvázolja dolgozatom előtt. Elsősorban Szini Gyulának a már érintett cikke foglal magában megfontolandó értelmezési javaslatokat. Befogadástörténetileg ugyanis kivételes hagyomány- és problématudat jellemzi az ítései szempontrendszert. Közvetve a Gyulai-féle címkézés-mód ellen emelte fel szavát a szerző, amikor azt állította Petelei írásmódjáról, hogy „a feketében feketére való festést nem is gyakorolja.”⁴⁶ Az örökölnél árnyaltabb képet alakított ki az opusról, valamint a történetorientált olvasásmódot is új irányba mozdította el azáltal, hogy *a szubjektumelbeszélés lélektani kidolgozottságát értékelte a leg-többre:* „Az emberek szenvedélyét, bűneit, aljasságát, romlottságát színes elemeire bontja (...) Sőt Petelei lélekfestő művészete ott csúcsosodik fel, ahol az emberi lélekből a legrejtettebb, legmélyebb és legmelegebb vonásokat csálja ki nagy művészetével.”⁴⁷

A Petelei-recepció további vitális mozzanatát képezi a *líraiság kérdése*, amely a maga összetettségében s megválaszolhatatlanságában vetődött fel az imént idézett írásban. Fogalom- és problémátörténetileg megjegyzendő, hogy az alkotói „alanyiség” hangulati artikulálódására, mi több a szerző önkifejezésre hajló magatartására értődött rá

⁴⁶ Szini: i. m. 2.

⁴⁷ Uo.

a líraiság metaforikus képzete. Szini sem menlevelet keresett a *lírai-alanyi hangoltság* számára, hanem a narratív origó kívülállásának és/vagy bennefoglaltságának paradoxitására hegyezte ki e kérdést: „Egyáltalán Petelei az elbeszélő »objektivitásával« óvakodik tőle, hogy túlságosan lírikus legyen, hogy az alakjait egészen a maga világfelfogásának körébe szorítsa bele, és ezért a gondolatokért való felelősséget többnyire az alakjai vállalják. Hogy nagyjából mégis az ő világfelfogását tükrözik vissza, az természetes, mert végre is ő ellenőrzi a szavak és az érzések világát.”⁴⁸ Magától értetődik, hogy a századfordulós modernség esztétikai nézetei szerint megfogalmazott ítései észrevételekben, úgy Péterfy⁴⁹, mint *A Hét* vonzáskörében tevékenykedő Szini cikkében, „az egyéniség, az én a »lélek valósága« (...) metafizikai lényegszerűségeként voltak jelen, s ezekhez kapcsolódott esztétikai létszemléletüknek az a hitszerű mozzanata, hogy a világteremtő képességekkel rendelkező művész korlátlan ura a nyelvnek”.⁵⁰ Az irodalmi megszólalás szerzői (alanyi) szituáltságának a romantikától örökölt értelmezési keretei között pedig a líraiság, s egyben a lírai elbeszélés fogalma megmerevedett. A vázolt körülmény nem csak a Petelei-novellák olvasásmódját vetette vissza esztétikai téren, hanem a magyar irodalmi gondolkodást éppúgy meghatározta.

A lélektaniség kérdéssora

A lélektaniségnek a kortárs recepcióban felbukkanó problémája, irodalomelméletileg újrakontextualizálódva, napjainkban még inkább fokozódó, magával sodró intenzitással jelentkezik. A líraisággal-alanyiséggel szembeállított, ámde azt korántsem kizáró objektív (lélektani) elbeszélésváltozathoz kapcsolódó kérdéseket Szini sem feltételezte sorra megválaszolhatóknak. A narrátor éni azonosíthatóságának, illetve nyelvi jelenlétének dilemmája még a legkorszerűbb prózapoétikai alapok segítségével sem oldható meg egyértelműen. És nem annyira azért, mert a „beavatkozásmentes” elbeszélés maradéktalanul nem vihető véghez, hanem inkább, mivel e művészileg hiteles szereplőformáló-módszer ellenszegül az egyoldalú vizsgálódásnak és értelmezésnek.

E 19. század végi írói gyakorlat semmibe vette azon befogadói beidegződést, amely az értelemteremtő s igazságtévő narrátor hangjához, illetőleg a történetlekerekítő alkotásformához ragaszkodott. Még a műkritika zárt novellaszerkezetéhez szokott képviselőiben is negatív reakciót váltott ki az az elbeszélői gesztus, amely megnyitotta a mű szövegterét és belépésre bátorította az implicit olvasót, mi több értelmezői s ítéletalkotói feladatkört bízott rá: „Kompozíciójának és fölhalálásának gyöngeségére mutat az is, hogy végül rendesen egy csapással metszi szét a mese szálait, vagy az olvasó tetszésére bízta, hogy színezzé ki magának a következményeket.”⁵¹ A narratív logika ugyanis következetesen hézagos, retorikailag pedig az elhagyás (detrakció) elvét követi a szövegépítkezés. Ilyenformán pragmatikailag egyetlen „fénycsóvát villant meg a történet valamelyik része felé, a többi homályban hagyja, s a kiegészítés irányában az olvasót csak elindítja.”⁵² A magyar prózaelmélet viszont csupán a 20. század első évtizedeiben

⁴⁸ Szini: i. m. 3.

⁴⁹ [Péterfy Jenő] –r.: *Petelei István: Jetti*. BpSz., 1893. 76. 204. sz. 458.

⁵⁰ Dobos István: *Alaktan és értelmezéstörténet. Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995. 100.

⁵¹ Szana Tamás: *Petelei István: A fülemile*. Nemzet, 1886. márc. 16. 75. sz. 1.

⁵² Galamb Sándor: *A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban*. BpSz., 1925. 53.

jutott el arra a szintre, hogy tudományos szempontrendszerből felmérje a Petelei-novellisztika kezdeményezéseinek jelentőségét és megállapítsa műfajtörténeti helyét. Az 1880-as, 1890-es években irodalmi formafordulatot kiváltó szövegképzési elvek, mód-szerek e kisepikai világban is kifejezésre jutottak. Galamb Sándor műfajpoétikai vizsgálódását összegezve, a szerkezet nyitottságában, a cselekmény (olykor egyetlen epizód)ba) sűrítettségében, a lélektani fordulatra épített konstrukcióban tükröződtek. A tanulmány egyik részkövetkeztetése szerint „nem annyira a cselekménytelen jellem-ábrázolás” és a „művészi tömörségű” rajzforma őrizte meg a Petelei-életmű emlékét az irodalomtörténetben, mint inkább a tragikum lélektani feszültségének megidézésmód-szere, miután nemcsak egyediséget kölcsönzött annak, hanem Mikszáth opusa fölé is emelte e tekintetben.⁵³

A Petelei-féle irodalmi pszichologizmus poétikai vonásait kiemelő és méltányoló kritikai hagyományvonulatnak, amely Csernátóni Gyula cikkétől⁵⁴ Szini és Schöpflin esszéin át Galamb Sándor szakmunkájáig húzódott, ideiglenesen nyoma veszett a recepciós folyamatokban. Az 1940-es évektől kezdve ugyanis a kritikai realizmus esztétikai ideológiájának „fényében” háttérbe kerültek a lélektaniség és a drámai-balladai prózaformálás egymást metsző kérdéskörei. Az eredendően szociológiai jellegű szöveg-megközelítés, novellaelemző eljárás legfeljebb az alkotások szociáletikai értelmezéséig juthatott el, ugyanakkor erősen korlátozta a befogadói tapasztalat egyéb aspektusait. A korszak Petelei-olvasatát az ábrázoláseztétikai irodalomszemlélet igazságideá(l)ja hatotta át. A szépirodalmi alkotást a társadalomkritika eszközüvé degradálták, amely így közösségi problémákra mutat rá, s egyúttal a megoldást, az erkölcsi normarendszernek megfelelő választ is megadja. Ennél fogva kerülhetett olyasféle esztétikai beállításhoz e novellavilág, amely szerint a befogadó emotivitására (szociális-erkölcsi érzékére, érzelmi világára) erőteljesebb hatást gyakorol, mint értelmére s képzeletére, alkotótevékenységre serkentve őt.

Mindenekelőtt Kozma Dezső monográfiája kísérelt meg kilépni a fogadtatástörténet e hanyatlási szakaszából. Így főképpen az egyoldalúan szociáletematikai rendszerezésű életmű-értelmezések hagyományától távolodott el. Azonfelül a szocreál esztétika kánonképző direktívái szerint gyártott „fővonal”-konceptiótól is eltért, minthogy Mikszáth és Móricz elbeszélői életműve ellenében a lélektani feszültségű tragikum epikai folytonosságát szemléltette, amelyet a 19. század végén mindenekelőtt Petelei honosított meg a novellaformában. A magyar irodalomból Kemény Zsigmond és Arany János poétikáját, valamint az erdélyi balladavilágot tartotta meghatározónak. A drámai lélektaniség és/vagy a lélektani drámaiság mibenlétét feszegetve annak sajátos beszédmódozatára szintén kitért, amely szaggatottságával, az elhallgatás alakzataival és az atmoszférasettetés hatásezszközeivel a székely népballadákra emlékeztet.⁵⁵ A művészeti előzmények Petelei opusának hatástörténeti helyét is kijelölik, éspedig a pszichologizmus poétikai kontextusában. Kozma szerint e prózavilág kivált „az elmélyült lélektani elemzés” által, valamint a maga „műfaji újdonsága”-ival, „drámaiság”-ával, „azt a novellatípust készíti elő, amelyet Kosztolányi Dezső és Móricz Zsigmond emel majd európai rangra.”⁵⁶

⁵³ Galamb: i. m. 68–69.

⁵⁴ Csernátóni Gyula: *Petelei István: Az én utcám*. Fővárosi Lapok, 1885. dec. 23. 37. sz. 1.

⁵⁵ Kozma: i. m. 86–89.

⁵⁶ Kozma: i. m. 24.

Az időben hozzánk közelebb eső értelmezési periódusban Bodnár György a pszichologizmusnak az irodalmi naturalizmustól kapott-átvett örökségét látta dominánsnak Peteleinél. A pozitívizmus természettudományos determinációtana pedig, amely a lelki-érzelmi tartalmak szuverén közlésmódját hívta létre, Arany balladáinak morális alapú tragikumértési hagyományával szervesült. E tanulmány mutatott rá arra, hogy nem a Kemény-féle belső monológot követte, következésképpen nem is a tudatalatti narratív technikát vetítette előre az írói gyakorlat: „Petelei balladisztikus elbeszélései ugyanis nem a belvilág tartalmait jelenítik meg a nyelv és a fogalmak eszközeivel, hanem a lelki folyamatok testetöltését a magatartásban és a cselekedetben.”⁵⁷ A balladai lélektaniségnak a tragikum kérdéskörével érintkező alakulástörténetében legalább Schöppflin óta, ha nem már őt megelőzően tisztázhatatlan, hogy végzettség-e vagy erkölcsi normarendszertől függ-e a fiktív alak tragikus megsemmisülése. A tegnap szakirodalma az utóbbi nézetet mondta a magáénak.⁵⁸ S komplex elemzések, külön tanulmányok erősítették meg ezen értelmezési hagyományát a Petelei-recepcióban. Közülük Györke Ildikó munkái emelkedtek ki tudományos színvonalukkal, szövegközeli, egyszersmind irodalomtörténeti, -elméleti és esztétikai interpretációs kultúrájukkal. A balladaszerű novellaváltozatra összpontosítva: a drámai beszédmóddal, az atmoszférasejtetés effektusaival, a lélektani fejleményekre, a lelkiismereti konfliktusokra összpontosító narratív eljárással egyaránt elmélyülten foglalkoztak.⁵⁹

A lélektaniség problémapárhuzamait érintően egyes értelmezések, így Bori Imréé, a naturalista esztétika s irodalmi-művészeti törekvések tematikai-poétikai beszűkítésének változatait vizsgálták. A „jegyzőkönyvezés” módszerének felel meg a dialógusokra szorítókozó szövegalkítás, az objektív narrátori perspektíva, amely csupáncsak „állapotot figyel meg és rögzít, az ennek körén belül lejátszódó mozgások leírója.”⁶⁰ „Am a naturalizmus hosszadalmas, »tudományosan« fejtegető modorát, leírás-módjait alig veszi át. Inkább a romantikától örökölt egzotikus groteszket igyekszik vele reális, köznapit hitelűvé formálni.”⁶¹ – fűzöm hozzá Németh G. Béla gondolatait idézve, aki szerint eszmetörténetileg a pozitívizmus egyes alapfelfogásaival kerülhetett kapcsolatba Petelei művészete. „De csak részben fogadta el. Az akció-reakció elve csak a lélekállapot, a kezdeti helyzet kialakításában játszik nála jelentős szerepet; utána már saját természetű, törvényű, működésű állapottá lesz.”⁶²

Elbeszéléstechnikailag az objektív lélektaniségű novella szerkezete a drámai jelenetfelépítés (szcenika) alapelemeit veszi kölcsön, kommunikációs helyzete meg az implicit olvasó nézőpontját illeszti be a szövegvilágba. A jellegzetes Petelei-novella indításakor és/vagy befejezésekor, illetve a cselekmény leglényegesebb pontjain monológba, dialógusba és/vagy polilógusba hajlik. Egyszersmind az értelmezői-értékelői szerep feladat-

⁵⁷ Bodnár György: *A „mese” lélekvádorlás. A modern magyar elbeszélés születése*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1988. 40.

⁵⁸ Dobos: i. m. 95.

⁵⁹ Györke Ildikó: *A balladaszerű novella megjelenése Petelei Istvánnál*. Irodalomtörténet, 1992/2. és Uő.: *Novellatípusok a századvég irodalmában*. (Kéziratok kandidátusi értekezés.) Bp., 1994.

⁶⁰ Bori Imre: *A „helyi színek” erdélyi írója. Petelei István*. In: Uő.: *A modern magyar irodalom modern irányai*. II. Naturalizmus. I. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989. 125.

⁶¹ Németh G.: *A válságba jutott kisember írója*. 136.

⁶² Uő.: 135.

körét formálja meg textuálisan. A narrátor viszont megválnak a nyílt véleményező-ítéletalkotó kitüntetett pozíciójától, és a fiktív alakok megnyilatkozásai, beszélői szólamai mögé vonul vissza. Ezenkívül a szubjektumelbeszélés poétikájával összhangban a lényegi átalakulás nem a külső eseménysor (a cselekmény) síkján következik be, hanem a lélektani folyamatokban zajlik le. A fordulat a tudat világában játszódik le, a személyiségroncsoló mentális-emocionális deformálódás úgyszintén a „benső terekben” éri el a maga végleit. Egyenes beszédforma a döntő változást nem részletezi, nem elemzi, csupán közvetve jelzi. Ebből eredően az implicit olvasó, belépve a szövegterbe, legfeljebb a dialógusok és a non-verbális jelek köztesességében következtethet a fejlemények pszichikai indítékaira. Hiszen a mindentudás privilégiumairól lemondó, avagy azoktól megfosztott narrátor nem hatol(hat) be a tudat szférájába, hogy az események motívumait, a lelki feszültség növekedését fokról fokra kövesse. Éppígy elmaradnak részéről a folyamatokra vonatkozó megjegyzések. A következőes narratív logika szerint elhagyott nyílt elbeszélői megnyilatkozások mint szemantikai hézagok kiegészítő műveletsort követelnek meg a befogadótól. A párbeszédbe beépített részek hasonlóképpen az olvasói képzelet konzisztenciateremtő közreműködésének biztosítanak helyet a műben. Mint a szövegbe beiktatott jelentésteli űrök teszik kérdésessé a dialógussal szemben támasztott szokványos elvárásokat. A verbális kontaktus e változata nem egyértelműsíti a megszólaló személy szándékát vagy kilétét, s többnyire csak részleges ismereteket nyújt az eseményekről. Ilyesformán a szemantikai üres mezők jelölik ki azt az interpretációs utat, amelyen az olvasói intellektus pozíciója a szövegvilágban halad, erre s arra felfigyel.⁶³ Az objektív lélektani elbeszélésváltozat a sugalmazás poétikai eszközkészletével él. Ezért a szereplői előbeszédet kísérő és megfigyelői helyzetből rögzített jellemzőkön kívül a szintén csak látszatra jelzőértékű környezetleíró szövegelemek kínálkoznak értelmezői fogódzópontként. Jóllehet mindezek segítségével csupán közvetve tájékozódhat a belvilág állapotáról és reakcióiról a befogadó.

A Petelei-féle szubjektumelbeszélés azonfelül, hogy tartózkodik a hős részletes bemutatásától, léthelyzete előzményeinek és következményeinek áttekintésétől, a fő alak látószögét is szűkre vonja. Főként a tragikomikus vagy a groteszk összehatású és belső perspektívaltságú novellákban korlátozza a központi figura pozíciójának mozgékony-ságát, egyúttal a szereplőtársakét is, s így az előbbi alak képtelen külső nézőpontból (sajátjától eltérő érték- és ismeretvilág alapján) képet alkotni önmagáról. Ráadásul a legérdekfeszítőbb pillanatokban a tudat világához sem a hősöktől, sem a történetmondótól nem kap kulcsot a befogadó.

Ezek szerint episztemológiai síkon a metafizikai fedezetű bizonyosság, a mindentudás irányában támaszt kétséget Petelei prózája, egyben a monolit és izolált értelmezési-értékelési lehetőségeket is kikezdi, hisz úgy a külső, mint a belső folyamatok tisztázhatóságát illetően kételyt vált ki az olvasóban. Az ironikus és/vagy groteszk művekben az ismeretrendszer és az értékvilág irányjelzői elhalványulnak, az így bizonyos mértékig eltájtolt befogadót saját észlelési és a textuális jelek közötti tájékozódási képességére utalja a narráció. S bár felajánlja a reorientáció támpontjait, az értelmezői autonómiát mindenkor tiszteletben tartja. A befogadói eligazodást segítő, ámde látens szövegelemek voltaképpen csak az ezredforduló horizontján válnak szembeötlővé. (Bodor Ádám novellisztikája az objektív elbeszélésforma tökéletesebb, illetve a sugalmazás poétikájának jóval gazdagabb eszköztárát ve-

⁶³ Iser, Wolfgang: *The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore–London, 1978. 168.

szi igénybe. S ilyen módon az elhallgatás alakzatainak rejtettebb változata fejt ki esztétikai hatást. A kül- és a belvilág értelmezését illetően tanácstalanságba, sőt teljes érték-bizonytalanságba taszítja az implicit olvasót. A különböző nézőpontok viszonylagos-sága legfeljebb részértelmezésre jogosít fel, amely azonban éppúgy elveszítheti stabilitását, mint minden teljes és zárt magyarázatrendszer. Mindenesetre úgy a 19./20. századi, mint a 20./21. századi novellavilág szuverén megismerési modell felépítésére apellál, mert a világ intellektuális áttekinthetőségének, etikai elrendezhetőségének kérdéses-sége, illetve az értéklabilitás nem mentesíti a megértés feladata alól.)

A fentieket összefoglalva, az objektív elbeszélésmód magával vonja, hogy a „lélek állapotának belső elemzése (...) Peteleinél inkább csak sejtetően, eredményt szolgáltatató háttérként van jelen, mint közvetlenül elmélkedő betétként.”⁶⁴ A novellaszöveg nyelvi *energeia*-ja pedig a monológ, a dialogizált monológ, a dialógus, a polilógus stb. beszédformájában sűrűsödik, az elbeszélést benső dinamizmussal telíti, s így a maga széles esztétikai hatókörét alakítja ki pragmatikai vetületben. Az újabb idők irodalomelméletének a nyelvhasználatra mint tevékenységre terelődő érdeklődése pedig további szempontokat biztosít értelmezői próbálkozásaim számára, főképpen a Petelei-szövegekben honos nyelvi cselekvés- és beszédaktus-változatok, valamint azok konstitutív és performatív oldalának vizsgálatakor.

Interpretációs fordulóponton

A lélekτανισμός kérdéseire összpontosuló interpretációs párbeszédbe a nyelvfilozófiának és a tudományok azon alapállításai vonhatók be, amelyek a gondolkodásunkra rátelepedő lélek és test, szellem és anyag, szubjektum és objektum (szubsztanciális lét/világ) kettősséget kísérelték meg semlegesíteni, feloldani. Az analitikus irányultságú, valamint a transzcendentális (nem-analitikus) nyelvfilozófiai megközelítés egymást termékenyen kiegészítő szövegértelmezési lehetőségekre tesz javaslatot. A kései Wittgensteinnek a nyelvre vonatkozó nézete, mármint az 1953-ban megjelent *Filozófiai vizsgálódások* hatása egybe esett azon filozófiai törekvésekkel, amelyek metafizikaillel szembe szellemi mozgatóerejükkel együttesen nyelvi irányváltásra ösztönözték a 20. századi gondolkodást.

Wittgenstein a nyelvi jelek jelentése és használata közötti szoros korrelációra mutatott rá: „*Önmagában* minden jel halottnak tűnik. *Mi* ad nekik életet? – A használatban él.”⁶⁵ Egyben azzal a szcientista illúzióval is leszámolt, amely szerint a nyelvi kifejezések jelentése adekvátnak leképezhető. Ezt a logikailag-ismeretelméletileg optimista elképzelést ugyanis kizárólag akkor lehetne keresztülvinni, ha a szavak (mint a fogalmak nyelvi megfelelői) teljes egészükben leképeznék a tényeket (a valóság formáját). Bertrand Russell logikai atomizmusától és saját korábbi meggyőződéseitől függetlenül állította Wittgenstein, hogy a nyelvi alakulásfolyamatokban, más-más szövegkörnyezetbe kerülve, a jel különféle értelmet kap. Vagyis használata során képlekenynyé lesz a jel jelentése, s ezért végérvényesen sohasem rögzíthető.

Továbbá a szó-, illetve a mondatfajok és azok használati módjának sokféleségét fontolgatta Wittgenstein: „De hát hányféle fajtája van a mondatnak? Mondjuk állítás,

⁶⁴ Németh G.: *A válságba jutott kisember írója*. 137.

⁶⁵ Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*. Ford.: Neumer Katalin. Atlantisz, Bp., 1998. 189.

kérdés és parancs? – Ilyen fajtából *számtalan* van: számtalan különböző, használati módja van mindannak, amit »jel«-nek, »szó«-nak, »mondat«-nak nevezünk. És ez a sokféleség nem valami szilárd, egyszer s mindenkorra adott; hanem a nyelv új típusai, mondhatni új nyelvjátékok keletkeznek, mások meg elavulnak és elfelejtődnek.”⁶⁶ A nyelvhasználat sokféleségére vonatkozó észrevétel jelentékeny lendületet biztosított az uralkodó nyelvszemléleti hagyománytól elszakadáshoz. Azt megelőzően ugyanis elsősorban a kognitív (ismerettel kapcsolatos) funkciókat⁶⁷ tulajdonítottak a nyelvnek, igazságértékét elemezték. „A nyelvre vonatkozó 20. századi vizsgálódások szembeötlő jegye az az egyre határozottabb felismerés, hogy a nyelv nem kognitív aspektusainak – az esztétikában, az etikában, a filozófiában, a neveléstudományban és a politikában – döntő és központi szerepe van.”⁶⁸

Az ideális nyelv megteremtésének feladata helyett a grammatikai (lingvisztikai) elemzéssel kapcsolatot kereső wittgensteini (nyelv)filozófia a meglevő nyelv használatának leírását tűzte ki céljául.⁶⁹ S ekképpen „a szavakat metafizikai használatuktól újra visszavezetjük mindennapi alkalmazásukra”⁷⁰ – mondta a német gondolkodó. A homo loquens életét ugyanis nyelvi játékok hálózák be. Valamennyi egyedi grammatikával rendelkezik, vagyis játékszabályokon alapul. A zavartalan kommunikáció a játékszabályok egyeztetését előfeltételezi. Lényegileg a szabályok léte és elfogadása teszi lehetővé a nyelvi játék lefolytatását. A „játsszótársak” (a beszélgetőpartnerek) előtt nem csak ismeretes e koordináló rendszer, hanem magukra nézve kötelezőnek tekintve alá is vetik magukat. Ez a körülmény azonban nem zárja ki a nyelvi játékokra vonatkozó metareflexió (elméletalkotás) lehetőségét, miképpen a stratégia tökéletesítését, (újja)teremtését sem, sőt a játék tanítását és tanulását termékenyen irányítja és ösztönzi. A személyközi életformává lényegülő nyelvi játékok keretei oly szorosan érintkeznek vagy fedik át egymást, hogy mögéjük hatolni képtelenség. A nyelv világában történik minden.

Wittgenstein nyelvjáték-elméletének egyes gondolati ösvényei egyenesen Austin beszédaktus-elméletéig vezettek el.⁷¹ Hatástörténetileg a német teoretikusnak legfőképpen azon elmefuttatásai válnak irányjelzővé, amelyek a nyelvi játékok szintaktikájára és szemantikájára (azaz grammatikájára) irányuló vizsgálódást a pragmatika (azaz a használat) aspektusával helyezték összefüggésbe. S így már a kijelentés valóságtükröző eszményét eltörlő, egyben monolit létmódját is tagadó személyközi játékelméletben pragmatikai fordulatot vett a 20. század nyelvfelfogása.

A John L. Austin W. James-előadásai (1955) által lendületet nyert nyelvfilozófiai kutatások elutasították azon eszmei-elméleti hagyományt, amely valóságleíró feladatot tulajdonított a nyelvnek, vagyis eszközserűvé fokozta le azt. A kortárs angolszász analitikus filozófiával vitázva szinte az emberi gondolkodással egyidős állításokat von-

⁶⁶ Wittgenstein: i. m. 30.

⁶⁷ Black, Max: *A nyelv labirintusa*. Holnap Kiadó, Bp., 1998. 95.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Wittgenstein: i. m. 80.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Mindazonáltal megjegyzendő: teoretikai vita tárgyát képezi, hogy „Austin Wittgenstein követője vagy fegyvertársa, vagy pedig épp ellenkezőleg, ellenlábasa lett volna.” – Kálmán C. György: *A beszédaktus-elmélet szövegfelfogása*. In: Uő.: *Te rongyos (elm)élet!* Balassi Kiadó, Bp., 1998. 72.

ták kérdőre. Ily módon egyebek mellett az igaz és hamis mondatok közötti dichotómiát cáfolták meg, közvetve pedig az igazságesszmény ismérve szerint felállított episztemológiai modellt vonták kritika alá. A beszédaktus-elméletben: „Szavak és tettek szembeállítás helyett a szavak minden használata tetté válik.”⁷² A nyelv leíró vagy állító (konstatív) oldalát semlegesítve, annak a beszédérintkezést, a *beszédcselekvést*, a személyközi jelcserét irányító performatív (lokúciós, illokúciós és perlokúciós) természetét hangsúlyozta Austin. Elgondolása szerint a nyelv kognitív szerepe a kommunikációs kölcsönviszonyban oldódik fel.

A nyelvtudomány területén a humboldti nézetek a mai kommunikációs nyelvészetbe épültek be, az analitikus nyelvfilozófia szellemi örökségéhez pedig Bühler nyelvteóriája nyúlt vissza az 1930-as években.⁷³ A fent érintett beszédaktus-elmélet a szövegnyelvészet számára nyújtott új vizsgálódási szempontrendszert, ami pragmatikai irányváltást eredményezett e diszciplína történetében. A paradigmaváltás a szövegnyelvészet, a szociolingvisztika a nyelvészeti pragmatika, a kommunikációelmélet, az interakció-elmélet, a társalgáselemzés és a beszéd kutatások, vagyis a nyelvtudomány felerősödő és/vagy újonnan jelentkező irányzatai számára „elméleti nyitás”-t⁷⁴ jelentett. Az itt csak nagyvonalakban vázolt konstelláció tehát a tudományközi kapcsolatok kialakítására biztosít jó esélyt, így a Petelei-interpretáció irodalomteoretikai keretein belül is.

A nyelvfilozófiai örökségből az említettek mellett azon nézetek épülnek be a korszerű nyelvfelfogásba, egyszersmind alakítják ki a műértelmezés tájékozódási rendszerét, amelyek szerint szubjektum és objektum szintézise a nyelv alkotta „világ(kép)”-ben (Martin Heidegger) teljeseedik be. A heideggeri nyelvértés e kérdés Humboldt képviselte gondolati tradícióját is magában foglalja. A 17/18. századi német bölcselő hatás-történeti helyét eleve kijelöli az, hogy a nyelvnek mint elvont eszközrendszernek (holt kreatúrának) az elképzelését elhárítva, a beszédaktus, a beszélés (eleven) tevékenység jellegét húzta alá. Vagyis a nyelvet nem a produktum [Erzeugtes], nem a zárt, eleve kész és időtlen stabilitású rendszer, hanem a produkció [Erzeugung] fogalmával definiálta. Lényegileg időben zajló dinamikus és kreatív folyamatnak, szüntelen önteremtődésnek határozta meg. Humboldt fejtegetését követve: „a nyelvet nem tekinthetjük kész, egészében áttekinthető vagy lépésről lépésre közölhető anyagnak, hanem úgy kell felfognunk, mint ami szakadatlanul létrehozza önmagát.”⁷⁵

A nyelv természeténél fogva sajátos entitás: az emberi lét eredendő szférája. Ilyen értelemben véve, antropológiai síkon az egyéni és a közösségi fogalom-, illetve gondolatalkotás, a nyelvi kölcsönhatás szintjén pedig a kommunikáció és a(z ön)megértés foglalatának bizonyul. Az öntudat alaptényezőjét a szubjektum és az objektum közötti kölcsönviszony képezi, amely a maga összetettségében a nyelv világában bontakozik ki. A szubjektum érzéki tevékenységéből és a „szellem belső cselekvése”-ből kikristá-

⁷² Pléh Csaba: *A szaván fogott szó*. In: Austin, John L.: *Tetten ért szavak*. Ford.: Pléh Csaba. Akadémiai Kiadó, Bp., 1990. 10.

⁷³ Fehér Erzsébet: *A szövegkutatás megalapozása a magyar nyelvészetben. Tudománytörténeti vázlat*, (Nyelvtudományi Értekezések, 147.) Akadémiai Kiadó, Bp., 2000. 25.

⁷⁴ Fehér: i. m. 29.

⁷⁵ Humboldt, Wilhelm von: *Gesammelte Schriften*. Berlin, 1903–1936, VII, 57–58. [VI, 102.] – a fordítás lelőhelye: Bengi László: *Nyelv, struktúra, megértés. Humboldt nyelvkonceptiója nyomán*. Szépliteraturai Ajándék, 1998/2–3, 5.

lyosodó képzet nyelvi mozgáspályája az eltávolodás-visszatérés irányvonalat írja le. Az objektummá átalakuló képzet tehát nem zárul ki a szubjektivitásból e folyamat során, hanem nyelvi eredetű egybe tartozásukat artikulálja öntudati szinten. Továbbá az interaktív megértés terét képezi a nyelv, „melyben a kommunikáció már nem pusztán a másik ember felé fordított tekintettel történő együttalkotás, hanem ennek érdekében a nyelvnek való megfelelés pontosabban a nyelvvel – mint szubjektummal – való dialogikus együttalkotás”⁷⁶ alaphelyzete. Ennélfogva a mű esztétikai-kommunikációs létmódjában, egyszersmind „a (másik) megértés(é)”-nek köszönhetően a nyelv mint az élő „beszéd totalitása”-nak dimenziója a világ megalkotását vonja magával. Az eddigieket összegezve, tulajdonképpen a nyelv instrumentális és produktumfelfogását tagadta Humboldt, valamint a szubjektum (a szellem) nyelvalkotó tevékenységének nézetét valló metafizikai hagyománytól távolodott el, amikor a nyelv kreatív, alkalmasint önteremtő mivoltát fontolgatta.

Heideggernél éppígy a világkonstituáló tevékenységében felfogott nyelv antropológiai horizontján: a nyelvhez fűződő „viszonyunk [Verhältnis] olyképp mutatkozik meg, mint az össze-tartozás [Ver-Hältnis].”⁷⁷ A beszéd és a hallás kölcsönviszonyának, -hatásának – már Humboldtnál felmerülő – problematikáját is újragondolta, -értelmezte és beillesztette bölcséletébe Heidegger. A szembeállítás lehetőségét eleve eltörölte: „A beszéd mint monda: önmagánál fogva hallás. Meghallása a nyelvnek, amit beszélünk. Így tehát a beszéd nem egyúttal, hanem *mindenekelőtt* hallás. A nyelv e meghallása minden egyéb előforduló hallást megelőz – alig észrevehetően. Nem egyszerűen beszéljük a nyelvet; *abból* beszélünk. Erre csakis az tesz képessé minket, hogy már mindig is hallgatunk a nyelvre. Mit hallunk ekkor? A nyelv beszédét halljuk.”⁷⁸ A hallás nem értékelhető le merő kísérőjelenséggé, ugyanis „nem más, mint a minden észlelést és képzetalkotást már egybetartó mondani-hagyás [*Sichsagen-lassen*]. A beszédben mint a nyelvre való hallgatásban a hallott mondat halljuk újra. Hagyjuk, hogy néma hangja elérjen minket; miközben a nekünk fenntartott hangot kívánjuk, felé hatolva hívjuk el őt.”⁷⁹

A fent taglalt metafizika-ellenes nyelvelméleti, -filozófia nézetekkel összhangban átminősül a magyar műértelmezési kultúrában, s így a Petelei-novellisztika interpretációs hagyományában is meghonosodott ontológiai kategóriapáros, a lelki táj⁸⁰ és a hangulatiság fogalma. Az előbbi képzetnél a szubjektum-objektum kölcsönviszony nyelvbe ágyazott-

⁷⁶ Bengi: i. m. 9.

⁷⁷ Heidegger, Martin: *Az út a nyelvhez*. Ford.: Hévizi Ottó. In: Uő.: „... költőien lakozik az ember...”, T-Twins Kiadó/Pompeji, Bp., Szeged, 1994. 223.

⁷⁸ Heidegger: *Az út a nyelvhez*. 237–238.

⁷⁹ Heidegger: *Az út a nyelvhez*. 238.

⁸⁰ Mezei József *A magyar regény* c. tanulmánykötete az 1900-as évek fordulójának prózáját a „lelki táj” művészetének betetőzőjeként méltatta. A korszak irodalma a kisváros kínálta témákhoz vonzódott. A vidék jelképessége „pszichológiai érzeteket és terápiát jelenthet.” Az ún. tájirodalomban a múlt, vagyis egy elvesztett világ idővel megszépült. Az emlékezés jelene felől idillinek tűnő életforma iránti nosztalgiát rejtette magában a regionalizmus szimbolikája. Másrészt az adott társadalmi helyzetből is (bár mérsékelt kritikai tendenciával) ideiglenes kilépésre biztosított lehetőséget. E prózavonulatból a tragikus Petelei-novellák a „zárt földrészt”, Erdély szellemének „etikai-kultikus őrzése” által magaslottak ki. (Mezei József: *A magyar regény*; Magvető Kiadó, Bp., 1973. 458.)

ságából, egyúttal párbeszédre nyitottságából és reflektáltságából eredően a tudattartalmat magába sűrítő külvilág, illetve a létértelmező táj nyelvivé oldódik. A mű szövegterében pedig egyik is, másik is átesztétizálódik (*Őszi éjszaka, Két fehérszép, A tegnap a ma ellen...*).

Ugyancsak Heidegger nyelvértelmezése és filozófiája segítségével gondolható újra még egy, az életmű értéstörténetében vissza-visszatérő kérdés, a Péterfy-kritika által kiemelt *hangulatiság* poétikai mibenléte. A „*hangulat*”, a „*hangoltság*” és a „*hangolt-lét*” hermeneutikai fenoménje tehát újraértelmezői próbálkozásaim sarkalatos pontjait képezik (*A Csulakok, az Alkonyat, A vén nemes*). Teoretikai irányjelzőül néhány bekezdést emelek ki Heidegger fejtegetéseiből: „A hangoltságban hangulatszerűen már eleve feltárul a jelenvalólét mint az a létező, amelynek a jelenvalólét a maga létében ki van szolgáltatva mint olyan létnek, amelynek neki magának egzisztálva lennie kell [zu sein hat].”⁸¹ Igen lényeges, hogy a *hangolt-lét* tulajdonképpen a *diszpozíció* filozófiai-hermeneutikai képzetkörébe tartozik, amely „nemcsak feltárja a jelenvalólétet belevetettségében és a létével már mindenkor feltárult világra való ráutaltságában, hanem ő maga az az egzisztenciális létmód, amelyben a jelenvalólét folyamatosan kiszolgáltatja magát a »világ«-nak, hagyja magát illetni tőle úgy, hogy valamiképpen kitér önmaga elől.”⁸² Továbbá Heidegger szerint a jelenvalóság „konstitutív létmódja” a *diszpozíció*, sőt illetéknéppel lesz a *megértéssel egyenrangú*, valamint abból adódóan, hogy mindkét létmódot „egyformán eredendően a *beszéd* határozza meg.”⁸³

A líraiság fogalmi gyűrűjében

A hangulatiság elbeszélés-poétikai átértelmezésre váró fogalma, a líraiság hasonlóképpen vitális kérdéskörei felé irányítják interpretációs törekvéseimet. A líraiságnak a Péterfy és Szini reflexióiban megmutatkozó fő vonatkozásai, amelyekkel a fentiekben már foglalkoztam, az 1960-as, 1970-es évekig nem kerültek szaktudományos megvilágításba. Az elméleti lemaradás az életrajzi értelemben vett szerző attitűdjének dominanciát tulajdonító felfogásból következett, amely pedig az alanyi beszédhelyzetet felértékelő romantikus és/vagy metafizikai fedezetű értelmezési előzményekre vezethető vissza. S úgy a magyar irodalmi és kritikai gondolkodásban, mint a Petelei-művek olvasáskultúrájában mélyen gyökeret vert e nézet. Idevágó példának találok Rossmann Magda monográfiájának néhány mondatát, miszerint a kitüntetett elbeszélői tudat „[e]mbereit belülről rajzolja, közvetlen közlőről látjuk őket gondolkodni, érezni és cselekedni. Ez [a] közvetlenség leginkább az Ich-Roman (novellára vonatkoztatva) formájában érvényesül. Petelei ezt a formát különösen akkor használta, mikor hangulatkelés [volt] a fő célja. De a levélalakban és az elbeszélés formáiban egész közlőről szemléli alakjait, beléjük lép. Ez az erős lírizmus, az alakokkal való összeolvadás, érzelmes alanyiség, kétségtelenül egyhangúságot eredményezett.”⁸⁴

A szóban forgó metaforikus és képlékeny kategóriának jelentéstartománya az esztétikai dogmatizmus utáni évtizedekben szélesedett ki. A líraiság, pontosabban a lí-

⁸¹ Heidegger: *Lét és idő*. 163.

⁸² Uo: *Lét és idő*. 168.

⁸³ Uo: *Lét és idő*. 161.

⁸⁴ Rossmann: i. m. 25.

rai/lirizált novella (műfaji) fogalmának az elméleti-esztétikai gondolkodásban megújuló szemantikumával, s így kimeríthetetlen lényegével Dobos István korszak- és műfajmonográfiája érdemében foglalkozott. Külön szolt Egri Péter, Kántor Lajos,⁸⁵ valamint Gáspári László értelmezési változatáról, ezért eltekintek e szaktudományos előzmények taglalásától s vizsgálatától. Az utóbbi szerző *A századvégi novella lirizálódásáról* c. tanulmánykötetével mégis kivételt kell tegyek, mivel műelemzéssel kiegészülő fogalom- és műfajkonceptiója a Petelei-novellisztika olvasástörténetének is részét képezi.

Gáspári László munkája a strukturalizmus által akkor, vagyis az 1970-es, 1980-as évek fordulóján megújult (szöveg)nyelvészeti és -stilisztikai szempontrendszer segítségével közelítette meg a lirizált novella műfaji jelenségét. Bizonyos megszorításokkal Jurij Lotman teóriájával összhangban másodlagos modelláló rendszernek állapította meg a műalkotást. S e kiinduláspontból a lírai és az epikai fikcióról egyaránt nyilvánvaló volt, hogy „a valóság variánsa, a mű pedig a fikcióé.”⁸⁶ A lotmani terminológián kívül specifikusan jakobsoni szakkifejezések és fogalompárok épültek be Gáspári fikciómeghatározásába, amely „mint a valóságra vonatkozó közlés, a művön kívüli világnak szűkebb vagy tágabb megfelelése, e világgal érintkező, azaz metonimikus karakterű.”⁸⁷ A jakobsoni elmélet a műfajértés területére is behatolt, s az empirikus valóságtól függő szubjektum-objektum-viszony szövegformáló logikájában nyilvánult meg: „Az »En és a külvilág« műfajonként eltérő bonyolult kapcsolata szerint a regényelméletben érvényes ambivalenciát, az *En-külvilág kettősségét* (kiemelés: P. GY.) a művészi próza egyik legfőbb sajátosságának tekintjük. E kettősség harmonikus/diszharmonikus volta a prózai műfajok értékrendszerét, pragmatikai struktúráit, szöveg-, jelentés- és stíluszerkezetét lényegileg meghatározza.”⁸⁸ Ilyenképpen „a lírával átítatott próza mindaddig nem vált műfajt, míg az »En és külvilág« kettőssége fönnáll. Mikor e viszony (megfelelés!) már átmegy az *azonosságba* [kiemelés: P. GY.] csakis akkor érkezünk, érkezhetünk a *líra* szuverén területére.”⁸⁹ „A líra, mely szubjektivizálja az objektív világot” az alkotóművész és a társadalom közötti kapcsolatot is meghatározta, és a századvégen az előbbi számára „szerepvállaló” magatartást írt elő az értekező szerint. A műfajhatárok elhalványulásakor az „*epikus keretben a személyiséget védő költészet*”⁹⁰ húzódott meg. A műfajelkülönítés fő ismervét képező szubjektum és objektum közötti viszonyt tehát korántsem a nyelv világában feltételezte e tanulmány. A műfajt pedig olyan korstílusba ágyazódó történeti jelenségnek határozta meg, amely a szerzői én etikai-emocionális-intellektuális attitűdjének zárványát képezi. Azonkívül a társadalmi helyzet, „a külső valóság alkotói élménnyé, magatartássá válva, s megadva vagy kizárva az életnek a műben való elrendezését, átrendezését, újrateremtését, a műfajon keresztül vetül a stílusra”.⁹¹ Ennélfogva a Peteleivel foglalkozó dolgozatrész esztétikán

⁸⁵ Egri Péter *A költészet valósága* (1975), valamint Kántor Lajos *A líra és a novella* c. tanulmánykötetére vonatkozó megjegyzéseket lásd: Dobos: i.m. 102–104.

⁸⁶ Gáspári László: *A századvégi novella lirizálódásáról*. (Nyelvtudományi Értekezések, 118.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1983. 8.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Gáspári: i. m. 7.

⁸⁹ Uo: 13.

⁹⁰ Uo: 41.

⁹¹ Gáspári: i. m. 25.

kívül eső (alkotáslélektani) tényezőkre vezette vissza a líraiság jelenlétét az applikációs példaként elemzett *Klasszi* c. novellában. Mindenképpen méltányolandónak tartom, hogy az irodalmi alkotás interpretációs nyitottságára is felfigyelt, és a befogadó értelemtulajdonító illetékességét is elismerte Gáspári. Bár alapvetően az olvasatok írói preformálhatóságát állította, illetve a strukturalista nézetekkel egyezően a jelentés műimmanens természetét emelte ki.⁹² S a beható szövegelemzések is e köztes gondolkodásmódról tanúskodnak, egyszersmind interdiszciplináris értékkel rendelkeznek.

Dobos István műfajmonográfiája határozottan szembefordult azzal az irodalomelméleti és esztétikai észjárással, amely a prózai szöveg lirizálódását a szerző személyével hozta összefüggésbe. Kérdőjelet tett azon értesmodell mögé, amely a fiktív világ felett álló szubjektumnak az epikai műbe (pl. hangulatkivetítés vagy szereplőkkel azonosulás által) beszüremkedésére, vagyis egyféle tematikai-nyelvi „beleplántálód”-ásra vezette vissza a műnemi eltolódást. A „mondanivalót” elsődlegesnek és fikción kívülinek tételező meggyőződéssel szöges ellentétben, a szuverén szövegszervezés jellegadó vonásait részesítette fokozott figyelemben az értekező. A szövegszintű (nem pedig stiláris) alakzatok, narratív eljárások alaptárából a metaforikusság elvét minősítette relevánsnak a lírai novellánál, amely lényegileg a metonimikus (fabuláris, kronologikus, kauzális) alakításmódot szorította háttérbe. A strukturalista indíttatású narratológia irodalom- és szövegértelmező módszertanára támaszkodva, a szóban forgó kisepikai specifikumot a maga esztétikai-poétikai összetettségében határozta meg a kötet szerzője: „A századvégi novellákban mindenekelőtt panteisztikus természet-látomásokban, a szereplővel azonosuló elbeszélő modalitásában, az ábrázolás szubjektív átítatottságában, az emlékfelidező elbeszélőhelyzetet átjáró nosztalgiában, az atmoszférateremtő stilizálásban, a történeteket körüllebegő hangulatokban jelennek meg a »lirizált epika« elemei.”⁹³ Megjegyzendőnek tartom, hogy a narratori hangnem változatain vagy a hangulatkeltő tényezőkön kívül a mesei stilizálást, a környezetleíró és a képalkotó technikát emelte ki a líraiság markáns jegyeiként e tanulmány. Így járt el Petelei *Balogh Eszti* elment c. művénél is, amelyet az egyéni esendőséget „együttérző átéléssel, lírai részvétellel” artikuláló prózai alkotások közé sorolt. A sugalmazás poétikai eszközkészlete jut érvényre ezúttal is, mivel „Petelei közvetlenül sohasem beszél a létezés levehetetlen terhéről, mégis az elbeszélésben a közösség néma gyásza mintha az értelmetlen áldozatnak, a megválthatatlan sorsnak szólna s az író részvéte, lírai filozófiája is igazán ettől kap egzisztenciális mélységet.”⁹⁴

Az elméleti „kijárat”

A fent részletezett kiszögellési ponton Gérard Genette műfajszemléletével érintkezik az újraértelmezés horizontja, amely problémátörténetileg elutasította a két- vagy hármas műnemi tartományra bontás tradícióját, módszertanilag a merev műfaji határok felállításának gyakorlatát, mi több a különválasztásra irányuló próbálkozás elméleti indokoltságát vonta kérdőre. A műnemek és műfajok eredendő képlékenységből következően pedig felnyitott minden zárt és minden örökérvényű rendszert. És az *architextus* fogalmát bevezetve, történeti jellegű megközelítést javasolt, amely a műfaj-

⁹² Gáspári: i. m. 24.

⁹³ Dobos: i. m. 118.

⁹⁴ Dobos: i. m. 123.

oknak a műfajokba, valamint a műfajnak a beszédmódokba hatolásához egyenlő esélyt biztosított.⁹⁵ A műfaj irodalmi, a modalitás meg univerzális nyelv(észet)i kategóriaként épült be az architextus-koncepcióba. Mindent összevéve, a három mód, mármint a „tisztá narráció”, a „kevert narráció” és a „drámai utánzás” elméleti keretein belül végül is szakításra került sor az ontológiai jellegű, a szerzői személy (lélektani, eszmei, nyelvi stb.) alaphelyzetére épülő értelmezésmód hagyományával.

A fent vázolt irodalom- és műfajteoretikai belátások lényegileg egybeesnek a 19. század irodalmi modernitásának megkülönböztető jegyével, szövegformálódási dinamikájával. A magyar irodalomban a próza területén, a megújuló novellaformában jutott érvényre e poétikai lendület, úgymint a műfajok egymásba mosódásában, illetve a hangnemek egymásba vegyülésében, egyúttal a műfajoknak a hangnemek területére belépésében. A kisepikai jelenség mint olyan nem szűnt meg, válságos helyzetbe sem került. Ellenkezőleg a novella történeti fogalmának és altípusainak köre bővült, egyebek között a „hangnem-novella”⁹⁶ éppoly képlékeny változataival, mint amilyen önnön létmódja és problematikus azok szakterminológiai meghatározása. A beszédszerű kisepikai szövegszervezést pedig Mikszáth Kálmán művészete mellett tagadhatatlanul Petelei István írásmódja emelte magas esztétikai rangra.

(Készült az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával)

⁹⁵ Genette, Gérard: *Introduction à l'architexte*. Seuil, Paris, 1979. (Rövidített magyar változatát lásd: *Műfaj, „típus”, mód*. Ford.: Simonffy Zsuzsa. In: *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Szerk.: Kanyó Zoltán és Síklaki István. Tankönyvkiadó, Bp., 1988. 235.)

⁹⁶ Németh G. Béla: *A novella mint vezető műfaj*. In: *A magyar irodalom története*. Szerk.: Klaniczay Tibor. Kossuth, Bp., 1982. 234.

Lovakról

MIHÁLY ÁRPÁD RAJZAIHOZ

*„Kilentz Musák! kik az Helikon Hegyének
Tetején, Pegazus szárnyas Ló körmének
Rugásából fakadt Hippokréné vizét
Szentnek tartjátok és szeretitek ízét,
Jertek segítsetek! s az én rekedező
Musámnak, azon szent Lónak tsergedező,
Forrásából, bár egy italt engedjete,
Hogy lelkesítetvén együtt tű veletek,
Ezen dicsőséges Tárgyról méltóképen
Énekelhessen a' szép Lovakról szépen.”*

Iklaudi László, a XIX. század elején Kolozsváron élt ismeretlen lószertű költő fohászzkodott ekképpen a Múzsákhoz, segítségüket kérve ihletett tárgyának méltó eltengetéséhez. S ha abban az időben is – amikor a ló még a mindennapok jól ismert és megszokott társa volt az ember számára – a Múzsák közreműködéséért kellett esedeznie a költőnek, mennyivel inkább így van ez ma, amikor a lovak kiszorultak mindennapjaink világából!

Amit ma tudunk róluk, méltatlanul felszínes és sokszor hamis is. Érzélgős állattörténetek megalázott hőseiként büszke lényükhöz méltatlan szerepekben kell tetszelegniük könyvek lapjain, vagy éppen a filmvászonon; máskor gépekhez szokott, érzéketlen emberek kezében – élő és érző társ helyett – durván kezelt eszközként aláztatnak meg.

Pedig aki a lovakat ismeri, sok mindent másképp lát meg a világból is, mint az, aki úgy gondolja, hogy a ló a múltnak egy kegyeletből megőrzött darabja, s nem sok tanulsággal szolgál a világ – és különösképp a mai világ – egészét tekintve. Hisz járműnek ott van a lónál sokszorosan gyorsabb és kitartóbb masinák egész serege, földön, vízen és levegőben egyaránt. Mindaz, amiről a lovon ülő ember évezredek át ábrándozott, itt van megvalósulva, túlszárnyalva a legmerészebb képzeletet is. A ló legfeljebb sporteszköz, hobbi – semmi más...

Igaz, a szépsége... Azt még a legérzéketlenebb ember is elismeri, hogy a ló az egyik legszebb minden teremtetten lények közül. De aztán?

Csak hogy a ló nem a Teremtésben nyerte el mai gyönyörű alakját: az ősló korántsem volt olyan kecses és szép, mint késői utódai; az emberi szépérzék formálta ki belőle azt, ami benne rejtett. A szépérzék és a mesteri tenyésztői munka, a végtelen szeretet. A ló Isten és ember közös alkotása...

És a ló nem csupán szép. Nem csupán az isteni kéz nyoma látszik meg rajta, hanem valamiképp az ördögé is. Szilaj, vad kedve, egyes egyedeinek fékezhetetlen temperamentuma alvilági erőket sejtet; és aki látott már száguldó, díszes sallangjait rázó, hörgő és nyerítő fekete nóniusz mén ötösfogatot, nehezen tudta kivonni magát az alól a kényszerképzet alól, hogy a Pokol öt fekete ördöge szabadult rá a világra.

És a ló nem csupán a száguldás gyönyörűségét adja, hiszen ha csak azt adná, az autón, repülőn száguldó ember nem kívánczna vissza a nyeregbe. – „Az ember sohasem

érzi magát szabadabbnak, fennköltebbnek és boldogabbnak, mint lóháton.” – írta ifjúkori lovaglásaira emlékezve az idős Goethe. A régi arab mondás szerint pedig a földi Paradicsom a lovak hátán, a könyvek lapjain és az asszonyok ölelő karjai között található meg.

A régi pusztai lovasnépek számára a lóval való kapcsolat elválaszthatatlan egységet jelentett. Jól tükrözi ezt a lovat-lovast még nem ismerő korai görögség kentaur-mítosza, amely embert és állatot egyetlen, szilaj ösztönöktől vezérelt lényre egyesített, amikor először szembesült a lovasharcosok látványával. A türkmén gyermek ma is a járással egyidőben tanul meg lovagolni; s tudjuk, hogy honfoglaló őseink életük jó részét lóháton töltötték, gyakran ott ettek-ittak, aludtak, sőt az elrabolt lányokkal nem egyszer már a nyeregben szeretkeztek. Lovukkal együtt maradtak a halálban is, amint azt számos sírlelet tanúsítja.

A Korán szerint Allah a lovat a viharos déli szél, a szánum anyaggá sűrítéséből teremtetette; és a különböző népek mítoszaiban egyként élt az a hit, hogy a nemes kancák a szélről is képesek vemhesülni. Igen gazdag a magyar nép mitológiája is a lovakat illetően, népi hiedelemvilágunkban számos szép történet tanúskodik erről.

Mihály Árpád szobrászművész egyike azon keveseknek, akik még az ősi társadalmak familiáris melegét őrző nagy parasztszaládban nőhettek föl, emberek és állatok paradicsomi együttlétében. Számára a lovak kezdetben mesebeli óriások voltak, ahogy – mint írja – lábaik égbe nyúló gótikus oszlopai között, melyek odafönt boltozattá egyesültek, botladozott; majd később a hátukra is fölmerészkedett, hogy életre szóló szövetséget kössön velük. Ma a titokzatos eredetű csodálatos keleti lófajtát, az akhaltekinít tenyésztí és szenvedélyesen kutatja az ősi hagyományokat.

Most közreadott rajzai nem a ló szép arányait zengik, ezek a rajzok egy szobrász sajátos vázlatai majdani szobrokhoz: bennük a ló infernalis tulajdonságai dominálnak, „az ördög szépsége”; dinamizmusukat, a lovassal való kentauri összetartozásukat hangsúlyozzák. Expresszív feljegyzések ezek, sokszor csak erővonalak, borzongató látomások – de ismerjük el, hogy a ló ilyen is, különben nem lovakon történene rá a világra az Apokalipszis pusztító lovasai, és nem lovon járna Dürer komor fametszetén a Halál.

Aki a „lóságnak” ennyire a rejtett lényegét kutatja, nem az idillek énekese és nem is az ember harmóniát kutató szemével nézi a világot. Mihály Árpád, ha lovat rajzol-mintáz, Weöres Sándor szavaival fohászkodik ihletért:

„ó bár tudnék lóul dalolni
zablát kantárt rám múzsa fonna...”

Lelkes István

Szerkesztői asztal

Május 26-án, hatvanhat éves korában elhunyt *Orbán Ottó* Kossuth-díjas költő, lapunk régi munkatársa. A hetvenes évektől volt szerzőnk, utoljára ez év áprilisában közöltük műveit. Orbán Ottótól szeptemberi számunkban Gömöri György versével és Kabdebó Tamás esszéjével búcsúzunk.

*

A magyar közoktatás – és ezen belül a nyelv- és irodalomtanítás – ügyének fájdalmas vesztesége *Nobel Iván* halála. Egy fáradhatatlan, kiváló pedagógus és oktatásszervező távozott közülünk. Erdélyi Erzsébettel közösen készített interjúit gyakran közöltük lapunkban. Könyvsorozatának nagy jelentősége volt a határon túli magyar irodalom értékeinek föltárásában.

*

Néhány szerzőnkről. ACSAI ROLAND költő, az ELTE végzős hallgatója, első verseskötete nemrég jelent meg. SZÍJÁRTÓ IMRE a ljubljanaei egyetem magyar lektora. OROSZ LÁSZLÓ irodalomtörténész, Katona József életművének kutatója. LELKES ISTVÁN festőművész, művészettörténész, Hódmezővásárhelyen él.

Szeptemberi számunk tartalmából:

KISS ANNA, LÁSZLÓFFY ALADÁR, TÓZSÉR ÁRPÁD versei

TANDORI DEZSŐ esszéje

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN, BENYOVSZKY KRISZTIÁN tanulmánya

200 éve született Kossuth Lajos

(Dénes Iván Zoltán, Fried István, Gergely András tanulmánya)